

Németh László

A magyar
forradalomról

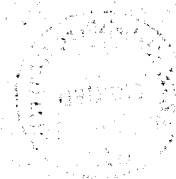
NAP KIADÓ

X 17358.

MAGYAR ESSZÉK

NÉMETH LÁSZLÓ

A MAGYAR
FORRADALOMRÓL

NAP KIADÓ

A kötetet támogatta

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001026656

X 173582

© Németh László jogörökösei, 2011
© Görömbei András (Előszó), 2011
© Nap Kiadó Kft., 2011

Németh László és a magyar forradalom

Kivételes értékű dokumentumok kerültek elő Németh László hagyatékából. *A magyar forradalom* című tanulmány 1956 novemberében, közvetlenül a forradalom szovjet lerohanása után tesz tanúságot a magyar forradalom kivételes csodájáról, világtörténelmi jelentőségéről, sok szempontú árnyalt értelmezéséről és egyértelmű vállalásáról. A másik a *Magam helyett* című önéletrajzának mindeddig publikálatlan utolsó fejezete, mely 1959-ben keletkezett. Az önéletrajz e fejezetének tárgyi alapja Németh László 1956-os szigligeti tartózkodása október 20-tól október 31-ig. Különleges tanúságtétel ez a két írás az író erkölcsi és szemléleti bátorságáról.

Németh László 1943-ban Szárszón elmondott beszédéről írta Gombos Gyula, hogy ha egész életében egyebet nem tett volna, csak ezt, akkor is emberi nagyságával emelkedne ki közülünk. Szándéka szerint a magyar forradalomról írt értelmező elemzése Németh László életművének újabb szárszói magaslat. A helyzet reménytelensége és az írói bátorság nagysága is párhuzamot von a két írás közé.

Hosszú huzavona után Németh László *Galileijét* 1956. október 20-án mutatta be a budapesti Katona József Színház. A siker óriási volt. „*Galileid* költői értékén túl nagy tett volt. Belekerítetted darabodba a múltat és jelent, irányt mutattál a jövőbe, fényt derítettél az emberiség életének értelmére, fölébe helyezted a tudományt a mindenkori ideológiák dogmatikájának. S költőként, emberként legelsője lettél mai irodalmunknak és közéletünknek” – írta neki október 21-én Földessy Gyula. „A közönség szünni nem akaró tapsai átsattognak a színház falain, egy »galileista szekta« jeladásaként, s erről nem lehet tudomást nem venni” – jelezte neki október 22-én Benedek András.

Németh László a forradalom első hetét Szigligeten töltötte, az eseményekről csak a rádióból értesült. Október 30-án győzött a forradalom. Délután bejelentették a rádióban a többpártrendszert. Németh László október 31-én délelőtt érkezett Budapestre. Azonnal teljes odaadással a forradalom mellé állt. Délután már részt vett a Vajdahunyadvárban a Nemzeti Parasztpárt újjáalakuló gyűlésén. A Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületének a tagjává választották. Egyik aláírója volt a rádióban november elsején elhangzott írószövetségi nyilatkozatnak, mely a forradalom erkölcsi tisztaságát tanúsította, és tiltakozott az utcai ítélezések ellen.

Írásaival is teljes odaadással segítette a forradalmat. Három rövid újságcikk „éppen a mámor és felszabadultság legfontosabb napjaiban – november

2-án és 3-án – látott tőle napvilágot” és „a forradalom lényegének első pontos értelmezését is megadta” (N. Pál József).

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. (...) De hogy a nemzet gyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is” – írta az *Emelkedő nemzet* című cikkében az *Irodalmi Újság* november 2-i számában.

Ebben a cikkben figyelmeztetett két veszélyre is. Az egyik az, hogy a nemzet szent felindulásában „olyasmit talál elkövetni, mit később nem lehet jóvátenni”. A másik veszély pedig az, hogy régi fényük visszatérését váró emberek „a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak”. Ezt akár életünk árán is meg kell akadályoznunk nekünk, „akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni” – vallotta.

Németh Lászlóban eszményként egy ideális szocializmuskép él, s ahhoz ragaszkodik. Vitát inkább akörül látott, hogy szocializmusunk a külföldi minták hű másolása legyen-e, vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzet-hez idomuló alkalmazása. „A vita most eldőlt, eldön-

tötte a meg nem kérdezett nemzet” – írta, de nagyon fontosnak tartotta hangsúlyozni azt, hogy a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt.

Semlegességi nyilatkozatunkat is úgy értelmezi, hogy azzal a semlegességre törekvő szocialista jellegű államokkal kerülünk kapcsolatba. „Ezek a népek pedig vagy szocialisták, mint Lengyelország és Jugoszlávia, vagy ősi eszméik alapján, de a szocializmussal rokon rendszerek felé haladnak, mint India.”

Minden párt adjon ki egy közös nyilatkozatot – javasolja Németh László –, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná. Így egy „históriai jelentőségű politikai forma” jönne létre.

A *Nemzet és író* című vallomása arra mutat rá, hogy a költők és a nemzet viszonyában helycsere történt. Nem a nemzet követi a költőt, hanem a költő a nemzetet – ha kell, az élete árán is. Ezt személyes vallomással nyomatékosítja. „Arra sem vállalkoznék soha, s azt hiszem, egyetlen tisztességes író sem, hogy a nemzetet harcában elhagyjam, s végső esetben, ha a nép úgy dönt, egy város romjai alá ne temetkezzenek velem.”

Az 1956. november 26-án Tamási Áronnak írt levele is fontos dokumentuma forradalmi magatartásának. A kiáltványok ideje elmúlt, írja, „az írók hallgassanak s szenvedjék el, amit a nemzet életében vitt szerepük miatt el kell szenvedniük”.

A föltámadt pártok szerepét most is negatívnak ítéli, mert érzése szerint ilyen időben „hallgatásra, az elszenvetés készségére s a megmaradt erők csendes sündisznóállásba zárására van szükség”.

Súlyos ítéletet mond a Kádár-kormányról, mely „vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk”. De érdekének tekinteti, hogy nem engedte át egy Rákosi-kormány a hatalmat. Nem szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, „ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik előbb-utóbb”.

Betegén írja e sorokat Németh László. Egyetlen jogcíme a szólásra az, hogy a forradalmárok sorsában „ha úgy fordul – osztozni fog s akar”.

A Béládi Miklós hagyatékában megőrzött, *Németh László – 1956. november* címen publikált írás a nemzeti közösség nevében tett nyilatkozat, mely sorra visszautasítja a forradalmat ért vádakát és leleplezi a megtévesztő nyilatkozatokat.

„Mint a magyar nép becsületének az őrei azonban úgy érezzük, kötelességünk kijelenteni, hogy azokat a tényeket, amelyekkel Kádár János kormánya létét s a szovjet csapatok állítólagos »behívását« igazolja, mi nem tapasztaltuk.”

Hangsúlyozza azt is, hogy az elpusztult párt-funkcionáriusok száma az ezredrészét sem teszi ki megölt munkásoknak, anyáknak s gyerekeknek.

Nem igazolódott be az a félelem sem, hogy a forradalom ellenforradalom felé tolódik. „A magyar munkásság, értelmiség, diákság – egy szálig szocialista.”

A Kádár-kormány nyilatkozataiból négyet idéz: jogos volt a forradalom, küzdeni fog a szovjet csapatok távozásáért, nem állítja fel az államvédelmi hivatalt, megszünteti a beszolgáltatásokat. Megállapítja, hogy a magyar nép már nem bízik ezekben az ígéretekben. Ha a kormány ígéreteinek hitelt akar nyerni – betartásukat nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni.

A forradalom idején írt rövid cikkek és levelek mellett Németh László *A magyar forradalom* címmel alapos, összegző, korábbi gondolatait is bevonó, minden fontos kérdésre kitérő elemző tanulmányt írt 1956 novemberében. A tizenhárom fejezetre tervezett tanulmány befejezetlenül maradt. Így is kivételes értékű dokumentum.

Németh László értelmezése szerint a magyar forradalom rendkívüli és „váratlan tünemény”. Új világszemlélet megnyilatkozása, mely új, mélyebb értelmet ad az emberi létnek. Különleges értéke az, hogy benne az egész nemzet részt vesz. A nemzeti egység felülemelkedett a korábbi ellentéteken. Ezt a nemzeti egységet legyőzhetetlen erőnek tudta ekkor Németh László. Azt látta maga körül, hogy „ezt a harcot a világ legnagyobb fegyveres erejének a beavatkozása sem tudta egészen letörni – megváltozott alakban az új európai gandhizmus módszereit fejlesztette ki – s mindnyájunk bámulatára tovább folyik”.

1956 novemberében Németh László még bízott abban, hogy a forradalom egy „új európai gandhizmus” formájában továbbél a magyarságban. Ugyanígy bízott abban, hogy a különleges magyar forradalomnak egyetemes jelentősége és jelentése lesz.

Tanulmánya világtörténelmi és történetfilozófiai jelentőségűnek minősíti a magyar nemzeti egység forradalmát. Világtörténelmi párhuzamokkal és történetfilozófiai igénnyel mutatja be a magyar forradalom kitörésének sajátos jellegét. A történelemi tanúsága szerint a forradalom „nem a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra”. A magyar forradalmat a magyar nemzet rohamos emelkedése és erőszakos gyors visszanyomása váltotta ki.

Fő vonulataiban vázolja Németh László a magyar történelmet, melyben a magyarság a 20. század második évtizedében az általános európai hanyatlással szemben a nemzeti újjászületés szép modelljévé tudott nőni. „Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak.” A Moszkvából jött irányítóknak fogalmuk sem volt a magyar állapotról és az abban rejlő lehetőségekről, melyek alapján itt egy „igen magasrendű szocializmust” lehetett volna létrehozni. A szovjet modellt erőltették a magyarságra. Semmibe vették annak nemzeti sajátosságait. „S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását

annak a robbanásnak, amely okt. 23-án a rendszert szétvetette.”

„Azt mindenki látta, hogy amit csinálunk, csak visszaélés azzal, amit hirdetünk.” De az, amit hirdettek, az emberek százezreibe szívárgott be. Legtöbben épp az eszmény tudatosításával harcoltak a hazugság ellen. Németh László szerint a forradalom egyik nagy meglepetése sokak számára épp az volt, hogy „menynyire szocialista a nemzet, amely a kommunista rendszert elsöpörte”.

A forradalomban a társadalom tagjai közelebb kerültek egymáshoz, mint korábban bármikor. „Ez a titkos szolidaritás – az egybegyűrt nemzet – volt a forradalmi napoknak s az azóta eltelt időknél tényleg a legnagyobb meglepetése.” Nagy Imre sokkal meszebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Nem vesztette el a nemzet szeretetét, „s ha ma meghalna, – kétségtelen, hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. – Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén.”

Németh László szerint 1956. október 23-án a központi bizottság könnyen elérhette volna, hogy a tüntető tömeg kacagó, ujjongó tömeggé változzon. „Gerő beszéde s az ávósok sortúze azonban másfele fordította az eseményeket, – s vele a magyar, sőt ki tudja, talán a világtörténelmet is.” Németh László árnyaltan mutatja be Nagy Imre rendkívüli léthelyze-

tét, különleges próbatételét: Mögötte az életét jelentő kommunista múlt, s alatta a nemzet, amelynek a kommunista szó a meggyűlölt rendszert jelentette. Elérte azt, ami 11 napi kormányzásának legfontosabb feladata lehetett: „a mozgalom egybetartását, a szenvedélyek lecsillapítását”.

A forradalom kitörésekor féltette Németh László azt a kis könnyebbiséget, amelyet a XX. Kongresszus hozott, s amelynek a harccal vége lett. Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, Németh László tartott attól, hogy a nagy nyomás alól egy percre felszabadult nép nem követ-e el valami „borzasztót s jóvátehetetlent”. Amikor a küzdő nép mögött „a politika régi bajnokai is föltűntek”, újabb aggodalom fogta el: „nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés”. Ebben a helyzetben szinte természetes lett volna, ha valamiféle elégtételt vesz a nép.

Németh László örömmel ad számot a forradalom legnagyobb meglepetéséről, arról, hogy a nép sokkal nagylelkűbb volt, mint bárki remélhette volna. A legtöbb helyen „szelíden tért medrébe a forradalom”.

Összetetten világítja meg Kádár János szerepét is, de kiemeli szerepének két, hazugságra épült és végzetes „születési hibáját”, azt, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat, és vállalta, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.

Egy ideális szocializmus jegyében gondolkodó Németh László a „polgári demokráciába való visszaesés veszélyét” érzékeli a pártszervezkedés megindulásakor. A pártok programjaiban azonban nem talált semmi olyat, ami a szocializmus vívmánynak tekinthető eredményeit fenyegette volna. Amikor a kormány a valódi érdek-képviseleti rendszer helyett már a pártokat hívta életre, Németh László e pártokat belülről igyekezett megkötni egy szocialista deklarációval, amely valamennyi induló pártot a szocialista vívmányok védelmére kötelezte. Megállapítja, hogy soha egyetlen írásának sem volt olyan sikere, mint annak a cikkének, amelyben ezt javasolta. Ennek megvalósítására azonban nem hagyott időt a történelem.

Németh László történetfilozófiai érvényű megállapítása az is, hogy a magyar forradalom elemi jelenség volt, s nem az elmaradt nyugati segítség reményében jött létre.

Németh Lászlóban töretlenül élt a forradalom tisztasága és értéke. Bízott abban, hogy a magyar forradalom ügyében elhangzik majd a jóvátételi önkritika. Ezt a reményét azonban egyelőre háttérbe szorította a történelem. Tanulmánya is befejezetlenül félbemaradt.

1943-ban jelentette meg Németh László *Magam helyett* című esszé-sorozatot a problémákról, melyeket az élete eléje vetett. Ebben a rövid enciklopédiában azt akarta az új időkbe átmenteni, ami ő volt,

ő lehetett volna. Az 1943 könyvnapjára megjelentett rész csak az 1919-es kommün kitöréséig vezetett el. De az *Ember és szerep* épp az ezt követő életszakaszt tárgyalta 1934-ig. A következő tíz évről pedig a *Tanú* lírai cikkein kívül olyan emlékezések számoltak be, mint a Móricz halálára írt kiskönyv és a *Lányaim*.

Az életrajz e töredékeken át voltaképpen az új időszak küszöbéig jutott. Később, főleg 1957 után folytatta Németh László az önéletrajzot, s 1945-nél kezdve vásárhelyi éveit és műfordítói korszakát írta meg addig, amíg 1956. november 4-e hajnalán elhagyta otthonát. Azonban a *Magam helyett* kiadásából, az életrajzi írásait egybegyűjtő, 1977-ben megjelent *Homályból homályba* című kötetből hiányzik a forradalom élményét megörökítő zárófejezet. Ez csak 2011-ben vált ismertté Németh Judit jóvoltából (*Forrás*, 2011. szeptember).

A *Magam helyett* mindeddig ismeretlen zárófejezete előbb bemutatja azt az idegenséget, amellyel Szigliget közege számon tartja az alkotóház lakóit. Azt mondták róluk, hogy régen egy grófjuk volt, most háromszáz van.

„Most azonban valami új elem is vegyült ebbe a lappangó ellenszenvbe, mintha a szegény község, melynek pincéiben most forrt a must, titkos csápokon át a dac, a fejlődetés, a megtorlás lehetőségét szimatolná.”

Eközben Németh László serényen dolgozik.

Egyik cikkében az igazság erejét mutatja be irodalmunk s tudatuk újraéledésében. A másik cikke az írói szabadságról szól.

Majd váratlanul a forradalom híre vágódik be a szigligeti csöndbe. Erre a lelkében mindenki más-képp reagál. Németh László tele van aggodalommal: „Mibe vitték bele a pesti Petőfi körösök az országot, épp most, amikor a sztálini jégtömbök oly biztatón olvadoztak.” Esménye a felszabaduló, de továbbra is szocialista ország. Tele van aggodalommal, alkati pesszimizmusát emlegeti.

„Különösen súlyos következmény lett volna, ha a megtorlás a pogrom színeit ölti. A nép nemigen tudott biztos határvonalat húzni, hogy szenvedéseiből mennyi irándó a szocialista elvek s mennyi a végrehajtók iránti ellenszenv rovására.” Meggyőződése mégis az, hogy a magyarság, bár sokat szenvedett, megerősödött, életre kapott az elmúlt esztendőkből. Az, hogy mi lesz ebből a felkelésből, Németh László szerint a világpolitikától függ, de hogy mi merre indulunk el, milyen vágy, szándék, ideál bontakozik ki, az mitőlünk függ.

Németh László a forradalom idején sem akart pártpolitikus lenni. Azt kívánta, hogy a nevéért adjanak helyt cikkei megjelenésének. És teljes odaadással dolgozott. Az *Emelkedő nemzet* című cikkét egy hosszú cikksorozat nyitányának szánta. „Tizenhárom év alatt épp elég anyag gyűlt fel – a számba tett dugó

mögött. Ott is kezdtem, ahol akkor abbahagytam: a második szárszói konferencia tételinél.”

A magyarság utolsó nyolcvan évét egyszerre látta pusztulásnak és fejlődésnek. Figyelmeztetett a bosszú és a restauráció veszélyeire is.

Pártok és egység címmel vezércikket írt az *Új Magyarország* számára. Ha már létrejöttek a pártok, Németh László azt szeretne volna, hogy a szocializmus eredményeihez kötelezzék el magukat. Nem látta lehetetlennek, hogy a négy régi párt aláír egy szocialista alapokmányt. „Mialatt azonban ezek a cikkek megjelentek, a helyzet újra romlott, s a hét eleji bizakodás már csak mint illuzionizmus loboghatott az emberekben tovább.” Elterjedt a hír, hogy a közlekedés s a gyárakban a munka hétfőre megindul. Összegzőn állapítja meg Németh László, hogy „a beavatkozásra nem lesz több ürügy”.

Bibó István és Borsos Miklós kizártnak tartja, hogy az oroszok beavatkozzanak. „Na most már, ha Bibó és Borsos ezt mondja, akkor biztos, hogy bejönnek” – állapítja meg némi szarkazmussal Németh László: „Bibó ugyanis a legkikezdetlenebb logikával állított fel prognózisokat – amelyek biztos be is váltak volna, ha a történelem éppoly logikus, mint ő, így azonban inkább arra mutattak, hogy mi nem következett be.”

A teljes reménytelenség légköre zárja a *Magam helyett*. „A Pasaréti úton emberek tanakodtak,

némelyiknek a vállán puska is volt. Én a magamhoz vett mérget tapogattam.”

Németh László itt említett írásai több mint fél évszázaddal ezelőtt készültek. Az azóta eltelt idő sok gondolatát más dimenzióba helyezte. Hatalmas tudásának és érzékenységének minden körülmények között a legjobb megoldást kereső példája azonban ma is eleven ösztönző erő lehetne a nyitott gondolkodásra, a nemzeti és egyetemes emberi felelősségre.

A forradalom előkészítésének meghatározó eleme volt az a népi irodalomban, elsősorban Németh László koncepciójában kiformalódó gondolat, mely a kommunizmust és nemzeti szocializmust egyaránt elvetve a magyar szellem számára harmadik utat keresett. Elvászottatta a kommunizmust a szocializmustól. Az októberi forradalmat – leverése után is – nemzeti demokratikus mozgalomként értelmezte és vállalta.

Az állambiztonsági jelentések szerzői is felfigyeltek arra, hogy a kulturális életben a legerősebb ellenzéki tényező, a népi írók (ők „népieseknek” nevezték őket) tábora megerősödött. Érzékelték azt is, hogy különösen Németh László törekszik a népiek egységének a megszilárdítására, az urbánus írókkal való jó viszonyra. Ő segíti leginkább a fiatal írókat, függetlenül azok ízlésirányától.

Irodalmunk forradalmi cselekvése világszerte ismertté vált. Az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számát több mint húsz nyelven jelentették meg kül-

földön. A müncheni *Látóhatár* 1956. november-decemberi száma *Magyar Forradalom* címmel jelent meg 1957 januárjában. Ennek az *Írók a forradalomban* című fejezete négy írást foglal magába: Tamási Áron: *Magyar fohász*, Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*, Németh László: *Emelkedő nemzet*, Kassák Lajos: *A diktátor*. Ebben a számban Borbándi Gyula *Forradalom vagy ellenforradalom?* című tanulmánya idézi a Magyar Írók Szövetsége 1956. november 1-jei állásfoglalását:

„Nemzeti forradalmunk, szabadságunk és függetlenségünk kivívásának legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság. A magyar írók kivették részüket a forradalom előkészítéséből. Kötelességük, hogy öröködjének a forradalom tisztaságán is. Követelik, hogy vonják felelősségre mindazokat, akik a nép ellen vétkeztek. Ugyanilyen határozottsággal követelik azt is, hogy a bűnösök a szabad magyar bíróság előtt feleljenek. A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben... A világ szeme rajtunk, csodálja forradalmunk tisztaságát, ne essék rajta folt.”

Borbándi Gyula a forradalom egyértelmű vállalásának példáiként idézi Németh Lászlót és Ravasz Lászlót, akik élesen elvetették a régi rendszer visszaállításának a gondolatát. „Németh László meggyőző erővel mutatta ki, miért nem akarhatta a magyar nép annak az ellenforradalmi rendszernek visszaállítását, amely elsikkasztotta az esedékes magyar forradalmat.” Ravasz László is azt hangsúlyozta, hogy „még gon-

dolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására. A forradalom vívmányainak megőrzése és továbbfejlesztése, hibáinak megigazítása és az igazságtalanságok jóvátétele lehet a cél.”

1957-ben Kovács Imre is azt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi és hazai viszonyoknak megfelelő, leginkább reális politikai koncepció a népi írók szocialista tábortól elszakadó, Nagy Imre mögé felsorakozó szocialista politikája volt. S a mai viszonyok között is ezt a politikai koncepciót kell fenntartani, reálisnak tekinteni. Érthető, hogy a hivatalos politika égető szükségét érezte a „harmadik út” alapján létrejött „népies egység” bírálatának. A nyugatra emigrált írók is elsősorban a népiek csoportjával azonosították magukat. Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron és Veres Péter a leggyakrabban idézett magyar írók. A legtöbb levelet is Illyés Gyulának és Németh Lászlónak küldik.

Borbándi Gyula a *Látóhatár* 1957. szeptember-októberi számában hangsúlyozza, hogy a kibontakozás csak valamilyen harmadik utas megoldás lehetett és lehet ma is, amely kellő biztosítékot nyújt a sztálinista és a kapitalista restauráció ellen. Németh László hirdette meg a magyar szocializmusnak a harmadik utas elvét, mely a forradalom alatt és a forradalom után is eleven hatású. Szerinte a magyar nép klasszikus művekben is testet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkodjunk.

Nem ismer olyan magyar író, gondolkodót, aki a szocializmusnak ellensége volna.

Féja Géza is Németh Lászlóval megegyező módon fogalmazta meg e koncepció lényegét: „Ne térjünk el a forradalom útjáról se jobbra, se balra.”

Tamási Áron 1956. december 28-án az Írószövetség ülésén ismertetett *Gond és Hitvallását* is a szellemi ellenállás nacionalista meghirdetésének nevezték, pedig Tamási vallomása vitathatatlan emberi igényt mondott ki: „A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése, ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk.”

A magyar íróknak a forradalom alatt megjelent cikkeiből egyértelmű, hogy nem a háború előtti társadalmi, gazdasági és politikai rend visszaállítására törekedtek, hanem egy olyan állam igénye élt bennük, amelyik megtartja a szocialista gazdasági és társadalmi rend intézményeit, de ugyanakkor biztosítja az ember alapvető jogait és szabadságát.

2011

Görömbei András

Magam helyett folytatás

Ilyen volt az én írói pályám legnagyobb diadala.¹ Másnap leutaztam Szigligetre az „alkotóházba”. Amikor utolszor eljöttem onnét, megfogadtam, hogy nem megyek többé ilyen helyre. Most mégis ráfanyalodtam: otthon nem lett volna nyugtom, Sajkodon pedig nem volt már barátságos (a cserépkályhát is most ajánltam meg a pénzből kifogyott fiataloknak) odalenn, úgy mondták, alig van lakó; nekiláthatok – végre – a szerződések jóvoltából most már váltó adóssággá vált tartozásaim törlesztéseinek.

Úgy gondoltam: először az *Irodalmi Újság* heti cikkét írom meg, legalább egy hónapra előre; – aztán a *Magyar Műhely* anyagát dobom le – a műfaji kérdések anyagát egy-két cikkel kiegészítve – s még itt nekikezdek a lekötött regények valamelyikének. Az alkotóházzal most nem is volt baj – csak néhány

¹ Németh László *Magam helyett* című önéletrajza, amely összegyűjtve a Németh László Munkái sorozat (Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977) *Homályból homályba* című kötetében található meg, a Galilei-dráma 1956. október 20-i bemutatójával fejeződik be. Erre utal a jelen folytatás első mondata is, „Ilyen volt az én írói pályám legnagyobb diadala.” (N. J.)

sportújságíró tanyázott benn, akik ki tudja, honnan vetődtek erre – s ide-oda száguldoztak az autójukon; aztán az Alap igazgatóhelyettese s egy debreceni költő, akivel én utolszor mint nagyváradi segédlelkésszel akadtam össze Fráter Erzsí sírja körül; azóta tanár lett, s egyszerű, de meglepően tiszta verseket írt; – rajtuk kívül még a nyomdászból lett író – de az félig-meddig a személyezethez tartozott, az Alapnak volt hivatalnoka. Annál kevésbé tetszett a falu; ahogy a postára bementem, feltűnt, hogy milyen nehéz az embereket köszönésre bírni. Falun megvan ennek a rítusa: az ember a szembejövő szemébe néz, az látja rajta a köszönési készséget, s maga is elindítja a mutató ujját a kalapszéle felé, úgyhogy egyszerre mondják: jó napot. Most azonban ez sehogy sem akart sikerülni; a szembenézésből barátságtalan farkasszem lett – s csak ha az ember ennek ellenére megemelte a kalapját, akkor tudott egy rosszkedvű, félig elszégyellt, félig elharapott jónapotot kicsikarni. Sétámon egy utcába kerültem, amelyben feltűnően sok harapos kutya volt – s amikor már négy-ötöt fölzaklattam, akkor derült ki, hogy az utca zsákutca, tehát vissza is kell jönnöm a kutyákon át. A házakból emberek, asszonyok nézték a harcomat – de csak egy bágyadt „Gyöngyöst” hallottam, ami nem volt segítség. Első ízben is hallottam erről: a szigligetiek nem nagyon szeretik az alkotóházat, amelynek a pompás ételszága, a gyomrot torkig töltő fogásai az ott szolgáló lányaikon át a beszolgáltatók üres fazekai mellé

is leértek. Azt mondták, régen egy grófjuk volt, most háromszáz – s olyat is hallottam, hogy hivalkodó az alkotóház neve. Most azonban valami új elem is vegyült ebbe a lappangó ellenszenvbe, mintha a szegény község, melynek pincéiben most forrt a must, titkos csápokon át a dac, a fejlődetés, a megtorlás lehetőségét szimatolná.

Kedd reggelre megírtam, s postára adtam az első cikkemet: mégsem a „Test szentségével” köszöntöttem be, bemutatkozónak valami általánosabbat írtam. „Az igazság erejét” mutattam be – irodalmunk s tudatunk újraéledésében. Én azt hittem, kellő eszökössel Arany Jánost is ki lehetne irtani a nemzet tudatából, s lám, a nemzet – hiába csináltak álirodalmat, sőt álirodalom-történetet neki – tanulmányok nélkül sem feledte el, akiktől kapott valamit. Kedd délután már új cikkbe kezdtem: ez még mindig nem a test szentségéről, hanem az írói szabadságról szólt – de nem úgy, ahogy a tegnapi elnyomói emlegették. A régi vásárhelyi folyóiratoktól indultam el: amikor az *Égető Eszter*hez átböngésztem őket, elolvastam egy csomó ilyen „szabad” vezércikket is. Micsoda kongó, iskolázatlan nagyszájúság. Az uszító felelőtlensége, műveletlensége szinte megszeretteti még a Burgot is, amely ellen dörögnek. Ha egyszer még lesz sajtószabadság Magyarországon, tökélttem el akkor, – én azért fogok küzdeni, hogy komolyan és óvatosan bánjunk ezzel a szabadsággal. Most itt van ez a pillanat... Az első cikk elment, de semmilyen jele sem

volt, hogy a szerkesztőség megkapta volna. Ezt már nem adhattam föl, de többen is olvasták – s egy író-társunknál, úgy hiszem, meg is kell lennie. Vajon közölte volna-e az *Irodalmi Újság*?

Szerdára, végre, *A test szentségére* került a sor. De mielőtt a vázlatból cikk lett volna, postára kellett adnom egy paksaméta korrektúrát: a *Történeti drámák* egyik darabja volt, az *Apáczai*. A szobámban elköltött reggeli után az őszi parkban, az avart tiporva javígtattam a levonatíveket, amikor megjelenik, kissé tétován a ház felől, az én debreceni barátom, Kiss Tamás. Jó, hogy jössz, mondom, te ugye, latin-görög szakos tanár vagy? Nyugtass meg, hogy a poesis birtokos esete poeseos. Tudod, hogy van ez: korrektúra közben az ember görcsöt kap, s a legbiztosabban tudott dolgokra is gyanakodni kezd. Kiss Tamás igazolta a genitívumot; aztán tétován rám nézett – (később megmondta, féltek, hogy gutaütést kapok a hírré, azért jött le ő, s volt olyan tétova). „Hanem Pesten valami baj van, Laci bátyám. A bécsi rádió is bement, hogy az utcákon lövöldöznek. Úgy látszik, forradalom.” – „Lönek?” – néztem rá hitetlenül. Megbolondultak azok?

Amit Pesten tapasztaltam, bármily lázas és hihetetlen volt, még mindig olyan messze volt attól, amit az esetlen tanár kibökött, hogy hirteleniben nem is tudtam összekapcsolni, s mint valami vak-hír, képtelenség meredt rám, amelyet mi, az események láncolatától elszakadt szigligetiek fel sem foghatunk.

Amikor a berlini felkelésről hallottunk: főként az emberek elszántságát bámultam, hogy a tankoknak – a mai hatalom pissenést sem tűrő eszközeinek – neki menjenek; Magyarországon ilyesmi nem fordulhatna elő, – mondtuk még a poznaí események után is. Nem, mert a magyarok kevesebbet szenvedtek, hanem mert gyávábbnak, vagy ha úgy tetszik – megfontoltabbnak – tartottam őket. S most mégiscsak nekimentek a falnak. Ez elképesztő volt és szívet fagyasztó! S hogy függ ez össze azzal, amit a *Galilei* felvonásközébe mondtam: hogy a darab ötször sem fog menni. A lengyel események, mint a vasárnapi újságokból kiderült: kibéküléssel végződtek, ez már-már megnyugtatót a mi dolgunk felől is. S most Pesten forradalom... Az Esterházy-kastély lakói ott csüggték, mint rajzó méhek, a társalgóbeli rádión; nem csak az írók, és Soós elvtárs, a hatalmas testű gondnok – de az izgága háziszolga, sőt talán a kertész is. A képtelen az ő beszédükből s a friss külföldi hírekből aztán lassan valószínű vonásokat öltött: a 23-i felvonulás, a Bem-szobor s az Országház előtti jelenetek, a Gerő-beszéd, a rádió megrohanása a szigligeti csöndbe is beköltöztek. A beszélgetők iparkodtak egy véleményen lenni, s ugyanazt a félig aggódó, félig reménykedő modort használni; de amely alatt érezni lehetett az eltérő érdeket. A sport-újságírók voltak a legnagyobb Nagy Imre-pártiak; ki mert valóban ült, ki mert még innen Szigligetről is tanácsosnak érezte együtt üvölni a farkasokkal.

Földeákon, bár ő is hibáztatta Gerőt, érzett a szorogás: ő nem is tagadja, mondta négy szemközt, hogy ő meg a felesége is politizáló emberek. A gondnok, amíg el nem tűnt, többnyire hallgatott s csendesen figyelt. A háziszolga – aki tizenöt éve kitűnő nyilas lett volna – csupa láng volt, – személyes sérelmei s indulatai kapcsolatba kerültek a pesti forradalommal, s alig tudta visszatartani magát, hogy a kibontakozó eseményekbe legalább vad szavakban bele ne nyargaljon. Mi Kiss Tamással alkottunk egy pártot – a többiek felé a személyes aggodalmainkból csináltunk paravánt: nem érte-e baj a családukat: az egyik vőm s két lányom egyetemi ember – a másik kettő a legkényesebb üzemekben – Csepelen s a Traktorgyárban dolgozik. Magunk közt azonban a nemzetet féltettük. Az, hogy Berlinre s Poznańra is rálicitáltunk, tetszett volna. Mégis úgy van, ahogy mondani szoktam: a szocializmus megnövelte a nemzet erejét, a felkelés, elkeseredés ereje is ezt bizonyítja – a Horthy-éra alatt egy ilyen viharos reakció elképzelhetetlen lett volna. Másrészt nem láttuk, mi lesz ennek a vége. Mibe vitték bele a pesti Petőfi-körösök az országot, épp most, amikor a sztálini jégömbök oly biztatón olvadoztak.

A harmadik nap – amikor már a vonatok sem jártak többé – Ellának sikerült valahogy az alkotóházat felhívni. Mind együtt vannak – nincs senkinek baja; ő le akart jönni utánam, de nem merte otthagyni a gyerekeket. Olyan furcsa volt, ahogy a közbeeső

zürzavaron át leért hozzánk a hangja, – amely hangban még az elmosódottságán is átütött a pesti események miatti lelkesedés. – Gyönyörű volt – mondta ő, akit a politika mindig közönyösen hagyott. Illúziói persze nincsenek – tette hozzá, – a város orosz tankokkal van körülfogva. Ez a telefon azonban már csodás kivétel volt; – a Pest és a vidék már csak a rádió útján érintkeztek. Pesten ragadt férjek és fiak a rádió éterén át nyugtatták meg a családjukat. S ezek az Ipari Vásár körülményeire emlékeztető leadások a hétköznapi indáival fonták be, mindjárt az első naptól a fontos proklamációkat – Nagy Imréét, Tamási Áronét, – amelyek egyre inkább egy fegyverre kelt várost rajzoltak fel elénk. Minékünk azonban Pest helyett most már egyre inkább a helyi fejleményekkel kellett foglalkoznunk. Szerda estével Szigligeten is megállt a munka, – annál több bor folyt a préházakban. Csütörtökön este egy becsípett ember, tán erdőőr, jött be az alkotóházba – de ezt a sportújságírók még könnyen leszerelték: ő is hallott arról, hogy az írók a dolgok mozgatói; aminthogy a hasadás, mely az alkotóház helyi és az írók országos szerepe közt támadt: általában némi üdvös bizonytalanságot teremtett körülöttünk ezekben a napokban. Estefelé már egy erőszakosabb s italosabb csoport nyomult a társalgóba, amely Soós elvtársat követelte a vendégeken. Soós elvtárs akkor már lenn bujdokolt a parkban – s a követek, akik a párttagok névsorát akarták megszerezni a nem éppen népszerű titkártól, nagy rábe-

szélések után elvonultak. Reggel hallottuk meg, hogy az éjszaka ripityára zúzták a szemben levő tanácsházat; – az írógépet, amelyen az idézések készültek, betűkig szétszedték – a padlón bokáig lehetett gázolni az adóívekben és anyakönyvekben. Egy embert megszúrtak, a halálra keresett elnöknő már korábban elmenekült.

Ezzel a mi helyzetünk is kezdett aggasztóvá válni. Itt voltunk, egy marék ember, elvágva a világtól – egy ellenséges érzésű faluban, amelyben főleg prэшázfeltörő csoportok találgatják, hogy az országos eseményeket hogy kéne kihasználniuk. A leírások jutottak eszembe, amelyeket a Horea-lázadást túlélő magyarok adtak az ide-oda vándorló, udvarházaikat ellenségesen méregető csoportokról. A szigligetieknek nem sokkal lehetett jobb véleményük rólunk, mint a mócoknak a gazdáikról – úgyhogy a tanácsház után a kastély megrohanása nem is olyan nagy fokozódását kívánta meg a forradalmi indulatnak. – Ekkor szálltak ki hozzánk a tapolcaiak, s egykét deák, köztük egy eleven, francia gaminre emlékeztető medikus, akit a többiek „doktornak” hívtak. A munkások közt volt egy szigligeti, igen jóképű s értelmes ember – neki adatott a feladat, hogy Szigligetet a forradalomba bekapcsolja. A kastély és a tanácsháza közti téren tartották a gyűlést; egy csomó asszony, munkából hazaszaladt ember gyűlt össze – különösen jól emlékszem egy alakra, akinek a lógó inge, gatyája után a mezőről kellett hazajönnie – ita-

los állapota azonban a pincére vallott. A munkás kiállt a tanácsház ablakába, s onnét jelentette be a tapolcai tanács megalakulását. A nép kívánságai most már teljesülni fognak, de ahhoz rend kell – hogy olyan rombolás, mint az éjszakai, elő ne forduljon. A rendbiztosításért egy tíztagú forradalmi tanácsot kell alakítani. Nem kell tanács, mondta a lógóingű, akinek már a szóból is elege volt. Hát bizottságot – javította ki mosolyogva a szónok. Az elnöknőt kerítsék elő – vette komolyan a maga esze szerint a forradalmat. De a józanabbak lehurrogták. A doktor pedig, aki a következő szónok volt, támadásba ment át: ő már tudott egy fiatal párról is, amely nem esküdött meg ma, mert garázda emberek az éjjel széjjeltépték az anyakönyvet. Annak pedig, aki nem akarja, hogy az elnöknő visszajöjjön, s mint tisztviselő a tanács felügyelete alatt rendbe szedje a szétdúlt írásokat, azt ajánlotta, jöjjön ő ide, s csináljon rendet köztük. Ez riasztó érv volt: s a választás már teljes rendben ment végbe. A sportújságírók noszogattak, hogy az alkotóház részéről is szólnia kellene valakinek. Énnkem azonban nem volt kedvem az ablakba kiállni s a lógóingűhöz beszélni. Végül is Földeák szólt, elég jó népgyűlési gyakorlattal, a bűnökről s az orvoslásról. Kiss Tamást csak egy vers elmondására lehetett rávenni: Petőfi versét, a *Tizenkilencedik század költőit* mondta bele izgalomtól sápadtan a szigligetiek legteljesebb közönyébe.

Az autó elment, s mi egy kicsit nyugodtabban néztünk az új éjszaka elé. A forradalmi tanács egész éjszaka fönn ült – a kivilágított tanácsházban „zsugáztak” –, szemmel láthatólag csak rendőri szerepkört tulajdonítottak maguknak. Ennek ellenére feltörték egy prészázat, s lenn a strandon felgyújtották az alkotóház kabinjait. A strand s a munkaidőben ott heverésző „hizlaldaik” nyilván nyomot hagytak a szigligetiek érzelmeiben.

A következő – a szombati – volt a kritikus este. A bizottság is felkészült rá: ötven tagú rendőrséget szervezett, amely fölváltva, csoportokban cirkálta a falut és határt. Én fölvettem: nem volna-e jó eltűnnünk innét, s a vállalat autóján az egész társaság egy jó óra alatt átköltözhetne a mi sajkodi házukba. De a sportújságírók elutasították az ötletet, az még feltűnőbb, annyi ember egy magányos házban. Az ide-oda száguldást, beszédet, fontoskodást, lelkesedést sokkal jobb védekezésnek tartották az elvonulásnál. S igazuk lett. A vasárnapra virradó éjjel minden incidens nélkül múlt el – sőt Soós elvtárs is elfoglalhatta a helyét az irodában. Énnekem azonban már nem volt maradásom, s amikor hétfőn a tapolcai munkás s községközi gépelő a vállalat autóján elindult, hogy a Füredre menekült elnöknőt a visszatérésre s az iratok rendbe szedésére rábeszélje, én is fölkeredtem az autójukra.

Az úton nem történt semmi: a Balaton-parti községekben sem oroszokkal, sem felkelőkkel nem volt

találkozásunk. Én útközben jobbra a tapolcai munkást figyeltem, hogy milyen szépen foglalkozik a mellette ülő tisztviselőlánnyal. Most egész más oldaláról láttam őt, mint előzőleg a tanácsházán: nyugodt, férfias, bizalomtámasztó volt. Később sokszor eszembe jutott ő is, meg az ügyesen debattáló „doktor” is – mi lett belőlük, milyen táborok vagy külföldi iskola lett a további iskolájuk?

Sajkodon az egész telepet a rádiónk előtt találtam. A vőm vett a nyárra egy kis táskagépet, a nagy események jogán azt hozták el tőlünk s fogták vele a híreket. Ilyenkor már csak három-négy házaspár húzódott meg a hajdani „méltóságos” soron: hajótört emberek, akiknek menedékké vált a hajdani nyaraló. Az egyikük, Fejér megye legfiatalabb alispánja s nemrég elbocsátott idegenvezető, a másik, volt gyógyszer-nagykereskedő, aki most itt őszibarackost s méhet nevelt s telekkel csiszolta üzleti szellemét, a harmadik, ahogy maga gúnyolta, „Horthy-tábornok”, – voltaképp képzett műszaki tiszt, akinek legfőbb vágya az volt, hogy a térképészeti intézetet vezesse s most emlékdobozokat rakott ki kecskekörömmel, egy szalontulajdonos s felesége, akinek friss alakját s ősz fejét majd itt, majd ott látta az ember, amint a nyulainak lucernát gyűjt – vagy csak az embereket kerüli még itten is. Majd minden családnak volt külön gondja is: az alispánt fönn érte a kórházban a forradalom – s felesége, egy rendkívül művelt és vallásos asszony – a nap nagy részében az ő érdeké-

ben ostromolta az Istent; a gyógyszer-nagykereskedő a fiáért aggódott, aki, mint jól sejtette, még az oroszok visszajövele előtt disszidált is; a molnár férfi Győrben, a dunántúli események fő gócéban maradt, ahonnan most egy harcias új rádió küldte a híreket. A rádió mellett ők is óvatosak voltak, – többnyire a személyes aggodalmaikról beszéltek, – de azért persze ott volt bennük a remény, – hogy abból, amit elvesztettek, valami visszajön – vagy legalább a nyugdíj lesz hozzájuk illő, – s ahhoz sem kellett volna sok, hogy fölöttem a szovjet fordításaim miatt hangosan is pálcát törjenek. A kiállt szenvedések azonban torkukba ragasztották a szót; a vézna tábornok lement ugyan körülnézni a faluba (ahol állítólag a nép fegyverben várta, hogy Pest ellen vonuljon s egy bolond grófné járta a községeket), de a felesége lelkére kötötte, hogy ne szóljon fölöslegesen. Amikor később azt olvastam, hogy Horthy-tisztek, nagykereskedők keverték az eseményeket, – mindig az én öregeimre gondoltam: előbb lefűjták azokat, mint ők odaértek volna.

Az a nap különben, amit Sajkodon töltöttem: elég világosságot hozó volt. A dolog legjobb kimenetének én az első pillanattól azt tartottam, – bár ebben sem bízam túlságosan –, ha ott állunk meg, ahol a lengyelek, s Nagy Imre olyanféle megállapodást köt az oroszokkal, mint Gomulka. A rádió azonban mást jósolt. A legnagyobb baj az volt, hogy Pest el volt vágva a vidéktől az orosz tankgyűrű jóvoltából –

s Győr, Pécs, Miskolc környéke külön köztársaságokká váltak, amelyek egymással versenyeztek a minél hangzatosabb pontok összeállításában. Ez a pontszerkesztés valóságos mániává lett az országban: minden főiskola, bányásztröszt, megyei tanács megszerkesztette a maga pontjait – s mint valami gépfegyverrel lőtte vele a kormányt. A külföldi rádiók pedig ahelyett, hogy józanságra intették volna a megsemmisülés szélén ugráló nemzetet, egy kis hőkként elámulás után uszítani kezdték. Az angol rádióban az első vagy második nap még hallottam egy józan szót, tán épp Cs. Szabó fogalmazásában, de aztán ők is rákapcsoltak – a nyugatiak nyilván azt remélték, hogy az összeomlás átragad más országokra is: mennyi repülőgépet, torpedórombolót takarít meg ez a hősi (értsd eszeveszett) nép, ha parittyájával az életükre tört Góliátot földre dönti. A maguk eszére utalt emberek hittek az uszításnak; Nagy Imrének, akivel még Budapesten is a maguk eszét követő felkelő csoportok néztek farkasszemet, aligha sikerülhetett a tejként kifutó eszméket a kommunista földő alá visszafogni.

Ez a nap azonban több váratlan eseményt hozott, amelyek mintha rácáfoltak volna az én sötétén látásomra. A szovjet csapatok a Kilián laktanya körüli harcok után kivonultak Budapestről – s a kormány a többpártrendszer visszaállításával megfékezhetette a pontcsináló vidéki kormányokat. Mintha az értelmes emberek eszmei téren is kezdtek volna szembeszállni

az „anarchiával”; épp a győri rádióból, amely az előző napokban oly aggasztó hangokat hallatott, egy interjút fogtunk el: egy győri vezető felelt a Nyugatról beözönlő újságírók kérdéseire. Ha egy napot gondolkoztam volna, akkor sem tudtam volna okosabb válaszokat adni – mondtam az interjút hallva –, melyekhez az utánunk jövő nemzedék egy tagja rajzolta meg az új, felszabaduló, de továbbra is szocialista országot. Az interjúmondó Szigethy Attila volt. A nap legnagyobb eseménye azonban a TASSZ iroda közleménye volt: a szovjet kormány mérlegeli, hogy csapatait Kelet-Európából kivonja. Ez a nyilatkozat – tapasztalataim és logikám számára – majdnem olyan képtelenség volt, mint maga a fölkelés. De annyit aggódtam ez alatt a hét alatt, – oly jó volt elhinni, hogy bennem, alkati pesszimizmusomban van a tévedés, – s tán tudnak valamit, ami miatt a szovjet kormány bölcsebbnek tartja a békés elintézést (tán a hadsereg állapota – már hírek jöttek átállt vagy a felkelőkkel rokonszenvező csoportokról); hogy átengedtem magam a megkönnyebbedésnek, majd a fölbugyborékoló örömnak. Míg a hideg házban, a takarót magamra csavarva éberem hánykolódtam át az éjszakát: én is átestem azon a rohamon, amelyen ezekben a napokban annyi magyar ember: hogy a vágy lehetőségként erőszakolta rá az ítélőerőre káprázatát.

De az öröm sarkában ott volt rögtön a felelősség. Nem lehetett kétségem iránta, hogy ha a ma-

gyarság politikailag csakugyan a maga lábára áll: egy ideig legalább, nekem is lehet szavam és közönségem. Mielőtt Sajkodra kijöttem, én is bekukkantottam az elnöknő hazatoloncolóival Füredre: hátha hallok valamit a családomról. Az, ahogy fogadtak, épp az ellenkezője volt annak, ami 45 februárjában a XII. kerületi előjáróságon csapott meg – most a szállodaigazgató rögtön szobát akart nyittatni számomra. A legjobban azonban a sofőrünkön éreztem meg a változást. Idáig, a vonakodás miatt, mellyel a kedélye hullámvásait követtem, láthatóan gyanakodott rám; most, amíg az elnöknőt keresték, nyilván hallott felőlem valamit; a láz, hogy itt vagyok s az ő kocsiján jöttem, rá is ráragadt – amíg Sajkodra kivitt, már Laci bácsi voltam neki s úgy bánt velem, mintha egy kocsmában ittuk volna a kortesbort. Ilyesformán lenne ez Pesten is. De belevihetem-e magam – ahogy egyesek várják tán – abba, ami most odafenn folyik. Én tudtam a legjobban, mennyi megterhelés, önfegyelem eredménye volt az, hogy három év után végre megint dolgozni tudtam, mennyit csalódtam, míg Sajkodon egy olyan véglegesnek hitt menhelyet találtam, mint a lányoméék házikója. Kívánhatja-e valaki – hacsak nem ellenségem –, hogy ezt most ott hagyjam: a távol tartott ingereket záporban bocsássam védtelen idegrendszeremre? Hisz, ha csak a halál várt volna rám – de a szélütés, bénaság, elhülyülés... Az okosság is azt parancsolta volna, hogy itt várjak ki egy-két hetet legalább, amíg eldől, hogy új helyzet

megszilárdul-e. Másrészt: lehet-e itt lapítanom, amikor most dől el, néhány nap alatt talán, hogy a fölkelő nép hogy tud bánni váratlan szabadságával. Én tudtam legjobban: milyen kevés történeti tájékozódás, helyzetfelmérő erő van itt, még a legjobb elmékben is. S mi van – mi lehet a legsötétebbekben. Különösen két dolog volt félős azután, amit tapasztaltam. Hány olyan világtól elszakadt zug támadt e hét alatt, mint a mi Szigligetünk, mi lobbant fel az én tapolcai munkásom higgadtsága helyén, s hány helyről nem tudott idejében elillanni az elnöknő. Ha a bosszúvágnak ezek a préritüzei összefolynak... Különösen súlyos következmény lett volna, ha a megtorlás a pogrom színét ölti. A nép nemigen tudott biztos háttérrel húzni, hogy szenvedéseiből mennyi irándó a szocialista elvek s mennyi a végrehajtók iránti ellenszenv rovására. Aztán: hány tettekre kész Sajkod várja országszerte a fejleményeket – s próbálná a régit igazolni, sőt uralomra juttatni az új világban. Énnekem ez a fölkelés is azt bizonyította, amit az utolsó idők föllendülése is: hogy a magyarság, bár sokat szenvedett, megerősödött, életre kapott az elmúlt esztendőkből: az ifjúság megtanulta, milyennek kéne a szocializmusnak lenni, amint az ipari tanulók is partizánregények kútjainál töltötték meg a benzines üveget. Hogy mi lesz ebből a fölkelésből, az a világpolitikától függ, – de hogy mi merre indulunk el, milyen vágy, szándék, ideál bontakozik ki a „vá-

ratlan nemzetrobbanásból”, az mitőlünk függ, – tőlem is.

Jó alvó vagyok – de ezen az éjszakán nemigen hunytam le a fejemben lévő kízó világosságtól (mely olyan volt, mint a kízókamráké) a szemem. Vívódásomnak a sportújságírók vetettek véget; az új hírek hatására nekivágtak a pesti útnak, Kiss Tamás is velük jött, s amikor a kápolnától begázoló különítményüket megláttam: már tudtam, hogy nincs határozni valóm – mennem kell. A derék újságírók megfelelő igazolványokkal is felszerelték maguk (a szigligeti és tapolcai tanácstól) – s az autókra (most már két autójuk volt) nagy Sajtó feliratú táblákat raktak ki, ők már a forradalom zszurnalisztái voltak. Az igazolványainkat csak Almádi táján nézte meg néhány karszalagos honvéd-parasztfiú, akik az újabb híreket faggatták tőlünk; s Fehérváron túl jött szembe velünk egy orosz tankoszlop: a katonák ránk fordított puskával s kissé megviselt arccal néztek minket, amíg elmentek mellettünk, de egy hang sem esett közben. A nagy igazoltatáson Kamaraerdőn túl estünk át – ott előttünk több feliratos teherautó torlódott össze a sorompónál: élelmiszert hoztak a körülfűrés alatt készleteiből kikopott fővárosnak. Villamos nem járt – de mindenki az utcán volt: még a külvárosi utcákon is szinte hullámszórt az ember. Forradalmi mámort, lelkesedést nem láttunk sehol, – inkább valami elszántság vagy ünnepélyesség volt az arcokon.

Ella meglepetve látta, hogy már itthon vagyok; csak néhány órája indult el értem az autó. Tamási már többször keresett rajta: „Lacinak ilyen időben itthon kéne lennie” – s épp aznap, amikor én feljöttem, autót küldtek értem Szigligetre. Elsősorban az ő lelkiállapotán mérhettem le, milyen kivételes dolog volt, ami Pesten történt. Amikor azon a kedden az egyetemisták menete elindult, ő egy belvárosi eszpresszóban ült Benedek Andrással. A *Galilei* túl hosszú volt; a nézők nem érték el a helyérdekűjüket, s Benedek nem akart engem háborgatni a rövidítés miatt. Az előttük összeverődő menet eleinte olyan volt, mint a hivatalos vonulásoknál lenni szokott; karszalagos rendezők terelték az embereket; ő ismerősöket fedezett fel benne – Juditot¹ és a barátait –, s azért szegődött hozzájuk. A Kossuth Lajos utcánál volt egy kis fennakadás: szét akarták oszlatni őket, – de aztán mégis továbbmentek, egyre több olyan lézengő atomot rántva folyamukba, mint ő is volt az előbb. Őt soha még csak meg sem érintette a politika szele; a család és az ismerősök: ez volt a világa, s kedélye ebben a folyton dagadó s forrósodó tömegben tanulta meg: mi az, egy ezerkarú test részének lenni – s egy nagy közös érzést himbálni fáradtságot és éhséget nem feledő lábain. Ott volt mindenütt: a Bem-szobornál, az Országház előtt, csak a Rádiónál nem: s még mindig ennek a nagy élménynek a hatása

¹ Németh Judit. (A szerk.)

alatt állt, az azóta eltelt hétben is ezt igyekezett melegen tartani. S úgy látszik, nemcsak ő volt így, hanem az egész kétmillió város; az emberek, a beszámolók szerint, feltűnően jók lettek, a nyers pestiek a sorba állásnál udvariasan előrebozsátották egymást, s büszkén emlegették, hogy a kirakatba kitett pénzgyűjtő urnákban őrizetlenül heverték éjjel is a tízforintosok. Mintha százezer és százezer felnőtt gyerek fogadta volna meg, hogy eztán jó lesz, – csak azt hagyják meg neki, amit azon a kedden kivívott, megpillantott. Az érkezésem hírére odagyűlt család egyre több epizódját hordta össze ennek a valószínűtlen nagylelkűségnek, majd hősiességnek, önfeláldozásnak. Ezek közt volt a Kálvin téri fiatal lány esete is: akinek gépfegyverre konyuló fejét – bár sajtóhibával – első cikkem végén is megörökítettem.

Az – hogy én mivel kapcsolódhatok bele ebbe az érzésbe, nem volt előttem kétséges. Nem kellett Babits versére gondolnom, hogy a magasba kattogó gépfegyver s a gondolataim követő írógép közt a hasonlatosságot felfedezzem. Ha fiatalok nem szánják az életüket odaadni, úgy, ahogy ők a legcélszerűbbnek tartják, – mért ne kockáztassam én, a „hullajelölt”, életem maradványát azzal, hogy írom, amíg erőmből futja – azt, amit ebben a helyzetben fontosnak tartok. Az elmúlt éjszaka után fontosnak éreztem, hogy a gondolataimat olvasható betűvé változtassam – még aznap este hozzáfogtam a cikkíráshoz

(hisz az elmúlt éjszaka óta fejben már állandóan fogalmaztam is).

Másnap délelőtt Illyés keresett fel. A pártok szervezése megindult; ők is föltámasztják a Parasztpártot: Petőfi Párt lett a neve, s Farkas Ferenc, az én szentendrei gazdám a főtitkára. Egy percre indulatosá vált köztünk a hang. Én a parlamentarizmust Nyugat szerencsétlenségének tartottam – a 44-es pártok s a hamis cégérrel dolgozó Parasztpárt elsősorban – a becsületüket eljátszották, Petőfi neve túl szép a politikai becsvágy cégérének. (...) Illyés önuralma most is győzött, s én is visszatértem a magaméhoz. Én a párt életében s az Írószövetség dolgában nem veszek részt; a nevemért adjanak helyet, ahol a cikkeim megjelenhetnek. Ez olyan alku volt, amelynek a párt is örülhetett: megszabadult tőlem s megkapta az írásaimat. Gyula (...) Erdei s Szabó Pál eljárását hibáztatta, akik saját szakállukra megindították a párt régi lapját, a *Szabad Szót*. Neki kellett megmagyaráznia, hogy kompromittálják nevükkel az ügyet. (...) Nyilván igaza volt: mint Budapest utcáin egyetemi hallgatóknak Illyés miniszterségét követelő kara bizonyította. (...) Amikor néhány nap múlva, a *Zsarnokságról* szóló versét beolvasták: én magam is fölhívtam őt, s szívből gratuláltam.

Az első írásom azonban mégsem a Parasztpárt lapjában jelent meg, hanem az *Irodalmi Újságban* – amelynek az ünnepi száma már készen állt, s most tőlem is kértek valamit bele. Ezt a cikket: *Emelkedő*

nemzet – én nyitánynak szántam egy hosszú cikkorozat elé, amely folyik, amíg a forradalom; vagy (ami még valószínűbbnek látszott) az én kidülésemig. Tizenhárom év alatt épp elég anyag gyűlt fel – a számba tett dugó mögött. Ott is kezdtem, ahol akkor abahagytam: a második szárszói konferencia tételeinél. A cikk címe – *Emelkedő nemzet* – úgy hiszem, találóan fejezte ki a reményt, vagy illúziót, amelyet ezekben a napokban még a pesszimista is bizonyítva látott. A magyarság utolsó nyolcvanéves fejlődését kétféleképpen lehetett látni – egyfelől pusztulás volt, a magyar elem fokozatos visszaszorulása nagyobb, majd csonka országában, másrészt emelkedés: a nyolcvanas évek nullpontja után: új magyar szellemi értékek magasba gyűrődése. A kettőt, persze, együtt is lehetett látni: hisz az agónia néha nagy lelki erőfeszítésre késztet – de az a váratlan fizikai kondíció, amellyel a magyarság a Rákosi-korszak sötétjéből kiemelkedett s maga ez a veszélyes, de tiszteletet gerjesztő reakció is azzal biztatott, hogy a szocializmus elvei, rosszul alkalmazva is, az életerőnek kedveztek ebben a kétirányú, reményt s aggodalmat képező folyamatban. A cikknek hibája, hogy sok célzás volt – főleg az elején –, amelyet csak a mi régi mozgalmaink ismerői érthettek igazán, s azt, amit a nemzet e tizenöt év alatt nyert (II. József korának analógiáját egy későbbi, külön cikkre hagyva) igen summásan intézte el. A cikk olvasóit azonban nem az első rész homálya s hézaga érdekelte, hanem az én

két félelmem, amiről a végefelé volt szó: a bosszú és a restauráció veszélyei. A cikket, minthogy a mi telefonunk rossz volt, az alattunk lakó, azóta Palesztinába vándorolt orvos család telefonjába olvastam be, s az ő meglepetésükön láttam, hogy a számukra nagyon jókor jött, s a híremmel nem is egészen egyező szövegnek lettek akaratlan kihallgatói. De igen nagy örömet okozott a cikk az *Irodalmi Újságnál* is. Akkor már elkezdődtek Pesten az első ávoskergetések, hasonló híreket kaphattak vidékről is, s úgy voltak egy kicsit, mint a bűvészinás, nem tudták, nem fordul-e pogrom formájában ellenük végül, amit felidéztek. Az írásomat a lap élére tették, s amikor Tóbiás Áron, aki most a Rádiónál intézősködött, friss cikkemet beolvastatta, Hatvany Lajos csöngetett fel elsőül – aki közel harminc éve a fordított sárga foltot először varrta a mellemre.

Még aznap elkészült a második cikk – az induló *Új Magyarország* vezércikke, amelyet csütörtök délelőtt, az értem küldött autón vittem át a Dorottya utcai párhelyiségbe. Igen jellemzőnek találtam, hogy ki jött elém az autóval – egy szabályos, gyógyintézeteket megjárta elmebeteg, a lányaim derék tanítónőjének a veje, akit 44 őszén, a bujdosásaimban ismertem meg. A skizophreniája újabban, úgy látszik, vallásos színt öltött, mert az úton azzal szórakoztatott, hogy a forradalom azért győzött vértelen, mert a Boldogasszony vigyázott a fiainkra. De a párhelyiségben uralkodó elevenség is emlékeztetett kicsit az ő nagy

időkre beállított zaklatottságához. Az utcában még egy párhelyiség volt, a Kisgazdapárté, s a hosszú sorban fénylő autók egy ismerősöm szavait dobták fel, aki szerint egyes gyáriak azzal fenyegetőztek, hogy majd ők is benéznek azokba a párhelyiségekbe, csak sokat száguldozzanak az autóikon. A Petőfi Párt tájéka, persze, most is igénytelenebb volt; de azért Farkas Feri szobájából is ki-be jöttek a felsrófolt idegzetű emberek, akik a rég nélkülözött politikai élet izgalma tündökölt. Volt valami „nagyidai” ebben a lelkesült nyüzsgésben. Az én cikkemet, mint a lap első cikkét, Bibóval néztük át. Ő volt persze a legműveltebb, s emberileg messze a legkülönb a föltámadt politikushadban. De én tán épp rajta láttam leginkább a mondhatnám eufóriás hatást, amit a történelem levegője tesz, akármilyen veszély csírája is van benne, – a homo politicusra. Az utolsó években sokszor voltunk együtt társaságban: a sok munka úgy kifárasztotta, hogy miután némi aprósüteményt meg-evett, rendesen belealudt a társalgásba. Most azonban a mozgása is más volt; érzett rajta, hogy megjött a nagy, egyszeri alkalom, melyre testi és erkölcsi erejét tartogatta – ha a meglepetéseket, melyekkel később szolgált, nem is tudtam akkor feltételezni benne. Cikkem: *Pártok és egység* – voltaképp az ellen szólt, amit itt magam körül láttam: a 44-es pártok s általában a parlamentizmus feltámadása ellen. Ha már vannak pártok, legalább egy dologban kötelezzék el magukat, hogy a szocializmus vívmányaihoz nem

nyúlnak hozzá. Bibó a cikket elfogadta, csak a 44-es pártok bírálatát nyirbáltuk meg (amitől a cikk jobb s tömörebb lett) – s a szocializmus szón akadt fenn egy percre. (Ő, a nálam fiatalabb gondolkodó, nyilván már lejártnak érezte.)

Amire mi a cikket átnéztük, az Írószövetség gyűléséről is megérkeztek a Petőfi párti írók: Illyés, Veres, Féja, Szabó Pál s az újonnan beválasztott Keresztury. Ahogy bevonultak, főleg a Veres Péter sápadtsága tűnt fel: bánthatta, amit az utolsó napokban megélt. Ennekem Békés, – az ő ottani, esti látogatása jutott eszembe s egy szokatlan tudatalatti impulzusnak engedve: magamat is meglepő módon, megcsókoltam.

A *Pártok és egység* – amely az első *Új Magyarország*-szám élén jelent meg, sokkal jelentősebb cikk, mint az *Irodalmi Újságé* – s azokra, akikhez eljutott, mélyebb hatást is tett. Többen felhívtak, a szakszervezetek újságja közölte, Farkas Ferenc lényegében azonos deklarációt olvasott be a rádióba: úgyhogy egyáltalán nem volt lehetetlen, hogy a négy régi párt – még a Kis Sándor és Kovács Béla vezette Kisgazda is – aláír egy ilyesféle szocialista alapokmányt – amelyre a szocialista intézmények megvédésében előbb-utóbb szükség is lehetett. Annál furcsább, hogy később – főként külföldön – mindig csak a másik cikket idézték, emlegették – (azért-e mert a lap kisebb példányszámban jelent meg) – holott a tör-

téntekhez ebből lehetett volna a legjobb apológiát ki-szedni.

Mialatt azonban ezek a cikkek megjelentek, a helyzet újra romlott, s a hét eleji bizakodás már csak mint illuzionizmus loboghatott az emberekben tovább. Mint hivatalosan is jelentették, egyre új szovjet csapatok özönlöttek az országba: az a néhány napi harcszünet nyilván csak a megfertőzött, lakossággal rokonszenvező csapatok fölváltására szolgált s egy kiadósabb rohamot készített elő. Még ijesztőbben hatott – reám legalább – az angolok és franciák egyiptomi kalandja. Azóta három év telt el, s ma sem tudom megállapítani: ennek az átlátszó manővernek az ostobasága vagy aljassága volt-e a nagyobb. Ők nyilván azt gondolták: addig kell a maguk gyarmati ügyét megvédeniük, amíg az oroszok velünk vannak elfoglalva, csendes ajánlat is lappangott benne: mi Szuert, ti a magyarokat. Ezzel nemcsak azt a cinizmust leplezték le, amely rádióik uszítása mögött ült – de példájukkal menlevelet is adtak a magyar felkelés eltiprására.

E híreket én, persze, nem egyszerre, hanem óránkénti adagokban, sűrű telefoncsöngetések közt kaptam – olyan remény-fölfújta jelenségekkel váltokozva, mint a kínaiaknak a nagy nemzetek sovinizmusát elítélő nyilatkozata. De ezekre az egyre mélyebb és sötétebb hullámokra sem tudtam mással felelni, mint írásokkal, a feleségem olyan jelenetre is emlékszik, hogy amikor nem volt épp lap, amely a

cikkem fölvette, kétségbe esett szemrehányásban törtem ki: mért nem gondoskodnak e kritikus napokban utolsó üzeneteim elhelyezéséről. Tóbiás Áron ajánlotta be telefonon egy barátját, aki az abban a pillanatban az előttem ismeretlen *Igazság* lap szerkesztője volt. Ez vitte el harmadik megjelent cikket, amely az írók szerepéről szólt (tagadtam, hogy olyan nagy szerepük lett volna a véletlenek és vigyázatlanságok összejátszásából eredő nemzetrobbanásban, mint maguk is hiszik), s vasárnap reggel, amikor megjelent, oly kísértetiesen hatott. Én sérelmeim ellenére mindig csillapítani igyekeztem a háborgókat, de ha megtörtént a baj – s a nép a harcot választja –, szívesen temetkezem vele egy város romjai alá. Egy másik írásom, amely már nem jelenhetett meg, a *Magyar Nemzet* vitte el; nem is tudom, már ki – egy Gellért Endréhez intézett levél volt. Bessenyei panaszkodott a *Galilei* vacsoráján, hogy akármennyit robotol egy színész – a színháznál 3000-nél nem kereshet többet – ezért kell mellékkereset után néznie. Ez szöveget ütött a fejembe – mért nincs a színésznek is tantiemje, úgy, mint az írónak, akkor érdeke is kötné a darab sikeréhez. A levélben följajánltam, hogy az írói tantiem egy része legyen a színészeké; 25 előadásig 2%, az ötvenedikig 5%, azontúl 8%. Bizonyítani próbáltam azt is, hogy a közös írói s színészi részesedést 20%-ra emeljék, a színház még arra sem fizet rá.

Az effajta bérezést különben nem tekintettem elszigetelt, színházi intézkedésnek, hanem modellnek, amelyet minden téren követni kell: a munkás is így lesz egyben dolgozóvá s vállalkozóvá. A nagy cikknek azonban, amely az új riasztó alakulással igazán szembenézett – a rám törő fáradtság miatt csak az első része készült el. A cikk címe ez lett: *Tükör a világnak*. A magyar felkelés az a váratlan elébük tartott tükör, amelyben a világ mindhárom tábor a megláthatja most magát. A Szovjetunió negyven éve megy előre, csinálja munkásság nevében a forradalmat, hogy történt, hogy munkások kelnek fel ellene. A Nyugat, amely forradalmak hosszú sorában biztosította szabadságjogait, amikor egy nép fölkel ezekért a jogokért, a maga gyarmatosító pecsenyéjét igyekszik a tűzből kikaparni. S végül a harmadik tábor, a színes világ, amelynek Gandhira kellene gondolnia – maradt-e több a nagy leckéből, mint egy kis politikai képmutatás. A cikket nem ilyen ítéletszerűen fogalmaztam, inkább riasztás volt s kérdés, hogy cáfolják meg, amit e tükör mutat; valójában azonban az a sokéves kiábrándultság talált volna benne szót, amellyel az emberiség politikai fejlődését követtem reménykedő fiatalságunk óta.

Így jött el a szombat. Az a négy nap, amit Pesten töltöttem (nem is annyira az írás, mint az örökös látogatók, hírek), engem teljesen „kikészített”. Akármikor mértem meg a vérnyomásomat, mindig 200 fölött volt. Ma is meg vagyok győződve, hogy ha ezt

még három-négy napig folytatom: beüt a katasztrófa. A városból azonban megint jobb hírek jöttek: az embervadászat megszűnt, az ávósok maguk mentek védőőrizetbe. Jóska azzal jött, hogy a közlekedés s a gyárunkban a munka hétfőre megindul. A beavatkozásra nem lesz több ürügy.

Délután Illyés telefonált, beszélt Bibóval, ő jobban ért az ilyesmihez, kizártnak tartja, hogy az oroszok beavatkozzanak. Este Borsostól jött bizakodó telefon. Ott volt a parlamentben, amikor a küldöttség a fegyverszünet megkötésére az orosz főhadiszállásra indult. – Na most már, ha Bibó és Borsos ezt mondja, akkor biztos, hogy bejönnek – mondtam mosolyogva –, Bibó ugyanis a legkikezdetlenebb logikával állított fel prognózisokat – amelyek biztos be is váltak volna, ha a történelem éppoly logikus, mint ő, így azonban inkább arra mutattak, hogy mi nem következik be; Borsos pedig a képtelen híreivel élő bizonyítéka volt, hogy a művészi és politizáló erő mennyire nem járnak karöltve. A gyengeségemnek és kétségbeesésemnek azonban úgy látszik, mégis jólesetek ezek a hírek – mert erről a délutánról olyan emlékem is van, hogy a díványon fekszem és sírok a betegségem miatt. Olyan kor jön, amelyben ha egészséges vagyok, én is tehetek valamit: egy-két szemeszter újkortörténetet adok elő az egyetemen; így azonban itt maradok e vörös ködben, amely mint egy bárkát ringatja az embert, s innét hallgatom az új élet zaját. Még később egy fotelben fekszem, a fejemen

borogatás s a vőmnek diktálok egy rövid, elérzékenyült cikket: az újra megalakult cserkészszövetség kérte az első szám élére.

Néhány órai alvás után nagy ropogás vert fel. – A Gellérthegy irányából vörös csíkok szántottak végig az égen. A rádióhoz megyünk: Nagy Imre beszél, s az Írószövetség több segélykérését halljuk más és más nyelveken. Az én első ösztönöm, hogy kijussak a házból. Az emeletünkön, a szomszéd lakásban két ávós házaspár lakott; akik igaz, már évek óta civilben jártak – egyikük a lóversenytér vezetője volt. A viszony a lehető legjobb volt köztünk: szomszédi szíveségeket tettünk egymásnak, a kisfiuk passzióból is átjött látogatóba a Németh nénihez. Az első napokban, amikor Ella még nemzeti szalaggal járt, az egyikük figyelmeztette, hogy jobb lesz azt a kokárdát letenni. A nehéz szerdán, csütörtökön mi aggódtunk: nem jut-e eszébe valakinek, hogy ezek is ávósok – hogy fogjuk akkor őket megvédeni. Most arra gondoltam, hogy tán már mozgósítva is vannak, tudják, hogy tagja vagyok az Írószövetség elnökségének, s itt szorítanak. Aggódva rohantam le a lépcsőn – Ella előttem: ha valami gyanúsat lát. A ház Gyergyó utcai kijáratánál búcsúztunk el – futó csókkal, de mégis abban a tudatban, hogy utoljára. Azokkal a rakétákkal – meg voltam győződve – egy igen nehéz, reménytelen kor virrad ránk, amelyben még akkor is értelmetlen volna az élet, ha lehetséges lenne: s nem az írók válnak azzá, amik néhány napja az ávósok

voltak. Juditékhoz siettem. A Pasaréti úton emberek tanakodtak, némelyiknek a vállán puska is volt. Én a magamhoz vett mérget tapogattam.

Vége a nyolcadik könyvnek.

[1959]

Forrás, 2011. szeptember

Emelkedő nemzet

Amikor tizenhárom évvel ezelőtt a második szárszói konferencián utolszor találkoztam a fiatal magyar értelmiség színe-javával, tudtam, hogy tán sohasem szólhatok többé hozzá. Végigtekintettem az akkor lezáruló koron, figyelmeztettem őket, ne higgyék el, hogy ez a két magyar évtized, az azóta annyit emlegett Horthy-korszak nemzeti szempontból olyan meddő és gyatra volt, mint a rendszer, amely nevét adta.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalom elsikkasztotta a magyar forradalmat, s Habsburg-császár nélkül, de súlyosabb formában a Habsburg-birodalom maradványait restaurálta. A magyar nyelvet törő tengerésztiszt a kormányzói székhelyen jelképe volt annak, ami történt. Egy kis képességű, anakronizmust jelentő réteg kormányozta az országot. Ennek a rétegnek azonban volt egy előnye más későbbi, még tisztább, szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan éhes.

Miután egy kicsit megszívta magát, nem avatkozott túlságosan mélyen az életbe, sőt bizonyos büntudat is fejlődött ki benne. A magyar társadalom

fejlődését, ha nem is segítette elő, de akadályozni is csak kismértékben tudta. S épp ez az ellentét, a reformokra képtelen maradi vezető réteg, alatta a maga életéhez bátorságot kapó társadalom döbbsített rá engem előbb halk remény, aztán a bizonyosság formájában, hogy a magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, emelkedő nemzet.

Ez annál feltűnőbb volt, mert ugyanebben az időben Európának több nagy népe nyugaton, keleten új technizálódása ellenére a hanyatlás jeleit kezdte mutatni. A magyar emelkedés főként szellemi és gazdasági téren volt szembeszökő. Mindig nagy honvággyal néztünk a reformkorra, a szabadságharcot megelőző évtizedekre. Az igazság azonban az, hogy akkor közel sem volt annyi nagy írója, művésze, muzsikusa, tudósa ennek a nemzetnek, mint a joggal megbélyegzett Horthy-rezsim alatt. Két nagy nemzedék dolgozott egymás mellett, a viszonylagos szabadságot a lényegek kimondására, az elviselhető korlátozást a klasszikus tömörítésre használva ki. A magyar zene ebben az időben emelte a világ fölé az első kultúrhistoriai jelentőségű nagy nevet, a Bartókét, s az ismeretlen, nyelvébe zárt magyar irodalom ekkor támasztott reményt, hogy ugyanezt megismétli.

De csaknem ugyanilyen volt a haladás gazdasági téren, ahol pedig az állam tehetetlensége teljesen megakadályozta a nagyobb méretű kezdeményezést. Különösen a kisemberek bizonyították be, hogy a magyar gazdaságilag is tehetséges nép. A halogatott

földreform ellenére százezrek szakítottak le maguknak egy darabka földet, amelybe szorgalmuk beleölhették. Jól gazdálkodó kisbirtokok, kertek ezrei lepék el az országot. Nem véletlen, hogy épp ebben az időben merült fel a Kert-Magyarország terve: a szövetkezett, minőségi gazdaságokból fölépített, okosan iparosított, kertész-színvonalon álló gazdától megművelt magyar föld látomása. Ezzel egy időben az ipari munkásság szakképzettsége, általános műveltsége is megnőtt. A főváros körüli kertvárosokat az ő házacskáik népesítették be. Nem volt vad álom többé a másik gondolat, az értelmiségi színvonalra emelt munkás- és parasztnép s a néphez húzó értelmiség testvériesülése egy értelmiségi társadalomban.

Ahhoz, hogy a nemzet emelkedésében igazán bízni tudjak, egy hiányzott. A nemzet erkölcsi és politikai érzés dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemileg. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott. Az elért vívmányokat engedte kicsikarni a kezéből. A megszálló német csapatok rendőrei mondták, hogy egyetlen országban sem kaptak ennyi följelentést. Még vége sem volt a háborúnak, már megkezdődött a kergetőzés az új pozíciókért, a másik magyar fölajánlása a jövőendő gazdáinak. Tisztelet a kivételeknek, de a magyar természet nem nagy ellenkezéssel, sőt sokszor igazán könnyű szívvel viselte, hogy legjobbjait kiemeljék a fészekből, az otthonból. Ami történt, egy kelet-európai nép sem kerülhette el. De hogy ez így történt, annak a magyar túlzás és

irigység majdnem olyan mérvben volt oka, mint az idegen ügynökök szolgálalkúsága.

Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzártágban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.

Sajnos, azok közé az emberek közé tartozom, akik a természettől a veszélyt látó képzeletek kapcsán gyötrő ajándékkul kapták a nagy bajokat is. A sok éven át tartó rettegés, az aránytalan munka, erkölcsi nyomás börtön nélkül is összeroppantott. Harmadéve beteg vagyok, az utolsó hét, az izgalmas feszültség még rontott is az állapotomon. A forradalom kitörése előtti nap azzal az elhatározással utaztam vidékre, hogy kiadatlan kézirataim rendezésének élek, s nem térek vissza többé a fővárosba. A rettenetes aggodalom napjai után csak egy éjszakát birkóztam az örömmel. Azóta már csak a felelősség szorítását érzem, amit ma minden értelmiségi embernek éreznie kell. Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése

világosan fölírt a nemzet elé a célokat, amelyek felé egy magyar forradalomnak törekednie kell.

De az utóbbi évtizedek gazdái tudták, hogy miért tiltották könyveinket. Ezt a magyar eszmevilágot kevesen ismerik. S most rájuk, a kevesekre vár, hogy a nagyszerű lökést, amelyet a nemzet eltökéltsége adott, ne engedjék félresiklani. Még csak annyit látam, amennyit a rádió s a vidéki események látni engedtek, már világosan állt előttem a veszély. Először a közvetlen veszély, hogy a nemzet szent felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit később nem lehet jóvátenni. S a kissé távolabbi veszély, hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak.

Kinek kell ezt megakadályozni, ha nem nekünk, akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni. Az alól, hogy szóljunk, felmentést a halál, vagy még az sem adhat. Az első alkalmi autóval Pestre jöttem, szobámba zárkózva ideültem, mint valami gépfegyver, az írógépem mögé, hogy amíg bírom, csattogtassam. Gépem mellől arra a fiatal lányra gondolok, akinek a Kálvin téri ház tetején valamennyi férfitársát kilőtték, de ő tovább járatta a fegyvert, amíg csak fiatal feje is oldalt nem konyult.

Nem tudom, pontosan így történt-e. De az én szívemben ez a lány most múzsa. Ő int a háztetőről: rajta, öreg hullajelölt; ha én odadobtam szép ifjú életem, miért kell neked, szegény emberi maradvány, a magadéhoz görcsösen ragaszkodnod? Az emelkedő nemzet órája ütött. Megyek.

Irodalmi Újság, 1956. november 2. 2. o.

Új Látóhatár, (München) 1956. 330–332. o.

Testvériség, 1957. febr. 4–6.

Életmű szilánkokban, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó,

Németh László Munkái sorozat, 1989., 189–192. o.

1956. november 2-án Németh László a budapesti rádióban felolvasta.

Pártok és egység

A nemzet ilyen óriási megmozdulása után természetes, hogy őt magát kell megkérdeni, hogy képzeletben a jövőjét. Ennek a megkérdésnek legmegbízhatóbb módja: a választás, a pártprogramoknak a nemzet elé bocsátása. Első lépés erre, úgy mondják, csak az 1948-ban felbomlott pártok feltámasztása lehet.

Én azt hiszem, kül- és belpolitikai okból is jobb lett volna, ha néhány hetet még várhattunk volna, de ha a nemzet élni akar visszaszerzett jogával és kikényszerítette, vigyázzunk, hogy minél több jó és minél kevesebb rossz származzék belőle. Végzetes tévedés lenne, ha a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárásként az akkori pártélet szelleme is visszatérne.

Nem vádolni akarok. Senki sem látja tisztábban a mentségeket. Olyan módszerekkel álltunk szemben, amelyekre a magyarság tapasztalatainál fogva nem volt felkészülve. Akiket ez a módszer jellemükben felőrölt, vagy hibás lépésekre kényszerített, inkább szólni valók, s amennyiben értékeik vannak, azt szeretnénk a nemzeti munkának megmenteni. Amit mondani akarok: hogy ezek a feltámasztott pártok volta-

képpen csak új pártok szervezőhelyei lehetnek, amelyekben mi, régiek, már akik politizáltak közöttünk, fokról fokra a forradalomcsináló s abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet.

Van azonban ennek a sokpártrendszernek nagyobb veszélye is, mint a hajdani pártok tülekedésének, kicsinyességeinek feltámadása, a meggyűlölt rendszerrel együtt széttepheti azt a szocializmust, amelyről fiatalon álmodtunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk. Három dolgot kell itt mindenkinek meggondolnia:

1. Hogy Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá lett. Ezt a helyzetet a régi rendszeromlásának a vágyában számba nem venni olyan óriási botlás lenne, amilyen a kommunistáké volt, akik a magyar gazdasági élet, főként a mezőgazdaság valóságos állapotát, magasabb fejlettségét számba nem véve, oda rombolták, ahol az orosz állt az októberi forradalom előtt, csak hogy a lenini menetrend szerint láthassanak a felépítéséhez. Intézkedéseinkben a mostáni állapotokból kell kiindulni, eltökélve, hogy ami vívmány, vagy kis változtatással vívmány-nyá alakítható, azt megtartsuk, s megfelelő irányban továbbfejlesszük.

2. De ha a helyzet nem is parancsolná, a magyar nép klasszikus művekben testet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkod-

junk. Nem ismerek olyan magyar író, gondolkozót, aki a szocializmusnak ellensége lett volna. A vita inkább akörül volt, hogy szocializmusunk a külföldi patronok hű másolása legyen-e, vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzet-hez idomuló alkalmazása. A vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kérdezett nemzet. De a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt.

3. Végül az sem közömbös, hogy a szocializmus vállalásával vagy elvetésével mit nyerünk s veszünk a világban. Ebben a pillanatban hallgattam végig a magyar semlegességi nyilatkozatot. Ki nem helyesli, hogy a magyarság semmiféle hatalmi csoportosulásban részt ne vegyen? Azonban épp ezzel önkéntelen kapcsolatba kerültünk az államoknak azzal az egyre növe, semlegességre törekvő tömbjével, amelyek között véleményem szerint a helyünk is van. Lengyelországra, a szabadság felé haladó Duna-népekre, a színes nemzetek világára gondolok. Ezek a népek pedig vagy szocialisták, mint Lengyelország és Jugoszlávia, vagy ősi eszméik alapján, de a szocializmussal rokon rendszerek felé haladnak, mint India. Ezek a népek kétségkívül sorra elidegenednének tőlünk, ha mi csak látszatra is, abba esnénk vissza, amit ők polgári demokráciának neveznek. De ugyanezt kívánja az a tisztelet is, melyet a Szovjetunió népeiben viselkedésünkkel, remélünk, kivívtunk, sőt úgy hiszem, a Nyugat jobbainak a figyelme is, akik e

meghökkenítő forradalom után mintaadó politikai berendezkedést várnak tőlünk.

Éppen ezért nagyon fontosnak tartanám, hogy a kormánykoalíció pártjai, de lehetőleg minden párt: közös nyilatkozatot adjon ki, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézben tartása, bizonyos alacsony (25–40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása, hitet tennének. Nagyon szép lenne, ha néhány olyan elvben is megegyezhetnének, amely a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná, mint például a munkás-ság részesedésének kimondása az ipar és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmében, vagy a laza, önkéntes, hegyközségszerű szövetkezetek támogatása. A pártok külön célja, feladata ezen a közösen elismert, nem nagy számú elven túl kezdődne, s az általuk képviselt társadalmi csoportok külön érdekeiben gyökerezne.

Én azt hiszem, ezt a „szocialista” deklarációt minden működő párt elfogadhatná. Az írók pártja, a volt Parasztpárt éppen úgy, mint a marxizmus tanait a század és ország megváltozott viszonyaival összehangoló szociáldemokrácia, sőt talán a Kommunista Párt örököse, a Szocialista Munkáspárt is. Nem lehetne kifogása ellene a Kisgazdapártnak sem, hiszen neki nem a „tulajdon szentségének” liberális védelme a feladata, hanem bizonyos holdszám alatti birtokok védelme, amelyeknek a fejlődése ezután nem meny-

nyiségi, hanem minőségi irányban haladna. Kis Sándor személye, de Kovács Béla nyilatkozata is biztosítéknak látszik, hogy a Kisgazdapárt nem lesz a kapitalizmust feltámasztani akaró emberek menhelye. A Katolikus Néppárt első nyilatkozatából is azt hallom, hogy az utóbbi idők vívmányait nemcsak felmondani nem akarja, de továbbfejleszteni.

Egy ilyen nyilatkozattal, amely, úgy érzem, a pártok és az ország akaratát fejezné ki, pillanatnyi hasznán túl történelmi jelentőségű politikai forma is jönne létre; a néhány nagy, közös alapelveken álló többpártrendszer, amely az egységes eszmei alapon álló társadalmi rendszerek határozottságát a parlamentáris rendszer rugalmasságával egyesítené.

Új Magyarország, 1956. november 2. 1. o.

Életem szilánkokban, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Németh László Munkái sorozat, 1989. 193–196. o.

Nemzet és író

A 19. században alakult ki a szokás, hogy a költők harcra tüzeljék az embereket. Ez azt jelentette, hogy az írók látták az eszmét, amelyért a népnek harcolnia kellene, a nép azonban nem látta, vagy csak valami homályos szükségérzet élt benne. Az író előjött tehát szobájából, a beszéd mágiájával átragasztotta tüzeit azokra, akik még nem égtek, azok elindultak küzde-
ni, ő visszament szobájába, esetleg valami haditudó-
sítói vagy adjutánsi szerepet vállalt, amelyben meg-
csodáltatta magát olvasóival; tisztelet annak a kettő-
háromnak, aki el is esett.

Én ezt a szokást sosem éreztem kötelezőnek. Gondolatokat termeltem és tolmácsoltam, s a gondol-
lat, természetes, valamiféle harcra készíti, akikbe be-
leesik: de ezen túl sohasem tüzeltem senkit semmire;
nem kérkedem azzal sem, hogy ennek a mostani for-
radalomnak közvetlen előkészítésében részt vettem.
Sohasem voltam katona: azaz igen. 1944-ben behív-
tak egy kéthetes honvédorvosi tanfolyamra; azalatt is
civil ruhában jártam, és összesen öt töltenyt lőttem
ki, amely alatt, tán gandhista múltam eredményeként,
két puská romlott el a kezemben. De ha egészséges,

fegyverviselt ember lennék, aki beállhat a sorba, ak-
kor is húzódnék tőle, hogy a magam meggyőződésé-
ért másokat életük elvesztésére biztassak. Sőt be kell
vallanom, hogy abban az órában, amelyikben a for-
radalom kitört, én Budapesttől kétszáz kilométerre
arról írtam cikket, hogyan éljenek bölcsen az írók a
váratlanul rájuk szakadt szabadsággal. Ebben, igaz,
benne volt az is, hogy igyekezzenek a szabadságot a
munkássággal és parasztsággal megosztani, de az
egész cikk célja mégis inkább a felelőtlen beszéd
megzabolázása volt.

S úgy láttam, hogy az én öreg kortársaim is
csak bizonyos óvatossággal alakultak át türtaioszok-
ká, ismerték a falat, amelynek a népet neki kellett
volna vezetniök. De azt hiszem, akik némi joggal
dicsekedhetnek, hogy a történetek előkészítésében
részük volt, még ők sem gondoltak álmukban sem
arra, ami valóban bekövetkezett. Nagy részük, úgy
hiszem, megcsömörlött az iszaptól, amelyben tíz
éven át lábolniok kellett, s becsületükről akarták le-
mosni a részvétel szennyét. Az, ami történt, mint
nagy szárazságban a tűz, a szenvedésben elszánttá
érelt nemzetből lobbant ki, s a véletlenek, amelyek
lehetővé tették – elsősorban egy ember korlátoltsága,
az írók szava jóval mögötte –, csak a szikra volt a
nemzetnyi benzintartály fölött.

A történelemben igen ritka dolog esett itt meg,
amit eddig csak elszigetelten parasztfölkelésekben
láttunk: egy nemzet, amely magától föltámadt, s ma-

ga keres ott a harc hevében pillanatnyi vezetőket magának. Ez a megdöbbenő látvány, amely a legszörnyűbb bírálata annak, amin átmentünk, úgy érzem, gyökeresen megváltoztatta nemzet és író viszonyát. Szándékosan fordítom meg a sorrendet, és mondom először a nemzetet és azután az író, mert ebben az új helyzetben valóban nem a nemzetnek kell a Petőfi tűzoszlopaként előtte járó költőt követnie, hanem a költőnek a nemzetet. S nem hiszem, hogy ez valakit is lefokozna. Az én számomra legalábbis rendkívül leegyszerűsíti a helyzetet, mert ha arra nem is vállalkoztam volna, hogy e nemzetet, amelyetől másfél évtizeden át el voltam szigetelve, a magam sérelmeitől tüzelve harcra szítsam, sőt, aki a közelemben élt, inkább csillapítottam – arra sem vállalkoznék soha, s azt hiszem, egyetlen tisztességes író sem, hogy a nemzetet harcában elhagyjam, s végső esetben, ha a nép úgy dönt, egy város romjai alá ne temetkezzek vele.

Igazság, 1956. november 3. 1. o.

*Életmű szilánkokban, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó,
Németh László Munkái sorozat, 1989. 197–198. o.*

(A tortúra...)

*A tortúra s felnégyelés
Fájdalma kisebb fájdalom,
Ahol egy nemzet értve néz
S tanítót lát a vérpadon,*

*Hol két jaj közt a meggyötört
Okult szívekből hall morajt,
S mi benne izzig összetört,
Népében, érzi, még kihajt.*

*De jaj, ahol a nép süket,
S vakká kajánság s számítás
Teszi az értelmes szemet,
Melyben tanulság nem csíráz,*

*Sorsunkban ott hiába kész
A példa... nincs rá olvasó –
S akármit ír, homokba vész
Vérünk, az igeként folyó.*

*

Az 56-os forradalom alatt édesapám a lakásunkban volt egyszer egyedül, s mikor mi hazaérkeztünk, ezt a verset találtuk az íróasztalunkon. (N. J.)

*

Első közlés: Holmi, 1989. 1. sz.

A magyar forradalomról¹

1. Váratlan tünemény

Az emberek túlozni szokták a nemzedéküket ért történeti események jelentőségét. A mi nemzedékünket erről a túlzásról két világháború, forradalmak, a történelem állandó zúgása, sistergése szoktatták le. Inkább az ellenkező végletbe estünk: a jelen történelmét úgy néztük, mint egy örült káprázatot – amelynek legjobb hátat fordítani, s közben az igazán fontos dolgokat nézni. 45-ben, Budapest ostroma alatt, a gránát rombolta házban én pedagógiai terveket for-

¹ Németh László 1956. november 12. után egy ismerősünk máriaremetei nyaralójában húzódott meg kb. két hétig. Ott írta meg az itt közreadott *A magyar forradalomról* című tanulmányát. A kéziratból utólag az valószínűsíthető, hogy november 14–15. között kezdte el írni. Eredetileg valószínűleg rövidebbre tervezte, de amikor rájött, hogy a cikk hosszabb lesz, írt hozzá egy *Vázlatot*, hogy összefoglalja önmagának, mikről akar írni még a továbbiakban. A kézirat és a vázlat összehasonlításából két dolog látható. Az egyik, hogy a munkát nem fejezte be. A másik, hogy az eredetileg megírt *Kádár-kormány* című fejezetet megsemmisítette (mert hiányzik a számozott kéziratból 15 oldal), és kb. két-három hét múlva írta meg az új verziót. Az események miatt nyilván módosult közben Kádárrol a véleménye. Sajnálatos, hogy az író a kéziratot soha nem javította át. (N. J.)

gattam magamban – ágy- és íróársam akkor ismerkedett Proust regényével.

A magyar forradalom azonban olyasvalami – amire a történelmi csömörbe esett léleknek is fel kellett figyelnie. E napokban egy (...) kiváló költőnkkel gyalogoltam haza az Írószövetség üléséről. Az illető, mint műfordító az egész világirodalmat, mint olvasó s mint kiábrándult forradalmár az egész világtörténelmet bejárta –, s ennek megfelelő fanyar bölcsesség gyűlt föl benne. A szájunkba csapó esőben a ciráló orosz tankok zúgása közben most azt magyarázta, hogy fiatal kora óta, amikor minden új volt, most történik vele s körülötte valami olyasmi, amit igazán újnak érez. S ez nemcsak az ő érzése – mindnyájunké. A magyar forradalom egyike azoknak az eseményeknek, amelyek megváltoztatják megállapodottnak hitt fogalmainkat – s új, mélyebb értelmet adnak az annyszor értelmezettnek.

Mint előre nem látható tünemény, azokat is váratlanul érte, akik beléje sodródtak. Amikor néhány éve a berlini munkások nekimentek az orosz tankoknak, bámultuk őket, s azt mondtuk: ilyesmi nálunk soha elő nem fordulhatna. Amikor a poznańi események után a mi rossz lelkiismeretű vezetőink azt mondták, hogy nálunk is megisméltódnak, azt hittük, csak a bírálattól akarnak szabadulni. – S íme, néhány hét múlva az egész nemzet fölkelt. A gondosan szelektált, szemináriummal tömött ifjúság indította el a harcot, a diktatúra gazdjaként emlegetett

munkásosztály vívta a derekát, a kommunista fegyveres erő melléje állt. S ezt a harcot a világ legnagyobb fegyveres erejének a beavatkozása sem tudta egészen letörni – megváltozott alakban az új európai gandhizmusság módszereit fejlesztette ki – s mindnyájunk bámulatára tovább folyik.

De nem intézheti el ezt a forradalmat – mint egy elkeserített, óvatlanná vált nép felkelését – az ámuldozó vagy fejét csóváló világ sem. A magyar forradalom nemcsak rólunk – róluk is – szól, tükör az a világ minden népének, villámfény, amelynél megláthatják, hová jutottak –, s számos olyan vonása van, amelynek nemcsak az érdekelt kortárs, de a történetbölcsező figyelme is fel kell hívnia magára.

2. Visszanyomott nemzet

Vannak események, amelyeknek az okai már a bekövetkezésük előtt is ismeretesek, az esemény szinte csak összege, szorzata a mindenki által látott okoknak. Más események szinte maguk teremtik meg az okaikat: csak az esemény visszavetett fényében válnak láthatóvá. A magyar forradalomnak persze vannak evidens okai: a nép példátlan elnyomása, gyötrése, kizsákmányolása, de vannak olyanok is, amelyeket a forradalom lefolyása tárt föl – s ezek a mélyebbek. Ezek magyarázzák meg, hogy ez a forradalom mért Magyarországon tört ki – s mért nem a még

jobban elgyötört Romániában – hogy a Szovjetuniót ne is említsük.

Ha a kellőképp ismert forradalmak történetét valaki végigelemezné – én úgy hiszem, az derülne ki, hogy a forradalmak nem annyira a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra. Nem ott következett be, ahol az élet egyszerűen elviselhetetlenné vált, hisz az emberek százmilliói éltek mindig állati nyomorban – hanem ahol a lehetőségei tudatára ébredt nemzet belső erő és méltóságérzete s külső körülményei, államrendje közt az eltérés kiáltóvá vált. Nemcsak Franciaországot s Oroszországot vitte 1789-ben s 1917-ben ez a megnőtt öntudat s visszanyomott lehetőség a forradalomba – de még az olyan parasztfölkelésnek okai közt, mint a mi Dózsa-fölkelésünk is, első helyen áll a viszonylagos szabadságba belekóstolt paraszt mezővárosok jogfosztása. A magyar forradalomnak is egyik fő feltétele volt: a magyar nemzet rohamos emelkedése – s még gyorsabb, erőszakos visszaszorítása, összenyomása.

A magyarság a múlt század¹ 40-es, 50-es éveiben – a 48-as szabadságharcot körülvevő két évtizedben – életerejé kulminációs pontját érte el. A következő évtizedek, a külső fény, épülés ellenére a hanyatlást hozták rá. Az elit, amely a reformkort végigharcolta, elpusztult: – s helyébe az Osztrák–

¹ 19. század. (A szerk.)

Magyar Monarchia magyar felét szolgáló, szedett-vedett s jórészt idegen eredetű középosztály került. A nép, amely a nemzeti kiteljesedésükért küzdő, környező népekkel szemben a zsandár szerepébe kényszerült, – tulajdon országában gyarmati sorba kényszerült – a Magyar Állam csak egy homlokzat volt, amely mögött a pusztulás lakott.

Ez a pusztulás azonban a századfordulón megállt; – az a nemzedék, amely Bartók Bélát és Ady Endrét adta, egy félszázados emelkedés hírnöke és sarkallója volt, s amely fokról fokra az egész nemzetet magával ragadta. Ennek az emelkedésnek az erejét semmi sem bizonyíthatta jobban, mint hogy a külső politikai szerencsétlenségek: a világháború elvesztése, az ország földarabolása, a szerencsétlen forradalomnak a következménye s a császár nélküli Habsburg-restauráció sem tartóztathatta föl. Az a viszonylagos szabadság, amelyet a magyar szellem a Horthy-időkben élvezett, elég volt hozzá, hogy a politikai magyar irodalom, zene, művészet, tudomány eddig leggazdagabb korszaka is legyen. Az állam adószedő közönye a gazdasági élet mélyebb folyamatai iránt elég volt, hogy a magyar kisemberek gazdasági tudása megsokszorozódjék – Magyarországa a minőségi termelés kertjévé kezdjen válni. Ha volt a 20. század második évtizedében nemzet, amely az érezhetővé váló általános európai hanyatlással – sőt tulajdon sorsával szemben is – feltörőben volt: a magyar volt az. A nemzet szellemi frissessége, meg-

csillanó gazdasági lehetőségei, s az elmaradt kormányzat, amely alatt élt: a nemzeti újjászületés szép modelljét érlelték meg benne –, amely nemcsak neki szólt, de a Duna-népeknek, Európának is.

Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak. Egyetlen Duna-nép sem kezdte rosszabb feltételek között az új korszakot: nemcsak a romok voltak nagyobbak, de a nemzet szabad mozgását gátló belső bosszúállás is. A magyarság az első években mégis hatalmas bizonyítékát adta erejének: gazdasági élete megpezsdült, a földreform nyomán egészséges, vidám parasztgazdaságok magzottak föl, a kezdődő szorongatásra a magyar szellem remekművekkel felelt. Csak amikor a leszíjazott nemzet, mint egy műtetre előkészített beteg, teljesen a moszkvai sebészek kezébe került, akkor indult meg az öt évtizede tartó dagály visszاسzorítása. A legnagyobb baj az volt, hogy a Moszkvából jött operatőröknek fogalmuk sem volt a magyarság igazi állapotáról – azokról a gazdasági s szellemi előfeltételekről, amelyeknek az alapján itt szinte erőszak nélkül, egy igen magasrendű szocializmust lehetett volna talpra állítani. Nem tudtak, vagy ha hallottak is, gögösen mosolyogtak a „magyar modell” tervéen, amely a magyar népben lévő rendkívüli kezdeményezőerőt, a fejlett mezőgazdasági viszonyokat a szocialista szövetkezéssel nem elnyomni, hanem megsokszorozni akarta. Ők kész menetrenddel jöttek, s azzal a hittal, hogy a „szocializmus épí-

tését” csak olyan alapokon, olyan rombolások árán, olyan egymásutánban lehet csinálni, mint ahogy az a Szovjetunióban történt. Nem volt meg bennük még a kínai kommunisták óvatossága, realizmusa sem. Pedig a választások figyelmeztethették rá őket – hogy a magyarságnak legalább kétharmad része nem proletár, hanem némi függetlenséggel, vagyonnal, polgárisultsággal bíró félig „kispolgári” elem – amelyet a szocializmusba át lehet vezetni, de nem úgy, hogy proletárrá zúzzák.

Itt ez történt: a magyarság zömének a lesúlylyesztése a sémák kedvéért, amelyek értelmében, a brosúrák szerint a szocializmust építeni kell. Különféle címen szinte mindenki belekerült a bűnösök valamelyik kategóriájába: ki kulák volt, ki értelmiségi, ki szociáldemokrata. S kegyetlen börtönök gondoskodtak róla, hogy ezeknek az embereknek a százezrei – nem álmodott bűnük tudatával össze szokjanak. Mivel Oroszországban a nagy feladat a kapitalista államokkal versenyképes ipar megteremtése volt – nekünk is árkon-bokron át iparosítanunk kellett, függetlenül attól, hogy a fölhúzott iparnak megvolt-e a gazdasági alapja. Ebbe ment a polgár elkobzott vagyona – később a munkásság horribilis arányú „értéktöbblete”. Teljes politikai függőségünket a szolgálalkú kormányok gazdasági kiszolgáltatottsággá alakították. Nem látjuk pontosan, milyen méretű volt az elmúlt évtizedben a magyarság gazdasági kizsákmányoltsága – de a magyar nép úgy

érezte, hogy növény nyomorának itt van az oka: termelvényének java szovjet földre megy. Mialatt a gyarmatok népei sorra felszabadulnak – s míg vele is felszabadulását ünnepeltették –, azoknál is mélyebb gyarmati sorba süpped.

S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását annak a robbanásnak, amely okt. 23-án a rendszert szétvetette. A magyarság minden rétege úgy érezte, hogy ha engedik, boldog, gazdag hazát tud teremteni magának, s ebben csak a kívülről rajta tartott rendszer akadályozza meg. Ez az érzés – s a lehajtás vágya – volt az, ami a tüntetés résztvevőit egy fölkelte nemzetté dagasztotta.

3. Akaratlan nevelők

A nemzetre nehezedő teher valóban óriási volt. Viselnie kellett a túlméretezett ipari befektetések, a képtelen mezőgazdasági vállalkozás, a fényűző kulturális intézmények terhét – az államfenntartó réteget, amely az állami kizsákmányolás kényelmes módszereivel vette el jövedelme javát, s népesebb volt, mint a feudalizmus korának a népessége –, végül viselte a gyarmati kizsákmányolás terheit. A parasztság előtt a beszolgáltatás kívánatossá tehetné volna nem is a középkori, hanem az újkori jobbágy-ság terheit; a segédmunkásság bére dollárértékre át-

számítva alacsonyabb volt, mint bármelyik teaültetvény kulijáé. Az értelmiség kétszer annyi elfoglaltsággal egyharmadát sem kereste meg régi fizetésének. Az asszonyok hivatalba, gyárba kényszerültek – vagy elképzelhetetlenül rosszul fizetett export kézimunkák fölött rontották a hátuk és szemük –, az öregek a nyomorgó fiatalok nagylelkűségének voltak kiszolgáltatva. De akármilyen nagy volt a gazdasági süllyedés, az erkölcsi megaláztatás még nagyobb volt. Illyés leglázítóbb mondata a *Puszták népében* az volt: hogy „a pusztákon a férfiembert csak harmincéves koráig verik”. Megdöbbenő statisztika lenne, amely megmutatná, hogy a harminc éven fölüli megvert emberek száma mekkora volt. Sok százezer ember járta meg a börtönt – amely persze nem rácsos házat, hanem tudományosan felszerelt s szadisták rendelkezésére bocsátott kínzó laboratóriumot jelentett. És sokszor nehéz volt eldönteni, mi jobb – benn lenni, vagy kinn várni, hogy bevigyék az embert. Azoknak a betegségeknek a száma, amelyeket a félelem, gond, hajsza idéz elő – a magasba szökött. S komolyan gondolkoztunk rajta, nem a lakosság fizikai erejének, a nemzet testének az összeroppanása lesz-e – ami végül a rendszert is megroppantja.

S mégis, akármilyen sötét ez a kép – a Rákosi-rendszer nemcsak nyomta, bizonyos értelemben nevelte is a nemzetet. Toynbee tétele: hogy a civilizációk ott jönnek létre, ahol egy tehetséges, emelkedőben levő nép nehéz, de nem abszolút lehetetlen feltételek

közé kerül. Nos, a magyarság számára (s ez inkább az ő érdeme, mint a rendszeré) a Rákosi-rendszer nem jelentett abszolút bénítást – az életet megdermesztő gátlást –, tán ez volt a legfontosabb dolog, ami a forradalomban kiderült. A hasonlat, félünk, rendkívül megtisztelő s szépítő lesz – de a Rákosi-rendszer – mutatis mutandis – a II. József korszakára emlékeztetett –, amelyet a nemzet a maga megtapasztalásaként fogott fel, s felszabadulással, a császár híveit is elsodró öröm-ünnepben hagyott maga mögött. Maga a szellemi s erkölcsi erő azonban, amellyel a nemzet nemzetiségét megvédte, a császár intézkedéseinek a terméke volt – nemcsak nyomta a népet, hanem a szó szoros értelmében kinevelte (mondhatnám fölnevelte) benne az erőket, amelyek, midőn alkalom nyílt rá, néhány óra alatt elsöpörték.

Védeni szoktam a képmutatást. A képmutató mégiscsak elismeri az erényt. Azzal, hogy csak a láthatót tudja vagy akarja maga elé tartani – csak a maga elítéltetésére teremt közvetlen mértéket, csalása az erény kíváncsi voltát nem vonja kétségbe. Ilyen hipokritaszerepet játszott Magyarországon a kommunizmus is. Azt mindenki látta – hogy amit csinálunk, csak visszaélés azzal, amit hirdetünk. De az, amit hirdettek – mint igény, követelmény, olyan emberek százazreibe szivárgott be észrevétlen, akik különben nem is gondoltak volna ilyesmire. „A szocializmus építésének” a jelszava formailag mégiscsak egy nagy vállalkozáshoz hívta meg a nemzetet, s bár lassan a

jóhiszemű meghívott is rájött, hogy a valóságos vállalkozás másfele visz, mint az eszményi – a legtöbben épp az eszmény felől támadták a hazugságot. A munkás nem azon nevetett, hogy a gyár az övé – hanem hogy mennyire nem az övé. Nem abból faragott viccet, hogy a legfőbb érték az ember, hanem hogy hogyan bánnak az emberrel ennek az elvnek a vallói. Az egyéni sorsok erőszakos megbolygatása gondolkodásra kényszerítette az emberek millióit, s túl a kényszerű pártoktatáson – óriási szemináriummá vált az egész (...) ország, amelyben a nemzet testében folyó műtétről vitatkoztak. S furcsa módon – e szemináriumon nem a szocializmust gyűlölték meg, csak azokat, akik csinálták. Kulákokkal magyarázták az embernek – hogyan lehetne jó, életképes szövetkezetet szervezni. A forradalom egyik nagy meglepetése (amennyire a néhány nap alatt ítélni lehetett) sokak számára épp az volt, hogy mennyire szocialista a nemzet, amely a kommunista rendszert elsöpörtc.

S ugyanilyen paradox módon – mint ahogy magát meggyűlöltetve a szocializmust népszerűsítette – nevelte demokratikusabbá a magyar közösséget. A Rákosi-rendszer a politikai demokrácia minden nyomát eltörölte. Azt, hogy a magyarság voltaképp mit akar: – a párt tudta –, azt, hogy a párt mit akar: – a Politikai Bizottság, Rákosi tudta –, azt, hogy Rákosi mit akar: – Moszkvában tudták. A demokratizmus minden meghagyott szertartása cinikus játék volt, minden választás: kinevezés – amely a népet nem

megőrzött, hanem elvesztett jogaira emlékeztette. De ha a politikai demokráciát ez a rendszer el is nyomta – a társadalmat akaratlanul is elősegítette. Maguk a vezetők messze a nép fölött, fegyveres örök övezte függőkertekben laktak – s csodás autókon siklottak el a tanácskozáshelyeikre a tömegek között, de a társadalom többi része sokkal közelebb került egymáshoz, mint akármikor. Az a réteg, amely az államot a Horthy-korszak alatt vezette – szétszóródott: egy része elpusztult, a másik külföldre menekült, a harmadik igyekezett elvegyülni az ismeretlenségbe.

A javát már az előző korban elfogta a büntudat – a deportálásban megismerték a magyar nép emberiségét, jó szívét –, s persze ők is igyekeztek másképp viselkedni, mint alispán vagy tábornok korukban. Az értelmiségiek közül igen sok veszített állást, próbálta meg legalább egy időre a fizikai munkát – de a ránehezedett nyomás is a munkásság felé szorította. A parasztság egy része: a vagyonuk veszített gazdák, s a vállalkozó kedvű fiatalok – a gyárak felé tódult[ak] – szombatonként egy-egy távoli faluba is ötven-száz félig elszakadt fiú zarándokolt haza – s a fapados fülkék mozgó kaszinóiban a város és a falu problémái, szemlélete gyorsabban cserélődtek, mint azt régen képzelni lehetett volna. A gyáripár mint egy óriási társadalmi kohó: a legkülönbözőbb elemeket olvasztotta össze, s száz évvel Marx után valóban gyűjtője lett azoknak a sokat próbált férfiaknak s asszonyoknak, akiknek láncaikon kívül nem volt más

veszteni valójuk. A formai demokrácia – az elvtársi érintkezés – így lassan valóságos tartalommal, valami szenvedő szolidaritással telt meg – amelyből csak a rendszer gyanús szemmel nézett támogatói voltak kizárva. – De nemcsak a gyárak szolgálták a különféle elemek ismerkedését, közeledését: az iskolák s főként az egyetemek társadalmilag hasonlíthatatlanul tarkábbá lettek – a nyaralóhelyeken gyári munkások, mérnökök mint beutaltak ültek egy asztalnál – a börtönökben egy cellában. Ez a titkos szolidaritás – az egybegyűrt nemzet – volt a forradalmi napoknak s az azóta eltelt időknél tán a legnagyobb meglepetése.

S ez az egybehangolt nemzet – ha életszintjében le is tört – műveltségében nagyot emelkedett – szinte meglepő példát szolgáltatott rá, hogy egy nemzet jóléte s szellemi föllendülése nem okvetlen függvénye egymásnak. A fejlődés lehetőségét itt is az adta meg, hogy a rendszer tényleges gyakorlata elnyomta ugyan a nemzeti szellemet, elhallgattatta irodalmát, kontárság felé szorította művészetét; az országot elzárta a Nyugattól, amelynek a művészetét dekadensnek, tudományát metafizikusnak, reakciónak kiáltotta ki – ugyanakkor azonban bizonyítani igyekezett, hogy a művelődést pártolja és sok tekintetben valóban pártolta is –, a népoktatás nyolcosztályos lett s színvonalban elérte a régi polgári iskolákét, a propagandaművek mellett rengeteg haladónak minősíthető remekművet adtak ki, a színházak, múzeumok száma megnőtt, a kutatóintézetek – az új

világ kegyhelyei – rengeteg embernek – persze sok haszontalannak is – (...) biztosították az önművelés lehetőségét. A döntő persze az volt, hogy a nemzet nem rokkant bele a tilalmakba, s élt az engedélyekkel. S ebben nagy része volt a magyar értelmiségnek. A magyar értelmiség kinyílását s műveltségragasztó hatását nyomon lehet követni olvasottsági növekedésén. Amikor a század elején a nagy írónemzedék folyóirata megjelent – annak alig lehetett ezer példányát eladni.

Annak egy részét is mecénáskodásból járatták. Ez volt a helyzet a Horthy-évek elején is. A vége felé azonban volt olyan kiadó, amely nehezen emészthető tanulmányokat tízezres példányokban adott el. A magyar értelmiségnek egyre növvő, sokat olvasó magja támadt, amely szinte kikövetelte a nemzete sorsát megvilágító könyveket – s ugyanakkor általános műveltsége is emelkedett, s szenvedélyét a parasztság, munkásság egy részére is átragasztotta. A forradalom után ez a réteg súlyos veszteségeket szenvedett, de nem tűnt el a közéletből: – a vezetők közé kevés került be közülük, de a kultúra altiszti állásait csak velük lehetett betölteni: mint iskolaigazgatók, vezető mérnökök, kiadók – ha nem is szabhatták meg a munka irányát, sok helyett biztosították a munka jó színvonalát. Szinte jelképes az, ami a műfordítói irodalomban történt. A magyar irodalmat elhallgattatták, akik írhattak, azoktól rossz és hazug könyveket követeltek – könnyebb volt egy tevénnek a tú fokán

átbújni, mint egy jó műnek a zsdánovi cenzúrán át a nagyközönség elé jutni. Az írók nyelvhez konyító része így műfordítóvá lett: a szovjet könyvek mellett egyre több remekmű jelent meg – az egész orosz irodalom, de egyre gazdagabb sorozatokban a nyugati is. S a közönség órák alatt összevette ezeket a könyveket: az Olcsó Könyvtárban egy-egy remekmű százezres példányszámot is elért. Ha ez a fordításba ölt energia eredeti művekbe ömlik: irodalmunk egy hatalmas évtizeddel lesz gazdagabb –, de nagy kérdés, hogy az olvasók számát s szintjét felduzzasztja-e ilyen mértékben. Ugyanígy vetette rá magát a művelődés-szomj a zenére is. Nemcsak az opera-előadások, koncertek jegyeiért folyt vad tülekedés –, de egy-egy Mozart vagy Beethoven életét ismertető előadássorozat előadásait is kétszer-háromszor kellett megismételni.

Közben a Rákosi-rendszer az értelmiséget megkétszerezte, megháromszorozta. A cél a régi értelmiség leváltása volt – aztán az új gyárak, minisztériumok stb. ellátása. Ennek az új értelmiségnek a nagy részét a munkásosztály s a parasztság gyerekeiből válogatták ki, s mint könnyebben irányítható „jó káderek” – zárkóztak fel a régi értelmiség megmaradt soraiba. De a rendszer tán itt számította el magát a legjobban. Ezek a „jó káderek”, ha kezdetben származásuk kevélységével néztek is szét egyetemi vagy hivatali kollégáik között – föltámadt érték- és igazságérzetük többnyire hamar megoldozta őket. Há-

romfelől is nevelődtek: a szülői ház a falu és a munkástelepek elégedetlenségét pumpálta beléjük, amit maguk körül láttak, elv és gyakorlat eltérésére eszméltette rá őket, a régi értelmiség jobbjai – olvasmányaikkal, szenvedélyeikkel – a magyar szellem valódi forrásaihoz vezették el őket. S éppen mert „népi-ek” voltak, a lassabban fölfedezett hazugság jobban megdöbbenetette őket –, éppen mert hívőkként indultak, hevesebb lett a csalódásuk, s éppen mert jó kérdések, azaz biztosabb lábon álltak –, bátrabban is adhattak hangot neki. Az értelmiségi sarj rég be volt oltva – s kisebb allergiával felelt a csalásra –, arra vigyázott, hogy tanulmányait elvégezhesse, állásában megmaradjon – sunyíthatott, hisz nem tekintette a maga dolgának, amiben részt kellett venni. Ezeknek a darabosabb, de őszintébb fiataloknak azonban választaniuk kellett: vagy hívő pártemberek lettek – vagy titkos ellenzék, amely csak a maga óráját várja – a dolgok helyreütésére, kiigazítására. A forradalomban meg is mutatták, kicsodák: a munkásság mellett javarészt ők vívták a harcot.

Volt abban valami komikus, hogy a forradalom 10 napja alatt hogyan fordult az egész, sok pénzbe kerülő tízéves nevelés – a rendszer ellen. A marxizmus tanszéken nemcsak arra tanították meg a diákságot, hogy miért nem szocializmus az, amiben élünk – de bizonyos forradalmi taktikát s elszántságot is oltottak beléjük, amit régibb magyar diákmozgalmakban hiába keresnénk. A katonai tanszék, a nyári ke-

szerves hadgyakorlatok megtanították őket a fegyverviselésre. A vonakodva tanult orosz nyelvnek is megvolt a haszna: ezen agitálták meg az orosz katonákat. Sőt még a kölcsönkönyvtárak szovjet könyvei sem múltak el hatástalan: rémítgették-e volna 10–12 éves gyerekek vonszolt fegyverükkel a felnőtteket, ha az *Iffjúgárda* s más partizánregények ott nem kóvályognak a fejükben.

4. Kortyok a szabadságból

A búcsúzó Rákosinak volt némi igaza: – ha a nemzetre nehezedő nyomás egyenletes lett volna – úgy, ahogy ő beállította –, a forradalom mind e tényezők ellenére még jó soká nem következik be. Túlfűlt kazánok is – úgy mondják – akkor robbannak, amikor a nyomás enyhül egy kicsit. Minálunk pedig nem egyszer engedtek – hanem három éven át az engedés s újabb nyomás játéka folyt –, nem csoda, hogy a túlfeszült nemzet egyszer csak felrobbant. Azt, hogy nincs szabadság – úgy látszik, el lehet bírni. De ha a szabadság után epedőnek adunk egy kortyot a szabadságból, aztán elvonjuk tőle a vedret – aztán megint egy nagyobbbat, s újra el –, akkor az végre is ránk rohan, s kitépi kezünkől az edényt.

Ez a játék a nyomással persze csak magyarországi áttétele volt a Kremlben folyó pártküzdelemnek. Sztálin halála után ott „úgy látszik”, két párt

alakult ki. Az aggastyánok a sztálini évek eredményeire hivatkoztak: a szocializmus egy országban felépült – a honvédő háborút megnyerték, a Nyugattal szemben szinte minden játszmájuk megnyerték, a kelet-európai államokat megtartották. A módszer kemény volt – de az eredmény igazolta: kockázatos változtatni rajta. Az öregek – az ötven- és hatvanasztendősek –, akiknek még lehetett némi emléküik a nép szenvedéseiről és érzéseiről: s tán a Szovjetunió világbeli elszigetelődése is aggasztotta őket – lazítani akartak a szovjet nép gúzsán, félt uralkodók helyett szeretettné lenni –, s úgy érezték, hogy a kommunizmus végső győzelméhez is jobb út – ha a szovjet népet barátként viszik vissza a népek családjába. Ha következetesen csinálják, mindkét út járható – az első a világ hanyatlása, a második szocialista humanizmus benne rejlő elemei miatt. A kettőnek az örökös pozícióharca, a sokszor szinte órákon belül változó átesapások, visszanyomások azonban zavart kellett, hogy okozzanak. A nagyobb fázisok közismertek – Malenkovval az öregek ragadják meg a kezdeményezést: a börtönök, internálótáborok megnyílnak – a bánásmód emberibb lesz – a Nyugattal a hang barátságosabb. Aztán megbukik Malenkov. – Úgy látszik, hogy a sztálinisták kerülnek felül. De Hruscsov megköveti Jugoszláviát – s a XX. Kongresszuson példátlan kemény kritikával illeti Sztálint – mígnem a lengyel s magyar események megint a sztálinistákat kezdik erősíteni. Ezek azonban csak a nagy, megle-

petésszerű fordulatok – a két párt harca (s tán a magyar forradalom egyes mozzanatai is ezt értetik meg) néha egy-egy héten, napon belül is friss színt ad az orosz politikának.

Mi, hódoltságaiak – persze nem tudtuk pontosan, hogy mi is történik a Héttorony szomszédságában. De mint a padisah havasalföldi, moldvai alattvalóira – egy új vajda, új trónváltás képében ránk is ránk rakódik a birodalom fővárosában történő események árnyéka vagy fénye. Az 1953. júniusi kormánynyilatkozat nálunk is megnyitja a börtönöket, hazaengedi a deportáltakat, könnyít a parasztság helyzetén – amikor Malenkov megbukik, nekünk is teljes díszben kell fogadnunk a visszatérő Rákosit, a XX. Kongresszus nálunk is remények viharát szabadítja el – megfordítja a konjunktúrakutatók vitorláit. Közben itt is se szeri, se száma a kisebb át- és visszacsapásnak. – Nagy Imre beszédét egy Rákosi-beszéd követi. – Rákosi visszatérését egy novemberi kormánynyilatkozat előzi meg, s egy márciusi nyilatkozat követi: mielőtt egy Mikojan-utánzót végleg elbocsátanánk, egy Szuszlov-utánzót 400 ember letartóztatására bátorítja fel. – Az emberi szíveknek mindebbe nincs semmi beleszólásuk – mégis, nagy tágu-lásokkal s fuldokló szorulásokkal követik: s nincs az a politikai horoszkópállító – aki a csillagképe mellett hallgatókat nem találhat magának.

A Moszkvában folyó delejmozgás a kelet-európai államok közül talán egyben sem indukált

olyan indulatokat, mint Magyarországon. Ennek a nemzetindulatnak oka volt az is, hogy a közelmúlt s a bontakozó jövő itt két névben sűrűsödve személyi kérdéssé vált: – a Rákosi vagy Nagy Imre-kérdés két egyéniség harcaként testesítette a legegyszerűbb ember elé is a sorsát eldöntő birodalmi párbajt. Nagy Imrével én sosem beszéltem – képességeit nem ismerem. Egy egyetemi tanítványa megütődve nézett rám, mikor dicsérni próbáltam előtte. Akik a minisztériumban szolgáltak, azt mondják: nem volt jó miniszter sem. A Rákosival vívott harca a pártban azt mutatja, hogy a politikai taktikázás sem volt erős oldala. Egy politikus nagysága azonban nem a szakmai kiválóságán múlik, hanem pályája vonalán – hogy bizonyos nagy sorshelyzetekben hogyan tudja a nemzeti sors megkívánta szerepet magára öltetni. Kossuthot, mint embert nem tudnám Széchenyi mellé állítani, de a nemzet, joggal, mégis őt fogadta szívébe –, mert 48-ban ő testesítette meg s vitte erkölcsi diadalra óhajait. Tito elnök beszédei sem ébresztenek bennem rokonszenvet. De a szerb ellenállás (a világháború legdicsőbb haditénye), szembeszegülése a „zsinati” átokkal, a harmadik, színes tömb létrehozásában játszott szerepe – mégis egy nagy politikai pályát ad ki. Ugyanígy vagyunk Nagy Imrével. Amikor a magyar parasztságot legjobban sanyargatták – ő a Központi Bizottságban, a bebörtönzést kockáztatva a pártjára állt, s ezért sarokba is állították. Amikor a malenkovi időkben miniszterelnököt csináltak belőle, sokkal

messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Amikor Rákosi a fölébe került – nyilván nem volt hajlandó az önkritikára, s ezzel megőrizte magát a nemzet reményének. A forradalom előtti szerepe – egy s mást nem látunk világosan – de nyilvánvaló, hogy e 11 nap alatt s azóta sem vesztette el sem a jobbról, sem a balról jövő vádak közt a nemzet szeretetét – s ha ma meghalna –, kétségtelen, hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. – Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén.

A moszkvai hasadás s Nagy Imre fellepte természetesen megbontotta a mi kommunista pártunkat is. A vezető pártbürokraták – akik egy évtized alatt beleélték magukat a pártnemesség előjogaiba – természetesen aggodalommal nézték a bizonytalan fejleményeket –, a tagság nagy része viszont örült neki, ha párt és nemzet közt a nyomasztó szakadék fogyni kezd. Különösen az írók, szellemi emberek lettek csaknem egy szálig Nagy Imre-pártiak. Az ő rúdfordításukat lehet szépen és csúnyán is magyarázni. Mondhatjuk – hogy az új, szabadabb konjunktúrára neszeltek fel, s vetették bele magukat, különösen a XX. Kongresszus után azzal a mohósággal, mellyel előbb a párt tételeit illusztrálták a valóság rovására. S mondhatjuk, hogy a szerep fogta meg őket – végül is magyar írók voltak, a nép érdekének százados képviselői, akiket a súlyos látnivalók kényszerítettek az

igazság oldalára. Bizonyára voltak ilyenek s olyanok is. Az úgynevezett haladó művészet csődje egyre nyilvánvalóbbá vált. – Az igazság keresése, mint az irodalom célja – nyilván újkori szenvedély, a természettudomány átcsapása az irodalomra, s voltak korok, amelyekben az író s általában a művészet feladata: az egész közösség által érzett igazság kifejezése volt. Itt azonban ilyen igazság nem volt: s az író a politika a maga pillanatnyi tervei igazolására fogta be – melyet holnap talán maga tagadott meg. Az író megírta versét a gyilkos orvosokról – s holnap, mint ártatlanokat szabadon bocsátották őket. Az irodalompolitika a dolgozó írókat arra kényszerítette, hogy állandóan saját színvonaluk alatt írjanak – míg a hallgatók megőrizték tekintélyüket. Kaptak tehát az alkalmon – különösen a XX. Kongresszus után –, hogy az új mozgolódás élére állva ők is jót, igazat és népszerűt csináljanak.

Elszántabb ellenzéket sorakoztatott fel a Rákosi-rendszer ellen a börtönök fokozatos megnyílása. Olyan emberek kerültek vissza a közéletbe, akiknek tán szabadlábba sem lett volna szabad kerülniök: olyan rettenetes dolgokon mentek át. S ezek nem tettek lakatot a szájukra, a vallatókamrák titkait – amelyekről idáig csak sugdolózni mertek –, most hiteles tanúk elbeszélése vitte szét mind szélesebb rétegekbe. A Rajk-ügy mintegy a magja lett ennek a borzalomnak. Rajk Lászlóról az emberi pszichológia

s a lefolyt események ismeretében két dolgot mindenki tudhatott:

1.) hogy a magára vállalt cselekménysort nem követhette el – kivégzésével egy versenytársat tettek el láb alól, s Sztálin jugoszláv-gyűlöletének kedveskedtek egy csapásra;

2.) hogy ő mint belügyminiszter hasonlóféle vádakkal s hasonló módszerekkel emelte ki s kényszerítette vallomásra más pártok kényelmetlennek ítélt tagjait. Most azonban azok is fölfedezték ártatlanságát, akik régen büntetését követelő iratokat s verseket szerkesztettek – fokról fokra egy kommunista mártírt csináltak belőle, akinek az új pörfölvétele, főként a vezetők jugoszláviai látogatása után egyre sűrűsödő felhőként függött Rákosiék feje fölött.

Természetes, hogy jámbor néző szemében ez a viszály s ezek a leleplezések nem öregbítették a párt tekintélyét. De az amúgy is sejtett tényeknél sokkal jobban érdekelte, hogy beszélni lehetett róluk. A szabadság – a szólás s azon túl az élet szabadsága: ez volt, ami a helyzet szerint hol reménnyel, hol kétségbeeséssel töltötte el. A parasztság Nagy Imre miniszterelnöksége alatt lélegzethez jutott – s mint hajdan a Kossuthét, úgy várta visszatérő nevét. A munkásságnak Rákosi felülkerülése – normamegszorítást, új szigort jelentett: az értelmiségnek a mohó füllel elkapott hangok visszafojtását. A XX. Kongresszus után ez az elnyomott s aztán egyre nagyobb reményre gyűjtött szabadság zaklatta közhangulat volt az –

amely a Petőfi-kör objektívnak indult vitáiból tömeg-tüntetést csinált –, s a hírek szerint agyonnyomta a szegény rikkancsot, aki a nyomtatott szót árulta, amelyet mindenki hallani akart.

5. Felrobbant nemzet

A magyar írók, művészek, szellemi emberek hangulata hosszú évtizedek óta nem volt olyan kitűnő, bizakodó – mint közvetlenül a forradalom előtt. Emberek, akikben a kedvezőtlen környezetben szinte beszáradt a szó – egy nagy szellemi föllendülés előérzetében jártak-keltek. Egy év alatt több kitűnő magyar könyv jelent meg – s kellett az év végéig megjelenie –, mint az egész elmúlt évtizedben. A folyóirat-alapítás, mint egy ragály, csapott át az embereken. Rákosi Mátyás távozásával, úgy érezték, lezárult egy nyomasztó kor, amelyet a magyar szellemnek sikerült áttelelnie – s most új ifjúsággal lát hozzá, hogy templomát, amelyről Ady beszélt – legalább a betűben s aztán a valóságban is megépítse. A XX. Kongresszus elvben megnyitotta az utat a nemzet természetéhez, viszonyaihoz illeszkedő szocializmus építése előtt – a mohón tanulmányozott jugoszláv rendszer –, a szovjet által is elismert példája volt ennek a különút járásnak. Gerő Ernő párttitkárságát mindenki átmenetnek tekintette: egy újabb moszkvai

utazás: s a nemzet jelöltjének, Nagy Imrének kell felváltani őt.

Aki azonban nem a maga italhoz jutott szomján át nézte ezt a pezsgést, sok aggasztó elemet talált benne, s a maga hirtelen megjavult helyzetét is holmi pünkösdi királyság-félének érezte – amelyből csakhamar fel kell ébrednie. Végül is a szovjet birodalom egyik tartományáról beszéltünk – s volt valami valószínűtlen ebben a váratlan, a szomszéd tartományokat messze megelőző szellemi szabadságban. Aztán meg az írók, művészek, értelmiségiek szabadsága a nemzeten belül is elszigetelt jelenség volt – a parasztok, munkások sorsa semmivel sem fordult jobbra tőle. Az egyre bátrabban gyöngyöző szavak a felszínen – s a mohón fülelő nyomor, elégedetlenség a mélységben: veszedelmes keveréknek látszott, ha egyszer összerázzák. A nyár folyamán megindult az utazás is – nagy kirándulóhajók utaztak ki Bécsbe, s hozták vissza az elkápráztatott utast (köztük sok kommunistát) s a nyugati jólétről messze terjedő meséket. Mindez egyre föllebb korbácsolta a reményt s türelmetlenséget. A maguk mesterségében kiváló, művelt emberek úgy beszéltek, mint szájas gyermekek. S csakhamar a nép is megmutatta, mit gondolt arról, ami körülveszi. Arra, ami bekövetkezett, senki sem gondolt.

De félős volt, hogy a fölzaklatott nemzet ürügyet ad a száj betömésére. Amikor az Írószövetség – megkérdésem nélkül – az egyik újságjába szerkesz-

töbízottsági tagul delegált – első cikkemet az írói szabadságról írtam bele figyelmeztetésül – milyen meggondoltan kell bánni a szóval. Azt, hogy Lengyelországban valami baj van – Varsót körülvették a szovjet csapatok –, a *Galilei* bemutatóján, a harmadik felvonás előtti szünetben tudtam meg. A darabot nem fogják ötszörnél többször játszani – mondtam a körülállók nevetése közt –, s ez a hír megmérgezte az estét, amelyen a siker – s a forradalom láza az élettől messzebűjt beteg embert egyszerre suhintotta meg. Persze, nem arra gondoltam, ami negyednap megtörtént: – hanem hogy a lengyel szabadság a magyar szabadság preventív elnyomására lesz ok.

Lengyelországban az utolsó pillanatban megállt az a gépezet – amely Magyarországot két hét múlva letaposta, s a lengyelek szerencséje – (s talán mérséklése) lett az a szerencsétlen véletlen, amely a magyar benzintartályt felrobbantotta. Az október 23-i események egyik fele – a felvonulás a Bem-szobor elé, az Országház előtti tüntetés, a Rádió előtti lövések, a munkásság beavatkozása – személyes élményekből éppolyan világos összefüggő legendává szövődik lassan a nemzet tudatában, mint ahogy az 1848. március 15-i események története. Kevésbé világos – s alkalmasint egyhamar nem is lesz tisztázható, hogy mi volt a hatalom szándéka ezen a napon: miért engedték meg a felvonulást – gyengeségből, tanácsatlanságból, vagy hogy bizonyítékot teremtsen; mi volt Gerő harcra provokáló beszéde: korlátoltság vagy

kihívás; mennyire igaz, hogy Magyarország területére már okt. 23 előtt új szovjet csapatok nyomultak be, mi volt ezeknek a céljuk – valami távolabbi ország vagy a magyar felkelés elnyomása. – Elvben nagyon könnyen elképzelhető, de egyelőre semmiképpen nem bizonyítható, hogy a robbanáshoz vezető utolsó nyomáscsökkenést éppen az a preventív, a beavatkozásra ürügyet kereső szándék adta meg, amelynek az előérzete életem egyik legboldogabb napját megrontotta. De akár így történt, akár másként – bizonyos, hogy a Központi Bizottság még az estében is játszva elérhette volna, hogy a tüntető tömeget kacagó, újongó tömeggé változtassa. A Bem-szobor elé vonuló egyetemi hallgatók s a hozzájuk szegődő nép úgy érezte – hogy ami kijár a lengyeleknek, az kijár nekünk is – a pártbeli ellenzék is ezért vitte őket ki az utcára a sztálinizmus felszámolását, a maga Gomul-káját követelve. Ha megadják neki – boldogság lett volna, nem forradalom. Gerő beszéde s az ávósok sortüze azonban másfele fordította az eseményeket – s vele a magyar, sőt ki tudja, talán a világtörténelmet is.

Az október 23. s az utána jövő napok két nagy meglepetést hoztak – nemcsak a néptől elszigetelt vezetőknek, de úgy hiszem, az országot járó s néppel állandó érintkezésben levő szociográfusoknak is. Az egyik – a forradalmi láz rohamos végigfutása volt a társadalom minden rétegén. A fölvonulást a párt belső ellenzéke határozta el – a rég nem látott látvány,

mint a mesék csodája, a zárt sorokban lépdelő egyetemi hallgatók mögé öntötte a pesti utca népét, az értelmiséget –, a Rádió előtti sortűz beszólitotta külvárosok munkásságát. „Pesten ölik a népet” – hallotta a HÉV-állomáson virrasztó forgalmista a kiáltást, s egy óra múlva már fegyveresekkel megrakott autók dübörögtek Csepeltől Budapest felé. S átállt a rendőrség – amit senki sem gondolt: fegyverét a nép kezébe nyomta a hadsereg – a katonai tanszékek vezetői álltak az egyetemi hallgatók élére. Másnap, harmadnap pedig már a vidéki városokban, falvakban is forradalmi bizottságok alakultak.

A másik nagy meglepetés az volt, hogy e forradalmi tömeg egy része a behívott orosz tankokkal is harcba mert szállni. Akinek ítélete volt: természetesen vissza akarta tartani az embereket a fejjel falnak rohanástól. A rádióban a statárium hirdetése közt írók rábeszélő hangját hallottuk: ne ontsunk több vért, tegyétek le a fegyvert, különösen most már – hogy győztünk. Nagy Imre a miniszterelnök. (...)

Egyetlen felelős ember sem vállalta volna, hogy harcra biztasson. A nép azonban harcolt – ki hosszabb, ki rövidebb ideig –, a becslések szerint sok száz ember kezében volt fegyver ezekben a napokban – s a keddi, szerdai kisebb csetepaték, a csütörtöki vérfürdő után bátor harcba kezdett az orosz tankokkal: az egyikre zászlót tűzött ki s összeölelkezett a bennülő tankossal, de ha nem ment másként, benzin-üveget dobott rá –, s kigyújtotta. Úgy gondolták

– a győzelem is biztosabb, ha nem cirkálnak orosz tankok a körutakon.

Ha egyszer olyan idők jönnek – egy egész ifjúsági kiadó megél abból, ami e napok hőstetteiből a rátelepedő borzalmak emléke alatt megmarad. Szervezésről itt szó sem volt: a pillanat szervezte meg a maga vállalkozását, indulatokat, s csak napok során emelkedett egy-két tapasztaltabb katona vezetőként az összébberődött csoportok fölé. Az a forgalmista, akiről beszéltem, az állomásépület hátsó ablakán kúszott ki az ágyútűz elől, s ott nyomott a kezébe egy másik géppuskás alak egy géppisztolyt: lőjön maga is: így verődtek össze vagy harmincan, köztük néhány mesterlövő – s lőttek ki az éjszaka által megnagyított számú tankot. A legendás hírű Maléter – úgy hallom – az ellenállók lecsillapítására ment a Mária Terézia Laktanyához, s ott kapott kedvet a Corvin közre támadó tankok kilövésére. Akár így történt, akár nem, támadtak ennek a harcnak vezérei. S kik voltak ezek a vezérek? Kik voltak az ellenálló nép keményebb magvai? Épp a kommunisták. Ők szervezték meg a kalandra éhes ipari tanulókat s a kíváncsi, becsábuló járókelőket. – Ők nem tették le a fegyvert – amíg az orosz tankok egyheti harc s farkasszem után kihúzódtak a városból.

6. Nagy Imre próbája

Nem tudom, hogy folytak le Nagy Imre miniszterelnökségének első órái, napjai – mennyi igaz a köréje verődött hírekből, találgatásokból, az azonban biztos, hogy politikus ritkán kerül olyan próbatétel elé – mint ő abban a 11 napban, amelyben a magyar forradalom miniszterelnöke volt. Mögötte egy hosszú – az életét jelentő kommunista múlt, s alatta a nemzet – amelynek ez a szó a meggyülölt rendszert jelentette. *Halál a kommunistákra* – írták föl a dunántúli íróház falára parasztkézek, amelyben a forradalom első napjait töltöttem. Amit ő akart, amiért éveken át életét kockáztatta: a kommunista mozgalom embersége-sőbbé tétele s főként a parasztság helyzetének megjavítása volt – s most egy olyan forradalom fölött kellett kommunistaként megállnia, amelynek összetartó szenvedélye a kommunista szóval jelölt zsarnokság eltörlése volt.

Az ő legnagyobb nehézsége épp az volt – ami e forradalom legnagyobb szépsége – s a forradalmak történetében tán megkülönböztető jegye is lesz: hogy ezt igazán a nép csinálta. – Nem bizonyos csoportok, amelyek a népet is mozgósították – hanem a népet kitevő emberi atomok. Az atomok felkelése! Igen, ez a pontos szó arra, ami okt. 23-án s azóta történt. Ha forradalomnak feje vagy fejei lettek volna – azok tán „belátják”, meg lehet győzni őket, hogy az adott helyzetben mi az elérhető. A társadalmi atom azon-

ban tíz év alatt megalkotta véleményét, s amikor alkalma nyílt, hogy követeléssé formálva mondja ki: akkor nem volt hajlandó mást mondani, mint amit a baj fejének érzett – s bár a harcban nem kis taktikai érzékről – néha bölcsességről – tett tanúságot, ebben az egyetlen kérdésben nem volt hajlandó engedni, s a mészárlások után még kevésbé. „Ruszkik haza”, hangzott el a jelszó már az első éjszakán – s ez a képtelen, de jogos követelés volt az – ami a mozgalomnak akkora erőt, s szinte világtörténeti jelentőséget adott. Nagy Imre – amikor az első véres éjszaka után – a miniszterelnöki székbe ült, bizonyára érezte, milyen reménytelen óhaj az – hogy az oroszok, ha már egyszer beküldték Pestre a harcokcsijaikat, az egész országból kivonuljanak. Mint gondolatban mindannyian, bizonyára ő is beérte volna vele, hogy az orosz csapatok támaszpontjaikra visszatérnek, a rend helyre áll, s ő egy magyar Gomulkaként kormányoz tovább. Az atom azonban megmaradt millió emlékekkel pihegő követelése mellett – s a vezetőt, aki vitába szállt vele, egy másik Gerőként dobta volna le. S nagyobb távlatban tán neki volt igaza.

Növelte a nehézséget, hogy a megszálló csapatok a vidéket elvágták a fővárostól – s bár acélgyűrűik a forradalom kifejlődő vérlökéseit nem szoríthaták le –, a kapcsolat a fővárossal csaknem teljesen megszakadt. Így a vidék több kis önálló forradalmi körzetre fozlott, amelyek egy-egy ipari központ, rádióállomás körül egész köztársaságokká csomósod-

tak. A munkásatomok természetesen a körzetekben is ugyanazt követelték, amit a fővárosban – az oroszok kivonulását, a munkástanácsok elismerését stb. –, a parasztok a beszolgáltatás eltörlését tették hozzá – az írnokok azonban annál élesebben fogalmazták meg e követeléseket, minél messzebb voltak az orosz ágyúktól s közvetlen felelősségtől. A pontok szerkesztése országos mániává vált – vidéki főiskolák, munkástanácsok sok száz ülésen s írásban fogalmazták meg pontjaikat – amelyeknek egyezése jó bizonyítéka a forradalom spontán egységének. A vidéki rádiók – Győr, Pécs, Miskolc – állandó pontzúgattal ostromolták a fővárost, más pontokat pedig külön küldöttségek vittek be merész autón a Parlamentbe a kormány színe elé. Az efféle pontáradatnak – főként ha kormányfőnek hitelén s egyetértésén kívül semmi hatalma sincs – kétségkívül van bizonyos sodró ereje: a fényre jutott becsvágy mértéktelen pontokat szerkeszt, s a merészebb pontok s a hozzáfűzött fenyegetések veszélyesebb vizek felé nyomják a vezetőket.

Az éter azonban nemcsak a vidéki leadók felől ostromolta a kormányt – hanem a külföldi állomások felől is a felzaklatott közvéleményt. A nyugati adók viselkedése – mint a múltban, most is nagyon különböző volt. A londoni adóban, magam hallottam még az első napokban egy angol nyelvű ember nyilatkozatát, hogy a magyarság csak a Nyugat rokonszenvére számíthat – segítségére nem. Ez nagyon helyes

figyelmeztetés volt, s ha szégyenletes is, becsületes. A sikerek láttán, persze, a londoni rádió is belejött a tűz-szításba, de a Szabad Európához képest még mindig józan maradt. A magyar forradalomra végzetesebb semmi sem lehetett volna, mintha Nagy Imrét kormányról letaszítják – a Szabad Európa azonban, úgy látszik, épp ezt tartotta fő kötelességének – ehhez szította a kommunista szó kihasználásával a gyanút. Azóta a Szabad Európa más hangot használ – a sorsdöntő napokban igazán nem könnyítette meg a mozgalom összetartását.

Nagy Imre nyilván látta a veszélyt – ami abból ered, ha a forradalom, mint egy ágaskodó paripa, őt ledobja, vagy ő a felelősséget nem vállalva leszáll róla –, ez nyilván anarchikus hasadást s tán csakugyan az ellenforradalmi erők szóhoz jutását eredményezte volna. A magyar forradalmat az ő neve tartotta össze – az előző két-három év a kommunista pártemberből a nép szívében úgyszemint nemzeti hőst csinált – s most nemcsak a múlt, ez a szerep is kötelezte. Még korai, hogy Nagy vizsgájáról ítéletet alkossunk. Volt pártfelei azt mondják: gyenge volt, engedett – a másik oldal meg épp azt kifogásolja – hogy későn engedett. De én úgy hiszem, hogy a kétféle morális ösztönzés: a pártemberé és nemzeti vezéré, a belátása s a féltése, szeretete – körülbelül azt csináltatta vele, amit a legélesebb judícium csináltathatott volna. A népszerűtlenség hatásán fékezte, ami fékezhető volt, s engedett, ahol a nem engedés bajt hozott

volna. Keserves örökségét: a statáriumot újra és újra meghosszabbította – a felkelőket, amikor már nem tehetett mást, szentesítette – a nép főkövetelését: az orosz kivonulást a magáévá tette. Eleinte csaknem tiszta kommunista kormányt állított össze – de amikor a nép az évek során megszokott nevekre mind jobban borzolódni kezdett – feláldozta őket. Jobban meg kell vizsgálni: megvolt-e az abszolút szüksége, hogy a koalíciós pártokat feltámassza s ezzel a pártélet rossz emlékü kísérteteit a magyar forradalomba beszabadítsa. A kiáltványok pontjai közt természetesen a szabad választások is felbukkantak, mint egy elrabolt jog, amelyet a nép visszakövetel. Ez azonban aligha jelentette azt, hogy a nép Tildy Zoltánt vagy akár a szocdem vezetők jó részét is viszont akarta látni. – Ő csak azt akarta, hogy róla s nélküle ne dönthessenek. Az is érthető, hogy Nagy Imre a parlament házában gyengének és árvának érezhette magát – a régi Központi Vezetőségből néhány ember maradt meg mellette, a nép emlékezete azok egy részét is elzavarta: a munkástanácsok, forradalmi bizottságok rendszere még nem szilárdult meg annyira, hogy azokból vehetett volna munkatársakat. A tíz év előtt levitézlett pártok segítségül hívása látszott az ország megnyugtatósára a legegyszerűbbnek.

De akár helyeselhető lesz utólag ez a lépés, akár nem – azt, ami 11 napi kormányzásának legfontosabb feladata lehetett: a mozgalom egybentartását, a szenvedélyek lecsillapítását Nagy Imre elérte. Az

utolsó két nap a kilengések már megszűntek, s ha a szovjet kormány november negyedikét közbe nem szúrja, a forradalom második hétfőjén a munka s a boldog reményektől pezsgő élet bizonyára megindult volna.

7. Volt-e ellenforradalom?

E sorok írója a forradalom első hetét egy dunántúli községben élte át. A hír – hogy Budapest népe fölkel s a bevonult orosz tankokkal harcban áll – először képtelenségnek tűnt fel, aztán rettenetes aggodalmat váltott ki. Nem is annyira hozzátartozóink életét féltettük – hanem azt a kis könnyebbséget, amelyet a XX. Kongresszus hozott –, s amelynek ezzel a harccal, éreztük, vége van. Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, s hozzánk is eljutott: ez az aggodalom egy új aggodalommal bővült – nemcsak a nemzet életét, de jó hírét is féltettük: nem követ-e el most, hogy láncra egy percre lepattant, valami borzasztót s jóvátehetetlent a megkeseredett nép? Amikor pedig a harcok szünetében a küzdő nép mögött a politika régi bajnokai is föltűntek – az aggodalom egy új gyűrűvel bővült: nem hajtják-e a maguk malmára a zsarnokság ellen fölkelten szenvedélyeket a maguk restaurációjára törekvő emberek: nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés.

Az első pillanat aggodalma nagyon is jó jóslatnak bizonyult – a két utóbbi aggodalom azonban, ha

nem is volt egészen indokolatlan, túlzottnak bizonyult. Az elmúlt esztendőkből egy hirtelen rendszer-változás valószínűtlen esélyével játszva, gyakran gondoltunk borsódzó háttal a napokra, amikor a magyar nép, de főként a parasztság magára marad kezébe került kínzóival – s a rendszer eszközeivel. Tudtuk, hogy a magyar kevésbé bosszúálló, mint közelebbi s távolabbi szomszédjai közül akármelyik: ami a magyarországi zsidóüldözésekből nem az emberirtó szisztematika, hanem a nép rovására írható, azt jórészt a lakosság nem magyar származású része követte el. De a terhek olyan óriásiak voltak, a bánásmód olyan kíméletlen – a megkínzott emberek száma oly nagy és oly különféle, hogy még az angyalok seregére is gyanakodnunk kellett volna, nem vesz-e egyik-másik elégtételt az összetört csontjaiban lakó emlékeiért. S a magyar forradalomnak ez volt tán a legnagyobb meglepetése – sokkal nagylelkűbb volt, mint bárki remélhette volna.

Abban a kis faluban, amelyben a forradalom ért – két külön inger is volt, ami az első napokat véressé tehetné: a szőlőhegy hordóiban a frissen erjedő bor, s a falu szélén a volt grófi kastély – amelyben most úgynevezett „alkotókat” szolgáltak ki a nyomorgó község lányai. A „hizlaldának” csúfolt ház legtöbb lakójának édeskevének köze volt az alkotáshoz – főként nyáron azonban annál fényűzőbben bűzölték oda a pretoriánus jólét szagát a beszolgáltatást nyögők orra alá. S hogy folytak le ebben a faluban a kri-

tikus napok? – Az első nap a Nagy Imre szavának megörült nép – legalábbis az utcán láthatóan – alaposan leitta magát. Éjszaka a tanácsházán összetörték az írógépet, amellyel az idézéseket gépelték, szétzaggatták az iratokat, köztük az anyakönyvet is, halálra keresték a gyűlölt tanácselnököt, s az alkotóházba is bejöttek – a párttitkár gondnokot keresték. Másnap délelőtt kijött egy autó a szomszédos Tapolcáról, rajta egy igen rokonszenves, értelmes munkás, aki megválasztatta a forradalmi bizottságot, s egy ügyes suhanc, akiről később kiderült, hogy doktor, azaz orvostanhallgató, s aki ugyanabból az ablakból bátran lehurrogta a régi tanács ellen kiáltozó, jórészt italos választókat. A tíz bizottsági tag éjjel már ott „zsugázott” a kivilágított tanácsházban – a vérmesebb ifjúság a jobb módú gazdák borát dézsmálta meg, és felgyújtotta a strandot, nyilván mint az úri mulatság szimbólumát. A kritikus szombat estén már ötvenfőnyi őrség járta a határt s az utcákat – a következő nap pedig autó ment a tanácselnöknekért, hogy szedje rendbe az iratokat. Én is ezzel az autóval jutottam a szépen udvarló munkásvezető s egy bájos irodai segéderő mellett néhány faluval odébb.

Szándékosan mondtam részletesebben el a vidéki forradalmat – benne elég jelképesen látni a forradalom szerkezetét: a helyi elégtételre s terhei ledobására törekvő, de a bosszú előtt tétova parasztságot, a munkásöntudatot s a népből származó egyetemi ifjúság erjesztő s fegyelmező mozgékonyágát. Le-

het, hogy voltak olyan helyek az országban, ahol az első kitörés hevesebb volt, ahova nem jutott el az a fehér autó, s a mozgalomnak értelmet adó munkások és egyetemi fiatalok helyett másféle elemek szóltak ki a tanácsház ablakából. Elhiszem, hogy egy-két ilyen helyen csúnya dolgok történtek: a legtöbb helyen (a színmagyar Tiszántúlon) azonban a mi falunknál is szelídebben tért medrébe a forradalom. Furcsa, hogy akik a francia forradalom hívei s a nantes-i ártatlan foglyok legyilkolásáért nem győznek lelkesedni – s felcsillanó szemmel mondják, hogy egyszer a dél-afrikai négerok vagy a dél-amerikai indiánok is elvágják, mint ahogy az orosz parasztok elvágják gazdáik nyakát – miért háborodnak fel, ha magyar parasztok – sokkal gyérebben – ugyanezt tették.

Én nagyon sajnálatosnak tartom – hogy nincs egy tudós-szociológus bizottság, amely e „rémtetteket” nem a nemzet elleni propaganda, hanem a tudományos okulás céljára valóban földerítené. Bármennyire sajnálunk minden megtörtént esetet, azt hiszem, nem kellene az így készült fehér könyvtől félni: az áldozatok száma – elosztva a megkínzottak számával – igen alacsony tört értéket adna.

Az ipari központokban még ilyenféle megtorlásokra sem került sor – egyetlen embercsoport volt, amellyel szemben a kegyetlenség – főként a fővárosban –, úgy éreztem, menlevelet kapott: a politikai rendőrség tagjai – nem a szerencsétlen beosztottak,

hanem a törzskar, a kombattáns ávósok. Az ő fölakasztott tetemük az, amit – lefényképezve – a magyar forradalomtól a világot elborzasztani igyekeznek. Ezek mellé a tetemek mellé azonban oda kellene tenni az államvédelmi házakból előkerült kínzóeszközöket s az emberek tízezreinek emlékeiben őrzött képeket is – ellensúlyul. Az egész fegyveres erőből egyedül ők fordították fegyverüket a nép ellen: arra a (mondjunk nagy számot) száz megölt ávósra emberek ezrei estek, akiket ők öltek meg sortűzükkel vagy foglyok gyanánt. A lefényképezett holttestek egy része is a nép ellen vívott ütközetben esett el, s később akasztották fel – a tízezres fizetésekről szóló nyugtákat is odatűzve rájuk. Egy percig sem akarjuk menteni a lincselést, önbíráskodást. Minden jó érzésű ember tiltakozott ellene – az Írószövetség első közt –, s két nap múltán az embervadászat meg is szűnt – sőt szinte megmentésük láza váltotta fel. De hogy ezeket a szadizmusra nevelt embereket, mint a Párt régi, hű harcosait írják a nép rovására, az mégiscsak nagy cinizmusra vall. A viharos utcai harcok során elpusztulhatott néhány tisztességes pártember is – az elpusztult funkcionáriusok arányszáma, százalékban kifejezve – meg vagyok győződve – egytizede sincs a szebb jövőért harcoló egyetemi hallgatók arányszámának.

Általában erre a forradalomra is jellemző volt, ami a franciára, hogy a benne részt vevőkön valami büszkeség s a jóvá válás eltökélése vett erőt: a sort

állók udvariasak voltak egymáshoz, a megbántottak megbocsátásukkal tüntettek, a betört kirakatokban őrizetlen álltak az Írószövetség segélygyűjtő ládikái, s a város büszke volt rá, hogy nem nyúl hozzá.

A magyar nép természetes renyhességéhez, amellyel a bosszúnak nekilát – itt még a brillírozás magasabb ösztöne járult –, úgyhogy az első veszélyhullám: a borzalmaké – e rövid forradalomnak már a vége előtt is lefutott. Az idő, sajnos, túlságosan rövid volt ahhoz, hogy ugyanezt mondjuk – ha nem is az ellenforradalom, de a polgári demokráciába való visszaesés veszélyéről. A pártszervezkedés megindulásával kétségkívül valami ellenszenves, áporodott csapott bele az ifjúság vízióitól ózonossá vált levegőbe. Előjöttek pincéikből a hajdani szerepükre emlékező pártpolitikusok: megindult a párthelyiségek, autók rekvirálása: a felkelt nép fölött megjelent a kvóta, amely szerint az állásokat a pártemberek közt felosztják. Sokan úgy érezték, hogy ez nem is történhet másképp: ez is az élet jele – én nem tartoztam ezek közé. De ha mindez ellenszenves volt is – a pártok programjaiban nem találtam semmi olyat, ami a szocializmus vívmányának tekinthető eredményeit fenyegette volna. Ez persze nem jelentette volna azt, hogy bizonyos igények nem jelentkeztek volna. Magam is torkoltam le, még az írók pártjában is olyan érvet, hogy ebből a helyzetből csak nyugati kölcsönnel lábolhatunk ki, s ahhoz a polgári demokrácia garanciája kell. Főként a Kisgazdapárt szervezkedését

kellett volna szemmel tartani, hogy ifjúsága meg tudja-e akadályozni, hogy a kisbirtok képviselőjét a magántulajdon védelmévé tágítsák a belé sorakozó erők. Az „ellenforradalom” kísértete egyelőre azonban voltaképp csak Mindszenty második beszédében öltött magára valami testfélét – inkább a hangjában, mint amit mondott. Az elmúlt súlyos esztendőket rengeteg embert hajtottak a vallás felé: akinek a földi hatóságoktól nem volt mit várnia, hadd emelje Isten felé a szívét. Különösen a katolikus egyház erősödött sokat a híveiben: szertartásaiban az egyházi hivatal sem férközhett a hívő és áhítata közé. Félős volt, hogy a hívőknek ezt a megdagadt tömegét a papság egy része a magyar szocializmus vívmányai ellen igyekszik majd vezetni. Ez volt az egyetlen igazi ellenforradalmi veszély. Azok a horthysta tisztek, nagybirtokosok, (...) gyárosok stb. – akikről a forradalmat rágalmozó rádiók álmodoztak – nem voltak sehol. A horthysta tisztek közül a zászlósok is aggasztánok voltak: egy öreg tábornokkal épp akkor találkoztam, amikor a forradalom a legjobban állt, a nyugdíja visszakapásáról álmodozott. Mindszenty azonban itt volt, s régi intézményeik visszakapásáról beszélt – sőt a magántulajdon szót is kiejtette. Szerencsére – inkább a modora – olyan megdöbbenést keltett a hívők közt, hogy fellépése jelentékenyen csökkentette a veszélyt, amit presztízse jelentett. Itt mindenesetre harc előtt álltunk, s e harc súlyosságát fokozta a parlamenti rendszer – amelyben az áhítatos

vénasszonyok szavazata éppannyit nyom, mint a fiatal egyetemi hallgatóé. De mi azért egyáltalán nem gondoltunk arra, hogy a forradalmat kivívó szocialista ifjúság, munkásság, értelmiség ezt a harcot elvezethetné. Ha a kormány a valódi érdek-képviselői rendszer helyett már a pártokat hívta életre – mi e pártokat belülről igyekeztünk megkötni egy szocialista deklarációval, amely valamennyi induló pártot a szocialista vívmányok (a nagyüzemek és a 20 hold fölötti birtok köztulajdonban tartására) védelmére kötelezte. Soha egyetlen írásomnak sem volt olyan sikere, mint annak a cikkemnek, amelyben ezt javasoltam. – Meg vagyok győződve, hogy ha a forradalom még néhány napig tart, ez a deklaráció létre is jön. A beavatkozás azonban megtörtént, s a nemzetnek nem volt módja bebizonyítania, hogy a forradalom nem ellenforradalom. Neki sem – de a gyanúsán siető beavatkozónak sem.

8. Az orosz beavatkozás

Aki ezeket a sorokat írja, épp huszonöt éve az orosz irodalom iránti lelkesedésből tanult meg oroszul, az elmúlt hat évben körülbelül 6000 oldalt fordított ebből a nyelvből – köztük olyan remekműveket, mint a *Karenina Anna* s Tolsztoj *Első Pétere* – s alig egy-két héttel a forradalom előtt jelent meg Tolsztoj tanulmánya, melyben a klasszikus orosz irodalom

elakadt problematikájának a folytatását ajánlja íróársainak. Értékelni tudja tehát az óriási történeti kísérletet – melyben e század orosz forradalmi értelmisége a harminc év eltékozlásában önmagát szétszaggatva a szocializmus eszméjét egy országban legalább életbe plántálta – s a személyem megsemmisítő magyar eseményekben is megdöbbsent részvétellel nézem a történelem ironiáját, amely a jóra törekvő emberek hosszú során át – 180 foknyi kitéréssel – ily messze vet egy nemzetet attól, ami felé nem is oly rég imponáló lázában elindult. A magyar forradalom egyik legfontosabb sajátsága – szinte az első perctől –, hogy az nemcsak egy nép váratlan magára eszmélése volt, hanem mintegy tükör a világnak – amelyben az emberiség mindhárom csoportja új arccal láthatja meg magát. Ez a tükör tán a Szovjetunió népeinek mutathatja a legmeghökkenőbb képet. Negyven éve sincs, hogy Lenin a gyarmati népek felszabadításának politikáját meghirdette – s Európa közepén egy gazdáitól s történelmétől el nem kényeztetett nép mint gyarmattartó nép ellen kel föl a rabszolgáladások kétségbeesésével ellene. Nevében még most is ott hordja a „tanács” szót – s Magyarországon tisztí különítményekkel s terrorcsoportokkal vereti le az egyetlen igazi munkástanácsokat, amelyek az októberi forradalom óta létrejöttek. A francia forradalom nem fordult ekkorát Napóleon népi ellenállást felszító hadjáratáig. Ha van esemény – amely megérdemelne, hogy egy XXI. pártkongresszus szembenéz-

zen vele, akkor a magyar forradalom az. Az oroszok az utóbbi években az önkritika meglepő „orgazmusával” leptek meg – így a Sztálin megítélésében s a jugoszláv viszonyban. Én bízom benne, hogy előbb-utóbb – nemcsak a mi, hanem a maguk javára – a magyar forradalom ügyében is elhangzik egy ilyen önkritika.

Az ilyen hosszú erjedés, morális nekibuzdulást s némi külső serkentést is kívánó folyamat persze mindig sokkal lassúbb, mint a hatalomérzet reflexei. A hatalom ebben az esetben azt gondolja: ez a szemérmetlen kis tartomány, ez mer fölkelni a szovjet birodalom ellen – ennek az asszonyai dobálják meg rohadt almával tankjainkat – ennek a katonái tépik le a csillagot, döntik le hódításunk emlékoszlopait – égetik el könyvesboltjaik előtt a cirill betűs könyveket. Majd megmutatjuk mi ennek, hogy kell kesztyűbe dudálni. Magyarországon szigorú szocialista diktatúrára van szükség – írta a szovjet sajtó tolmácsolása alapján még a kínai lap is, a szigorú szót abban az értelemben használva, amelyben az inkvizíció vallatásaiban volt használatos. Magyarországon sok az okos, de judícium nélküli ember – ezek egy héten át magyarázták nekem a világtörténeti okokat, amelyek miatt a szovjet csapatok nem fognak Budapestre visszajönni. De akármit mondtak az orosz nyilatkozatok, akármennyire szerettem volna is hinni a köröttem felpezsgő életnek, az ösztöneim – a hatalom reflexeinek beléjük ivódott érzéke tudta, hogy itt csak a

bosszú következhetett. November 4-e után a budapesti kórházakba került sebesültek közt voltak olyanok, akiknek a csapattestük okt. 24-én indult el a Szovjetunió távoli részéből. Semmi kétségem sincs az iránt, hogy a második beavatkozás már ezen a napon el volt döntve – a magyar forradalom 11 valóban „drága” napjait azoknak a Magyarországon álmószó szovjet katonáknak köszönhetjük, akik ismerték némileg a helyzetet, s néha meglepő árat fizettek a szívükben ott-élő orosz igazságszeretetért. Ezeket a katonákat kellett másokra, tájékozatlanabbakra kicserélni, lehetőleg mongolokra, akik a csepei munkásokról elhitték, hogy fasiszták – s a Tiszánál Szeuzt, Budapesten pedig Berlint keresték.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szovjet vezetőknek éppolyan fogalmaik voltak a magyar ellenforradalomról, amelynek nevében beavatkoztak, mint nekünk. – Az, hogy ki mit tart ellenforradalomnak, függ attól, hogy mit tart forradalomnak. – S aki azt hiszi, hogy a Szovjetunió tettei még mindig az Auróra első ágyúlövéseit visszhangozzák, s hogy Rákosi Mátyás a szocialista forradalmat képviselte a leckét nehezen beevő magyar néppel szemben, az mondhatja azt, hogy október 23-án ellenforradalom tört ki. Vagy nem tanították a vezetőink nekünk is, hogy a magyar hazafiság mértéke most a Szovjetunió iránti hűség. A rendszer tán követett el kisebb hibákat – ezt időnként a *Pravda* is beismerte –, de e hazafias hűség akkor is azt kívánta volna, hogy a Szovjet-

unió nem késő belátására bízzuk magunkat. Persze, így is kényelmetlen volt egy kicsit, hogy Magyarországon mégis a rendszer neveltjei: az egyetemi hallgatók, katonák, ipari tanulók lötték ki az orosz tankokat, s hogy a harc dandárát azok képezték, akiknek a nevében állítólag a diktatúra gyakoroltatott. Persze, erre is megvan az a bűnös X és Y, amellyel besorozva a legképtelenebb állítás is egyenlőséggé alakítható: az „ellenforradalmi elemek” s a „külföldi provokáció”. Az ellenforradalmi elemek – az az élesztő, amely – egy teknőnyi jó szándékú munkást és diákot fegyveres ellenforradalmárrá keleszt. Ezek az ellenforradalmi elemek már az első napi jelentésekben megjelentek – s végig fogják kísérni utolsó dobbanásig a magyar forradalmat. Magyarok nemigen látták őket: a beavatkozóknak azonban ők a legjobb szövetségeseik – ők raknak hidat a szakadékként fölnyílt valóság fölött a tankokra kapott elméletnek. A szövetségbe jött szovjet újságírók állítólag gróf Bartók Bélára hivatkoztak, mint a forradalom szervezőjére. Lehet, hogy ez ráfogás – de elég jól jellemzi a helyzetet. A külföldi provokátorok is beváltak már Berlinben, Poznańban – itt nyilván sokkal ügyesebbek voltak. Más kérdés, hogy a szovjet vezetők valóban hisznek-e ezekben a „tényezőkben”. Attól félek, hogy némileg igen – mert különben egészen másban kellene hinniük. Aki részt vett már valami pártértekezleten, az különben is tudja, hogy ott nem az derül

ki, ki mit hisz – hanem hogy ki mit tart tanácsosnak mondani.

Azt természetesen érdekes lenne tudni – hogy a legfőbb tanácskozásokon, a vén Kremlben folytak-e viták a magyarországi eljárás tekintetében, s vajon az okt. 30-i nyilatkozat – amely Kelet-Európa kiűrését helyezte kilátásba, csak a hadsereg átcsoportosítását leplező lépés volt, éppúgy, mint Szoboljev cáfolata az ENSZ-ben – vagy a nov. 3-i fegyverszüneti egyezmény aláírása, vagy – mint szép lett volna hinnünk – a központi vezetőségben küzdő vélemények (...) játéka. Az ellenség megtévesztése Keleten mindig megengedett volt. Szolimán úgy ejtette törbe Török Bálintot – a tatár kán Kemény Jánost, mint a szovjet aparatszik Maléteréket – s ugyanúgy rohanta meg a vezértelen maradt csapatokat. De ha az eljárás tekintetében tán nem is volt harc, a magyar ügy bizonyára új érv volt s új élesedést hozott a két irányzat harcában: az egyik fél azt mondta: ide vezet a gyengeség, a másik, hogy ide vezet a sztálinisták makacs hatalmon tartása. S minthogy a világot előbb megdöbbenéssel, aztán meglepett örömmel eltöltő eseményekben a szovjet hatalom tekintélye volt kockán – vesztünkre egyelőre a hatalmat védő csoport került fölül, a másiknak majd akkor jöhet meg a hangja, ha a hatalom védelmében még nagyobb veszteségek érik a birodalmat, mint a hatalom aláásásában. A beavatkozással Magyarország nemcsak a szovjet uralmat kapta vissza, hanem annak könyörtelenebb formáját is.

A terv iránt attól a perctől, hogy november 4-e hajnalán a Gellérthegyről az ágyúk eldördültek, nem lehetett kétség. A föllázadt nemzetet vissza kell szíjazzni – s a szíjakat a réginél szorosabbra húzni. A szíjak: a pártszervezetek, az ÁVH – a régiek lesznek – csak olyanok, hogy a rossz hajlamú, hálátlan nép le ne szakíthassa őket. Az már a keleti taktikához tartozik, hogy az ilyen megkötözést s ami utána jön – viszonylagos szelídséggel, az áldozat reményeinek megtévesztésével kell kezdeni. Ezért kaptunk Kádár-s nem Rákosi-kormányt. Parasztudvarokon gyakran láttam elszabadult igás lovakat – még az öregje is a szabadságtól megmámorosodva vágatott ki az utcára. A kocsisok ilyenkor utánuk futottak, zabos tarisznyát nyújtottak feléjük, „macikám, mucikám” mondogatták nekik – s ha a lecsillapodott ló a jászolhoz volt kötve, emlékeztetőül s a fáradság bosszújául ostorral összeverték. November 4. óta számtalanszor fölillant előttem e kép, ez történt most a magyar néppel.

*

A kéziratból itt hiányzott a 100–115. kéziratoldal, valószínűleg Németh László hagyta ki. L. e kötet 69. oldalon lévő lapalji jegyzetet. (N. J.)

*

De a magyar események nemcsak a szovjet vezetői elé tartanak tükröt: tán még megdöbbenőbb a kép, amit a Nyugat láthat benne. Sajnos, nem tudjuk, a nyugati világnak – mely felé apáink oly sóvárgással néztek – hány olyan elméje van ma, aki e képpel szembe tud nézni. De ha egy Madariaga-féle idősebb gondolkozó rövidre próbálná fogni azt a vádiratot, amelyet a csodálatos múltú – csak a göröghöz hasonlítható – civilizáció kései fia intéz mai képviselői ellen, valami ilyesmit mondhatna: „Egy civilizáció erkölcsi pátoszának mindig jó mértéke, hogy siet távoli, veszélyeztetett tartományai védelmére. A középkori kereszténység eszeveszett hadakat indított a Szent Sír körül leterült, idegen népek közé ékelt hűbérállamok megoltalmazására – a belháborúktól dúlt Nyugat a török támadás századaiban is ki-kirajzott egy-egy segédhada a Balkán, majd Magyarország senki földjére – de mit tettünk mi, az ősi vallásukkal s új műveltségükkel korunkban a Kelet-Európa kis népeinek a védelmére, amikor a szocialista külszín alatt a félelmesebb színben feltámadt Bizánc, egy új Rettenetes Iván nyújtotta ki reájuk kezét. Miután a balti népeket már átadtuk, a jaltai konferencián mintegy százmillió európaít szolgáltattunk neki – csak úgy az egyetértés kedvéért, holott érintetlen, jól felszerelt hadaink óriási fölényben voltak az ő kivérzett seregeivel szemben. Vagy csak nem gondoltuk egy-

ügyőségünkben, hogy papíros garanciák visszatart-
hatják egész szovjet népek kiirtóit e nemzetek beke-
belezésétől. Nagy grandezzával megkötöttük az At-
lanti Paktumot az emberi jogok védelmére, s amikor
e szerződésekre – börtönajtók csapódása s minden
pszichológiát meghazudtoló pörök vallomásai felel-
tek, mi a vállunkat vonogattuk: a szerződést megkö-
töttük, de hogy azt megvédelmezzük, hiába vannak
atombombáink, eszünk ágában sem volt. Beértük
vele, hogy rádióinkon át megmagyarázzuk e népek-
nek, mily tisztán látjuk helyzetüket, elfeledve, hogy
azok e tisztánlátásból esetleg jellemünkre vonnak le
következtetéseket. A mostani magyar eseményeket is
hogy fogadtuk. Először elképedtünk – hogy ilyen
anakronisztikus népeket is hord még a hátán a föld:
aztán lelkesedésre gyúltunk e Dávid iránt, ha szovjet
Góliát árnyékától megszabadít minket – ami tán meg
is történik, ha dollárok helyett egy fenyegetésnyi
kockázatot vállalunk mellettük –, mi azonban sietve
biztosítottuk letaposóit, hogy akármit tesz ő, egy
harmadik világháború kezdése mitőlünk távol áll: – s
végül újra megcsóváltuk a fejünket s kijelentettük,
hogy mi helytelenítjük, ha egy kis nép szabadsága
védelmére – a remény birtokában fölkel és sosem
bátorítottuk (ami persze nem egészen igaz) ilyen esz-
telenség elkövetésére a magyar népet. Egyetlen tény-
leges hozzájárulásunk az eseményekhez az volt, hogy
a szovjet birodalom sarkában támadt zavart mi a ma-
gunk szuverén ügyének a rendezésére próbáltuk föl-

használni: pompás ürügyet nyújtva a szovjetnek,
hogy a maga gyarmati ügyét a mi receptünk szerint
intézzék el. S miután az orosz rakétafegyverekkel való
fenyegetésre e kalandunkból ész nélkül megfutottunk
– büszke párhuzamot vonjunk a magunk viselkedése
közt, akik az ENSZ parancsára Egyiptomból kivonul-
tunk s az oroszoké közt –, akik fenyegetést nem kap-
ván, erre Magyarországon nem hajlandók.”

Valami ilyesmit mondhatna, persze, szebben,
az a nyugati gondolkodó – aki ezerévesnyi fényes múlt
helyett tud szégyenkezni. S mi megnyugtathatnánk őt
– a magyar fölkelés elemi jelenség volt, s nem az
elmaradt nyugati segítség reményében történt. Ilyen
segítségre nemcsak mi, de a nemzet legnaivabbja
sem számított: a magyar ma úgy néz a nyugatiakra,
mint a munkás holmi gazdag, elpuhult polgárookra –
akik ott, persze, sokkal szebb házban élnek, mint ők,
de nem mernének egy megrugdalt gyereket egy ré-
szeg kocsis kezéből kiszedni. Mi ezt a benyomást
valami orvosi diagnózisfélével is kiegészíthetnénk. A
Nyugat, eszerint, szép példa rá, hogy a civilizációk
nem egészükben hanyatlanak és pusztulnak el. – A
Nyugat sok tekintetben még most is nagy, irigylésre
méltó. Természettudománya a 17. században sem
volt nagyobb, mint a 20.-ban –, gazdasági virágzása
megcáfolja a múlt század szocialista apostolainak
jóslásait – s mellékesen jobban megoldotta a mun-
kásellátottság kérdését, mint a munkás jólétre alapult
szocialista birodalom; művészetében – ha nincs is ott

többé a fölfele menő századok széles problémalátása, önbizalma – ízlésben, pallérozottságban még mindig fölötte áll más népeknek. Olyan, mint az az ember, akinek tüdeje, szíve, minden szerve ép – egyetlen kis szervet, a pajzsmirigyet vagy mellékvesét kivéve – ennek a hiányába azonban bele kell pusztulnia. A Nyugat kitűnő példája a politikai elégtelenségben szenvedő civilizációnak, amelyet a sokirányú kiválósága ellenére is politikai ösztöneinek a hanyatlása kísér. Messze vezetne elmagyarázni, mi volt az oka – az angol viszonyok átültetés nélkül átvett parlamenti rendszere-e – hogy Nyugaton a tehetséges ember már másfél század óta megy tudósnak, művészeknek, gazdaságsszervezőnek – de még papnak is előbb, mint politikusnak. Ez a magyarázata, hogy életének egyetlen nagy feladatát sem tudta kielégítően megoldani – sem a kapitalista rend morális mérgének a felszámolását, sem a bolsevista kihívás reformokkal való elhárítását, sem a gyarmati kérdés békés likvidálását, a nyugati jólét megosztását a világgal. A népek növvő jóléte s a politikusok tehetetlensége közt így egy circulus vitiosus támadt: a politikus a nem mozgósított jólét híján ballasztá vált – s a népek hájasodása a megmaradt politikai kezdeményező kedv visszafogójává. Egy ilyen civilizációnak mi más reflexe lehet egy más nép szabadságharcával szemben, mint hogy: jaj, csak a mi gondjaink ki ne derüljenek. S a Szovjet Miklós cár 48-as hadjáratát folytatta a magyar szabadságharcval szemben, Eisenhower – keve-

sebb őszinteséggel – Palmerston nyomdokába lépett: aki a letiport magyarok szabadságharcára azt mondta: végezzenek velük hamar.

S ha az a vigasz, hogy a magyar nép nem is az ENSZ segítségével bízva kelt fel, nem nyugtatná meg a Nyugat becsületére kényes gondolkozóit – hozzátehetjük, hogy ha politikusok viselkedése igazolta is diagnózisunkat, a társadalom fölháborodása, részvéte nem volt sem bátorítás nélküli, sem egészen hatástalan. A magyar nép elszántsága s szenvedése hosszú, fájdalmas története során sosem foglalkoztatott ennyi nyugati embert, és sosem ébresztett ennyi, tehetetlenségétől szenvedő szívben őszinte érzelmeket: s ha ebből a sok különérzésből nem is lett, csak menekültsegély – s élelmiszerré és gyógyszerre vált fontok (amire legkevésbé volt szükségünk), ennek államaik politikai tehetetlensége volt az oka, s nem a bennük élő polgárok nemes indulata. De kontrollkémcső híján azt sem tudjuk megmondani – mi lett volna a leverte magyarság sorsa, ha a nyugati közvélemény vihara – részben bajba jutott kommunista pártjaikon át – nyomást nem gyakorol a szovjet intézkedésekre. Az, hogy a deportálások megszűntek, s a nemzet visszaszíjazása – az első napok összevissza ágyúzása után a legnagyobb gyorsasággal, de a legkevesebb fölöslegesen brutális mozdulattal folyik – nyilván a sokmilliónyi nézőtábornak köszönhető, amely mint a vénasszonyok kara az antik tragédiákban – közbelépés nélkül, de ég felé emelt karral

kommentálja az istent és embert megrendítő eseményeket. Persze, ebben nagy segítségünkre jött a világ többi népének lassú, de nyomósabb kísérlete.

De a műveltebb magyarok figyelme – amikor a forradalom visszhangját lesték – szinte az első perctől nem is annyira a Nyugat, mint inkább a szomszéd Duna-népek s a színes világ, főként India és Kína felé fordult. Ha az orosz uralom első éveiben a Nyugat nyomásától, később az orosz életben meginduló humánusabb szellemtől várta sorsa jobbra fordulását – egy idő óta az az új tömb hívta maga felé a reményeket, amely Nehru és Tito találkozása után kezdett kirajzolódni –, s a fejünkön át a lengyel munkáspárt, kelet felé pedig az egyre önállóbbá váló kínai szocializmus felé vetette karjait. (...) Annak, hogy az utolsó tizenhét év nem ment el a fejünk fölött okulás nélkül – s az új élet utált járulékai ellenére is irányt diktált –, egyik legfeltűnőbb jele az volt, hogy az értelmiség érdeklődése nem múltunk fényesebb mása: a nyugati polgári társadalom felé fordult, hanem e harmadik tömb népei közt kereste a maga helyét. A XX. Kongresszus által fölbátorított kommunista mozgalom egyre nyíltabban idézte, tanulmányozta a jugoszláv példát – a forradalom leveretése után pedig a kibontakozást, közvetítést kereső szem s a tiszta erkölcs szavát váró fül elsősorban India felé fordult. Úgy éreztük – hogy e tömb, ha egyszer kialakul, nemcsak a világ lakosságának kétharmadát egyesítheti – de másfajta politikai erkölcsével a machiavel-

lista politika szemléletével megfertőzött fehér tömböket is helyesebb irányba szorítja majd, s a polarizált rendszerek lassú kiegyenlítődéhez vezet.

A magyar értelmiség egy részére – amely érezte országunk gyarmati helyzetét – Gandhi példája nagy hatást gyakorolt. Ezt a hatást egy időben kétségkívül elnyomta a körülöttünk zajlott, át-átsapó történelem zaja s az orosz országépítés inkább sejtett, mint ismert példája, ma már azonban, ha száz művelt értelmiségit megkérdeznénk, hogy e század három nagy politikusa, Churchill, Lenin és Gandhi közül – akik három világot is jelentenek, kit tart a legnagyobbaknak, a legtöbb habozás nélkül Gandhit nevezné meg. Én magam, még a megjelenésekor, 1924-ben vettem meg a *Young India* cikkeinek francia fordítását – s ez a könyv, azóta is egyik legkedvesebb könyvem, ember voltom vigasztalása maradt. 1943-ban – a világháború lezáródása előtt – egy európai gandhizmus az, amelyre figyelmeztettem honfitársaimat. Régi tervem egy Gandhi-dráma – amely Gandhi 1922-es elfogatása előtti hetekről szól.

Természetesen nagyon jól tudom, hogy Gandhi mozgalma Indiából, a hinduizmus szemléletéből nőtt ki – s hogy a mai gandhisták, Nehru is, elég messze állnak tőle – maga az alapelv: az erkölcs visszaállított elsősége a politikában, s a magát meg nem adó elszenvetés szembeállítását az erőszakkal: úgy éreztem – egyaránt köti India mai vezetőit, s irányítja a mi

magyar mozgalmunkat. A helyeslő szó tehát a közép-tömbön is innen volt, nekem legalább a legfontosabb.

Két dolgot e reakció számbavételénél természetesen figyelembe kell venni. Míg a Nyugat, érthetően, kapott a magyar forradalmon, mint egy propagandaajándékon, amelyet tulajdon kommunista pártja ellen kihasználhat – s szívesen nézte el a forradalom szeplőfoltjait –, egy középtömb államainak többé-kevésbé kényelmetlen volt a magyar forradalomban felnyílt igazság elismerése, hisz friss barátkozás kapcsolta össze őket a Szovjetunióval. Azon kívül e népek nagy része édes-keveset tudott rólunk, s a magyar forradalomnak voltak olyan vonásai, amelyek visszatetszést keltettek bennük. Az önbíráskodások fölnagyítva érkező híre egyformán meglephette a szocialista diktátort s a Gandhi-tanítványt. De tán még ennél is bántóbb lehetett a pártok feltámasztása s a vele járó benyomás, hogy a magyar forradalom végeredménye egy nyugati típusú polgári demokrácia lesz. A „szocialista deklaráció” kiadását, mint a cikemből kiderült, én is részben épp e nemzetek megnyugtására siettettem. Az igazság felismerése végül ezen akadályok ellenére is utat tört, s reméljük még jobban is utat tör. A leggyorsabb, legszebb és legbátrabb a lengyelek megértése volt – akik tapasztalatból ismerték helyzetünket, s maguk is ott voltak a robbanás határán, amely nálunk bekövetkezett. A jugoszláv megnyilatkozásokból az látszott – hogy a Kreml felé irányítják ágyúikat, s a sztálinisták s

hruscsovisták párbajába igyekeznek a magyar forradalom értelmezésével beavatkozni, s az igazsághoz oly mértékben kerültek közelebb, amilyen mértékben romlott a viszonyuk a szovjet vezetőkkel. Nehru talán lassabban s több habozás után ismerte fel a magyar események természetét, mint azt a távolság s tájékozatlanság indokolta – s mindig egy kicsit óvatosabban fogalmazott, mint a többi délkelet-ázsiai volt gyarmati hatalom –, de a végső tétel annál nyomatékosabb lett, s az összehasonlítás a hinduk angol-ellenes megmozdulásával annál megtisztelőbb. Kína időnként igen biztató kijelentést tett a szocialista nagyhatalmak sovíniszta csökevényeiről – de a magyar helyzet megítélésében nem szakított nyíltan az orosz tolmácsolással.

Általában azt mondhatjuk, hogy a magyar események, s a visszahatás, amelyet a szovjet beavatkozás kiváltott, sokkal közelebb hozta egymáshoz a színes tömb és Lengyelország s Jugoszlávia népeit, s az ő nézeteik nyomása a jövőben is nagyobb hatással lehet a Szovjetunió vezetőire s több haszonnal a magyar népre, mint a nyugati közvélemény felháborodása.

A magyar forradalom természetesen a gyarmati népek elé is tart tükröt – amelyben hibáikat nem árt szemügyre venniük. E fölfegyverzetlen népeknek a világpolitikában súlyt csak nagy erkölcsi integritásuk adhat, s hogy ezt semmi sem ássa úgy alá, mintha a politikát ők is tudományként kezdi gyakorolni. Mi úgy érezzük, hogy ők ebben az európai, machiavel-

lista tudományba kezdenek beleízülni – s hogyha a Mahatma állna a színes világ élén, a magyar ügyben a világ egy határozottabb, nyomatékosabb szót hallott volna. Természetesnek tartjuk, hogy az életük értelmét képező felszabadító harc e népek vezetőiben tartós nyomokat hagyott, s ott, ahol – mint az arab népek körében – a gyarmati rendszer maradványai ellen folyik a harc – a friss nacionalista indulat tán megfeledkezik róla, hogy a gyarmatosításnak súlyosabb formái is vannak, mint amelyektől ők jogosan szabadulni igyekeznek. Magyarország sorsa erre figyelmeztetheti őket.

[11] *A magyar ellenállás*

*

A kézirat megszakadt. (N. J.)

*

[1956. november]

Hítel, 2011. április, 27–30.

Vázlat „A magyar forradalomról” tanulmányhoz

4. Körtöyök a szabadságból.

5. A forradalom lefolyása. Helyzete kitűnő volt. Ez a Szovjetunió egyik (...) valószínűtlen volt. Pünkösdi királyság. Aggasztó. *Galilei* bemutatója. Idézték. Én természetesen úgy értettem, hogy preventíve elnyomják. Ami bizonyára be is következett volna.

Ha magyar forradalom kirobbanását – Véletlenek – A lengyel események – Gerő viselkedése – Hogy e mögött volt-e valami, ma nem lehet eldönteni. – Csapatok jöttek – Szuez.

Amit nem vártak: a magyarság reakciója volt. A felvonulás a Rádió elé. A munkásság közbelépése. Egy ismerősöm. A katonák nem lőttek. A parasztság. Futótűz. Robbanás volt.

A másik a harcba állás. Nem ijedtek meg. Benzines üvegek. Hősök.

Szervezésről szó sem volt. Legfőlebb ellenálló magvak keletkeztek. Kik voltak ezek a harcolók? S kik a vezéreik? Kommunisták.

Kétségtelen, mi megnyugodtunk volna a lengyel eredményekben. De az átlagember. S teljes jogait követelte. S ez a magyar forradalom valóban új, meglepő vonása. Akkor lesz vége, amikor ő föladja a harcot.

6. Nagy Imre próbája. Nagy Imre mint az új kormány miniszterelnöke szintén megoldhatatlan feladat elé került.

A legnagyobb baj a vidék elszakadása volt. Pontok. Rádióüzemek.

Külföldi rádiók: London, Szabad Európa.

De az igazságszerető ember, nemzeti óhaj.

Az ő neve, ami összetartotta a forradalmat. Tágitott. Statárium. Tűzszünet. Koalíció.

7. Volt-e ellenforradalom? Vidék. Rettegés, bosszú. Ellenforradalom.

Fölkerekedik a józanság. Magyar természet.

Szigliget. Természetesen elképzelhető.

Ijesztőbb Budapest.

Antiszemizmus.

A legnagyobb bizonyíték a sajtó. Nagylelkűség.

A pártok feltűnése. Mindszenty.

S ezzel számolni kellett. Szocialista deklaráció.

Meg kellett védeni.

8. Az orosz beavatkozás (kikerülhetetlen – SzU története). Tükr.

Ez a belátás lassan... Közvetlen nagyhatalom. Gyarmat.

Igazolás: fasiszták, ellenforradalom. H-tisztek. A második beavatkozás. Visszaszíjázás.

9. A Kádár-kormány szerepe.

Forradalom első felének vállalása.

Ellenforradalomba ment át.

Lengyel–jugoszláv politika.

Jugoszláv konfliktus.

Piszkos munka.

10. A világ „segítsége”.

Nemcsak Eu-nak tükr.

Dávid és Góliát – Suez.

Rosszallás – szét kellett volna oszlani.

Színes világ. Mi ide tartozunk.

11. A magyar ellenállás. Harcok (szerb példa). Kímélet nélkül. Munkástanácsok.

Gandhizmus. Nemzeti öngyilkosság.

12. A kimenetel. Az emberiség ügye. Jeladások ugyanúgy érez.

13. A szörnyű helyzet – de amit nyert: méltóság. Egység (társadalmi, nemzeti).

Hitel, 2011. április, 27–30.

A Kádár-kormány¹

Arra, hogy a megzajduló történelem milyen szeszélyesen dobálja az emberi sorsokat, jó példa a Kádár János esete. A forradalom előtti hónapokban a politika üstjeitől távol eső reménykedés Nagy Imre neve mellett az övét emlegette legtöbbször. Tudtuk, hogy a Rajk-pör idején volt belügyminiszter, bizonyos gyakorlatának kellett tehát lennie az észre nem vevés s jó képet vágás művészetében; másrészt hosszú s nehéz börtönt szenvedett: mégsem lehetett egészen szolgálai eszköz tehát. A börtön, úgy gondolták – irányt szabott meggyőződésének is: azok közé a rehabilitáltak közé számították, akik nem akarják, hogy egy kommunistának, akár mint statisztának, akár mint áldozatnak azt kelljen megérnie, amit neki. A forradalom napjaiban ott volt a Központi Vezetőséget leváltó bizottságban – nevét az utolsó napig ott láttuk az államminiszterek közt – a rádióban egyszerű, de igen jó benyomást keltő beszédet mondott az összezsugorodott, de a jövőjét a megtisztulásban kereső kom-

¹ Az eredeti kéziratból a *Kádár-kormányról* írt rész hiányzik. A tanulmányhoz írt *Vázlatban* ez a 9. fejezet lenne. L. Németh Judit lapalji jegyzetét a 69. oldalon. (A szerk.)

munista párt nevében. Amikor azon a sötét novemberi vasárnapon meghallottuk, hogy ő, s nem Gerő vagy valamelyik Rákosi-munkatárs a miniszterelnök, „mutatis mutandis” olyanféle viszonylagos megkönnyebbedés vett erőt rajtunk, mint 44 márciusában, amikor a németek nem Szálasi kezére adták az országot.

Miniszterelnökségének természetesen volt két végzetes születési hibája. Az egyik: vállalnia kellett, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat – s ő tapostatta le azt a nemzet szívét olyan gyorsan s oly meglepő erővel ellepő bizakodást. Különös – de tán ez volt kormányelnökségének kisebb fogyatkozása: már csak azért is, mert még ha igaz lett volna, akkor sem hitte volna senki sem. Az oroszoknak ahhoz, hogy bejöjjenek, nem volt szükségük Kádár János hívására – s ha nem tartották volna célszerűnek a beavatkozást, nem avatkoztak volna be. Súlyos formáság volt az egész – amelyet a beültetett kormánynak vállalnia kellett – s amely, bármily népszerűtlenné is tette, még összefért bizonyos felelősségtudattal, sőt morális nagysággal is. Egy kis nép története, sajnos, nem egy példát ismer, amikor jó szándékú emberek a nemzet szemében gyűlöletes hatalom kezéből vették át a zászlót. A szovjet a katonai kormányzás helyett – magától értetődően – a bennszülöttekkel való kormányzást választotta, s ahhoz, hogy egy ilyen kormányt találjon, nem kellett messzire mennie. Kádár gondolhatta azt: tinektek egy olyan névre van szükségetek, amely a nép fülében kevésbé gyűlöletes,

mint a tizenhat éven át megszokottak: én pedig kihasználtam ezt arra, hogy a csapást, amelyet a beavatkozás jelent – amennyire lehet, fölfogjam s a nemzet javára alakítsam. Az ilyenféle párbaj, persze, rendesen nagyon egyenlőtlen erővel folyik – s a népgyűlölet és külhatalom követelményei közé szorult ember erkölcsi vagy fizikai összelapítása szokott a következménye lenni. Vállalása azonban éppúgy jelenthet erkölcsi erőt, mint hitványságot – elítéltük, s kissé megkönnyebbedtünk, hogy őt ítéltük el: első reakciónkban már benne volt e szerep szörnyűsége s a vele járó jellempróba óriási volta.

A végzetesebb hiba – véleményem szerint – az volt, hogy a beavatkozás s ön maga létének igazolására vállalnia kellett, hogy Magyarországon ellenforradalom volt. Az igaz, hogy kezdetben határt húzott az első hét eseményei közt, amelyeket jogos népmozgalomnak ismert el, s az utolsó négy nap közt, amelyben e jogos népmozgalomban az ellenforradalom fölülkerült. Azok azonban, akik kormányra ültették – már az okt. 23-i szabadságharcot is „ellenforradalmi provokációnak” tekintették – s világos volt, hogy neki magának is a létét igazoló „ellenforradalmi” eseményeket kell majd hangsúlyoznia – s munkatársai ebben Kádáron is túltettek – s nem azt a sok szép, főlemelő mozzanatot, amely a magyar nemzetet anynyi fanyar magyar előtt egyszerre kívánatossá, büszke csengésűvé tette. Azt, hogy ellenforradalmi veszély volt, én tagadhatom a legkevésbé, akit épp e

veszély tudata tett, hajlamom ellenére publicistává. Azt is elismerem, hogy a magát veszélyben érző ember, riadalmán át, másként ítélteti meg ugyanazokat az eseményeket, mint aki nincs közvetlen veszélyben – s az ávósok akasztása, a pártok szaporodása fölkelthetett a jóhiszemű kommunistában is ilyen riadalmat. Szigliten a fölkoncolástól tartva én is fölajánlottam ott levő alkotótársaimnak, hogy menjünk át vöm közeli, elhagyott házikójába – holott ez a veszély alapjában igen csekély volt. A kormány tagjai némi jóhiszeműséggel gondolhatták, hogy az események, a súlyos kilengések, a polgári restauráció felé tartottak – bár a harc kimenetele a nemzet friss, egészséges s forradalmi része s a múltból föltünedező kísértetek közt, szerintem, nem volt kétséges – de ha kétséges volt is, még el sem kezdődött voltaképpen. Kádáréknak azonban épp azt kellett török-szakad bizonyítaniuk, hogy ez már el is dőlt, s a nemzet a szovjet beavatkozás nélkül a 19-es Horthy-világba hullott volna vissza. Ez pedig a nemzet becsületének – vagy legalábbis értékének, rangjának – kérdése volt, s ez volt az, amiben nekünk, magyar értelmiségieknek nem lehetett belényugodnunk. Az Írószövetség elnökségének november 4. utáni első ülésére – amelyen a *Magyar nép az elmúlt napokban* kezdetű kiáltványt kiadták – bizonyára mindenki valami nyilatkozatterv-félével, pontlistával ment. Az én kiáltványom két pontból állt: az első az a két mondat volt, amely végül a kiáltvány élére került, s arról szólt,

hogy a nemzet példátlan erővel kinyilvánított akaratán sem szándékunk, sem jogunk alkudozni – a másik hosszabb, amely végül zsebemben maradt – azt cáfolta, hogy itt ellenforradalom volt. – Az íróknak, mint a nemzeti becsület őreinek, úgy éreztem, elég egy ponton a szavukat felemelni.

Kádár tehát olyan szerepet vállalt, amely nemcsak a nép tömegeitől, de a vállalkozásában rejlő áldozatot méltányolni tudó emberektől is egy csapásra elválasztotta. Azt azonban, némi lélektani érzéssel, aligha lehetne mondani, hogy szándékai is párhuzamosak voltak a kötőféket korábban feladó taktikával, amely eszközül használta. Két ponton érzem az ő szándékát egészen őszintének:

1. csakugyan el akarta választani a maga rezsimét a Rákosi-kortól;

2. a magyar politikát nem a cseh, román, hanem a lengyel s jugoszláv politika közé igyekezett beilleszteni.

A Rákosi-kormány legellenszenvesebb vonása az volt, hogy főlegesen gyötörte a népet – mint egy sebész, aki műtéteit a legnagyobb fájdalommal akarta végrehajtani. Kádár egyre kínosabb operációkat vállalt, de még mindig az a benyomásom, hogy ezeket a súlyos helyzetben is minél kisebb gyötréssel igyekszik végrehajtani. A nemzet különböző rétegei november 4-én a Rákosi-rendszer más-más emlékétől rettegetek: a parasztok a beszolgáltatástól és a tsz-ekbe kényszerítéstől, a munkások a norma megszorí-

tásától, az értelmiség a szellemi szabadság eltűnésétől, a szemináriumi feleltetés szégyenigájától. De volt egy közös rettegés, amely mindnyájunk félelmét összefűzte: az államvédelmi hivatal feltámasztása. Mi lesz itt most, ha a riadt, halálra keresett ávosok lesznek az élet gazdáivá. Az államvédelem volt foglya – úgy érzem – komolyan küzdött ez ellen a kísértet ellen – szívében csakugyan föl akarta oszlatni az államvédelmet – noha világos volt, hogy csak más ruhába bújtathatja, mert hisz honnan szerez máshonnet megbízható karhatalmat.

Hasonló, mellette szóló paradoxon volt – hogy ő az orosz tankok tövén jugoszláv politikát próbált csinálni. Titóhoz őt s Münnichet is olyan barátság fűzte, amelyet beszédében a jugoszláv államelnök is vállalt. Tito beszédeit a magyar helyzetről a néhány oldalnyi újságok egész terjedelmükben, feltűnő szeddéssel hozták, noha világos volt, hogy ezeknek a szovjet ellen is volt éle. A forradalom alatt létesült tanácsok részleges szentesítése is a jugoszláv példa alapján történt. Kádár nyilván a kommunizmus új, Sztálin-ellenes áramlatához tartozott – s mint gyengébb testvér, azoknak a kelet-európai államoknak a karjába igyekezett kapaszkodni, amelyek a sztálinizmustól mentek maradtak vagy már lerázták. Azonban épp ez vitte őt – a szovjetbeli sztálinisták megerősödésével – a politikai vagy erkölcsi bukás felé. Néhány hét előtt, amikor vidékre készültem – levelet intéztem a magyar írók egyik vezéréhez, hogy tájé-

koztassam, hogyan gondolkozom a ránk nehezedő kérdésekről. Ebben figyelmeztettem, még ha tudnák is, ne akarják – mint egyik barátunk mondta – mindenáron megbuktatni a Kádár-kormányt: ezzel esetleg csak az orosz sztálinistáknak takarítják meg egy harmadik beavatkozás botrányát. Mint várni lehetett, Tito pulai beszédéből – a nagyhatalmi tekintélyt védő frakció Moszkvában megtalálta a maga sérelmét: ez a beszéd volt olyan sértő, mint a magyar suhancok benzines üvegjei. A Molotov–Tito-párbaj – új feltételek közt – újra elkezdődött, s Kádár nyilván súlyos döntés elé került, amelyben az egyik oldalon a hatalom s talán az élet feladása állt – a másikon azé a kis függetlenségé is, amelyet idáig élvezett. Közben a nemzet és a kormány tábor a világosan elkülönült – s Kádár Jánosnak a pártban, karhatalomban, államvezetésben nemigen volt mások közt választania, mint akiktől eredetileg szabadulni akart. Ilyen helyzetben a legnagyobb képesség is felörlődne, a legedzettebb idegrendszer is rongyokká szakadna, a legnagyobb jellemnek is alig maradna más – mint a fejben egy tiltakozó golyó. Kádár azonban nyilván nem volt egyik sem – csak egy egyszerű, megviselt idegzetű, politikussá lett munkásember, akin betelt a Pirandellótól annyiszor megírt tétel: a szerep erősebb, mint az ember.

A Kádár-kormány azóta rohamosan adja fel kezdeti álláspontját. A szocialista munkáspárt újabb nyilatkozata szerint az ellenforradalom már nem ok-

tóber 31-én, hanem 23-án kezdődött: maga a nyilatkozat régi kéz műve – ha ugyan nem oroszból fordították. Akiket az első fölépcsőn kisöpört a pártból – néhány igazi nagyság kivételével, lassan visszatér a hátsó lépcsőn. A *Népszabadság* szerkesztője például az a Friss István lesz, akit hosszú éveken át, mint a párt háttérbe bújtt, igazgató eszét tisztelt és rettegett a közvélemény. A forradalom vívmányait eltörlő intézkedésekben az ember bridzselő agyak munkájára ismer. A munkástanácsokat lépcsőről lépésre zsugorítják és gyomlálják, amíg csak valami üzemi bizottság nem lesz belőlük. A vattázásra beidézett rehabilitáltakat a régről ismert arcok vattázzák: a megszeppent s udvariasan elborzasztott frissek összevert munkásokat és egyetemi hallgatókat is látnak. Az új pártállamba a régi rendszer legtörzsökösebb hívei mennek vissza. A harmadik beavatkozásra nincs szükség – a Rákosi-rendszer, hacsak Moszkvában valami új nem történik, restaurálódik Kádár neve alatt is – az eszközülni, mint Nagy Imre törbe csalása mutatja, még a hírét sem kímélték. A cél, amelyre felhasználja magát, nyilván annak a politikai helyzetnek a visszaállítása – kül- s belpolitikai tekintetben –, amelyben október 23. még a reményekben sem ismétlődhet meg többet.

Ezt a politikai célt a kormány – vagy akik a nevében játszanak – a gazdasági engedményekkel édesítik. A paraszt azt hiheti, hogy megszabadult a beszolgáltatástól és a termelőszövetkezetektől, a bányá-

szok, munkások könnyű követeléseit teljesítik, a volt kisiparosok iparigazolványt kapnak. Lehet, hogy az életnek ezt a megkönnyítését a kormány komolyan óhajtja: a nép értelmesebb része azonban érzi, hogy a gazdasági kedvezmény politikai garancia nélkül mit sem ér – s hogy keserű a pillanatnyi nyugalom, amelyet a szabadság árán vesznek meg.

[1956. november 22. és 25. között]

Hítel, 2011. április, 27–30.

1956. novemberi jegyzet

A magyar nép, munkásság, parasztok, diákok, katonák, az elmúlt hetekben bennünket is megdöbbentő szenvedéllyel és egységgel nyilvánította ki akaratát. Ehhez, amíg új, békés akaratnyilvánításra alkalmat nem adnak neki, nekünk, magyar íróknak bármit hozzáfűzni sem szándékunk, sem jogunk.

Mint a magyar nép becsületének az őrei, azonban úgy érezzük, kötelességünk kijelenteni, hogy azokat a tényeket, amelyekkel Kádár János kormánya létét s a szovjet csapatok állítólagos „behívását” igazolja, mi nem tapasztaltuk. Voltak közöttünk, akik félték tőle, hogy a magyar nép, ha a nyomás alól felszabadul, iszonyú bosszút áll elnyomóin. Ennek azonban, ha a forradalom egészét nézzük, épp az ellenkezője történt: a magyar forradalom csodálatosan mérsékelt, sőt nagylelkű volt – a megbántottak is megbocsátást és összefogást hirdettek. A népet kínzókamrába hurcoló – most is százakat leterítő államvédelmieken, előfordult, hogy az utca népe önbíráskodást gyakorolt – a forradalom fegyelme azonban – írásaink bizonyítják – ezt is megbélyegezte s megfékezte. Az elpusztult pártfunkcionáriusok száma se

teszi ki ezredrészét sem az ártatlan megölt munkásoknak, anyáknak s gyerekeknek.

Az a félelem sem igazolódott be, hogy a forradalom ellenforradalom felé tolódik. A magyar munkásság, értelmiség, diákság egy szálig szocialista; a magyar sajtó megjelent számai fennmaradnak: egyetlen olyan cikk sem jelent meg benne, amely a kapitalizmus, s nem a nagy-, de középirtok visszaállítására csak célozni mert volna. Ha a beavatkozás csak két-három napot késik, az összes magyar pártok közös nyilatkozatban szögezték volna le a szocializmus vívmányaihoz ragaszkodásukat. Lehetséges, hogy az ország egyik-másik zugában vad, terrorista elemek a nép haragját is szóhoz juttatták – de ez csak azért történhetett meg, mert a megszálló csapatok a fővárost a vidéktől elzárták, s így a forradalom gerincét képező s azt legtovább védő diákság és ipari munkásság, katonaság nem csaphatott le rájuk.

Általában nem hisszük, hogy a szovjet megszállás s a magyar forradalom [október] 23. utáni alakulása közt összefüggés lenne. Magyarországon olyan csapatok vannak, amelyek okt. 25-én indultak el – a magyar népet ismerő szovjet csapatok felváltására.

Kádár János kormánynyilatkozatából a következő ténymegállapításokat és ígéreteket hallottuk:

1. A forradalmat a Rákosi-rendszer bűnei idézték fel. Ez a forradalom tehát jogos volt.

2. A kormány küzdeni fog a nemzet függetlenségét megkötő szerződés felbontásáért s a szovjet csapatok távozásáért.

3. Nem állítja fel az államvédelmi hivatalt – más néven sem. Ami nyilván azt jelenti, hogy az államvédelem kombattáns tagjait rendőri beosztásban nem alkalmazza.

4. Megszünteti s nem támasztja fel más formában sem a beszolgáltatások jobbgyságra emlékeztető rendszerét – reméljük, ez azt jelenti, hogy a téesz felszámolásán felül is.

A magyar nép, a történetek után, természetesen nem bízik ezekben az ígéretekben. Azt hiszi, ezek csak megnyugtatóra szolgálnak, ami után megkezdődik a régi szíjak meghúzása s a nemzet legjobbjainak a kiemelése. – Ha tehát a kormány ígéreteinek hitelt akar nyerni – beváltásukat nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni.

[1956. november]

Hitel, 1990. 1. sz.

Németh László: A felelősség szorításában. II. kötet. Szerkesztette Németh Ágnes. Budapest, Püski Kiadó, 2001. 551. o.

Kézirattöredék

1956. november 2.

Tizenegyedik napja, hogy a magyar forradalom kitört – s a világ, amely az első hírek alapján berlini vagy poznaí tüntetésekre számított – meghökkenve látta, hogy a forrongásból forradalom lesz – a testőrök százazeivel védett rendszer a nép dühében elolvad, a katonák a diákok és munkások mellé állnak – az orosz tankok emberek ezreit lövik össze – az egész ország harcol, s a nép elpattantotta láncait. S ezt a tényt mintha a régi rendszer oltalmazója is elismerné – a szovjet kormány nyilatkozatot ad ki, hogy hajlandó csapatai kivonásáról tárgyalni.

A drámának, úgy látszik, második felvonása is lesz. A szovjet kormány kicserélte Magyarországon állomásozó csapatait – friss erőkkel, bombázókkal vonul az országba, körülveszi városait. A diplomáták még tárgyalnak – a háborút jelentő vezényszó még nem hangzott el –, de sok ezer elszánt ember előtt minden eddiginél szörnyűbb alakban merül föl a végig kísérő látomás, a nemzethalál képe, amely nagy

romantikus költőnk nemzeti költeményébe, a *Szózat*-ba is bekerült.

*Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.*

*S a sírt, hol nemzet súlyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászkönyű ül.*

Csakhogy ez a könny – ha vért nem tudtak adni – nem kell nekünk. Részvétüket fordítsák maguk ellen – akik idáig juttattak egy, a lét minimálisabb feltételeiért harcoló nemzetet.

Az, ami velünk történik, nekünk élet vagy halál, a világnak azonban tükör, amelybe bele kell nézni – s mi nem tudjuk, halál vagy nemzetté születés sikolyával-e –, rá is akarjuk kényszeríteni őket, hogy belenézzenek.

Elsősorban a Szovjetunió népei felé tartjuk oda ezt a tükröt. Aki ezt a cikket írja – huszonöt évvel ezelőtt Dosztojevszkij és Tolsztoj iránti rajongásából tanult meg oroszul, azóta mintegy 6000 oldalt fordított oroszból – köztük olyan remekműveket, mint a *Karenina Anna* és Alekszej Tolsztoj *Első Pétere*. Azokban az órákban, amelyekben a németek a Szov-

jetunió ellen megindultak – noha a sztalini rendszernek (...) – a boldogtalan világrész, Kelet-Európa népeinek sorsrokonsága mellett tett hitet, s megjósolta, hogy a népek lelke végül is fölébe kerül a zsarnokság mechanizmusának. Azóta millió magyar társával együtt ő is tönkrement a súly alatt – amelyet a szovjet győzelem hozott erre a földre, de a forradalom előtt jelent meg egy cikke – amelyben Bartók népe elé tűzte ki az orosz irodalom (...) hagyományainak folytatását. – Egy olyan ember beszél tehát – s ilyen van ezer és ezer, aki nem osztja az egyszerű emberek rossz véleményét a szörnyű körülmények közt megbecstelenített asszonyok százezreire át megismert szovjet csapatokról.

Mi tudjuk, hogy az orosz nép egy óriási kísérletre adta oda az erejét, s a történelem gonosz iróniája – hogy eközben olyan szörnyű láncokat csinált másoknak s minékünk is. Mi láttuk az első világháború harmonikázó hadifoglyait, akik sírva s megindulva távoztak a magyar parasztudvarokból – azok és az új rend hódítói közt óriási volt a különbség – de a (...) sok tekintetben elrontott emberekben is megérezték az orosz erényeket: az öregek és gyerekek szeretetét, a bátor szembenézést, az egyenesség megbecsülését. S milyen nagy volt az örömünk, amikor a Bizánc rémségét legjobban földidéző diktátor halála után egy új korszak reménye tűnt fel – az élő valóság egy-két millió ember agyán át mintha fölszivárgott volna a Kreml hideg (...) újjáépült termei közé. – Dehogy

kívántunk volna jobbat, mint a fokról fokra fölszabaduló népek családjában élni. S mekkora csalódás volt minden visszaesés! A lazuló szíj új és új megszorítása itt Magyarországon is. – S ez volt a baj. A zsarnokság szörnyű fokait megszokja az ember – de elég a szabadságból egyet kortyintani, hogy ne bírja többet. Ez történt nálunk is. Ezt a fölkelést nem készítette elő senki – nem volt olyan esztelen, felelőtlen ember, aki vállalta volna a kockázatát – amint még most sincs senki, aki az ellenállásra rábeszéljen. Itt igazán a reményre kapott nép nem bírt magával – az horkant föl a megszorított zsarnokság sértő kihívásának. Az történt – ami a régi Spartacus-lázadásnál –, egy rab-szolgává tett nemzet vetette bele magát a harcba – s a régi kultúra nagy kínzásában megedzett és megokosodott lelke vitte – az első szakaszát legalább – győzelemre.

S ez az a tükör – amelybe elborzadva kell a szovjet hatalomnak pillantania. Hát ez lett a Gorkij vetéséből, az Auróra első ágyúlövéseiből?

[1956]

*

Egy fogalmazványváltozat, l. e kötet 110–116. oldalán a hasonló írást. (N. J.)

Kéziratból.

Levél Tamási Áronnak

Kedves Áron!

A napokban vidékre utazom. Előtte szeretném lejegyezni néhány közös kérdésben az álláspontomat.

1. Az Írószövetségnek, érzésem szerint, éppúgy, mint az egyes íróknak is, ma okosabb hallgatni. Ha szól, a körülmények nyomása könnyen nemkívánatos szerepbe szorítja. A szövetség utolsó kiáltványában (ha tekintetbe vesszük a helyzetet, amiben keletkezett) nem találok különösebb kivetnivalót, mégis felháborodást keltett. S úgy látszik, a felháborodóknak van némi igazuk, mert a kormány sok ezer példányban terjeszti. A kiáltványok ideje énszerintem elmúlt, az írók hallgassanak s szenvedjék el, amit a nemzet életében vitt szerepük miatt el kell szenvedniük. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyes bajba jutott társaikért ki ne álljanak. De erre is nyomósabbnak tartom az új Értelmiségi Tanácsot, amely – hallom – megalakult; Kodály az elnökségét elvállalta, s Keresztury kitűnően képvisel bennünket. Részvételünket ebben a tanácsban erősíteni kell, úgy, hogy eztán ez legyen a szócsövünk, s kapcsunk a munkásság felé.

2. A parlamentarizmust levitézlett képződménynek tartom. Európa politikai pusztulásának egyik okát látom benne. A mi pártjaink 45–48 közti szerepe különösen szégyenletes volt; október 23. után már néhány nap alatt utálatos bűz csapott ki föltámadt tetemeikből. Szimbolikusnak érzem, hogy a Parasztpártba is egy olyan ember vitt be frissen szerzett pártautót, aki már 12 évvel ezelőtt is klinikát viselt elmebeteg volt, s az autót mondott szavaiból láttam, hogy baja azóta csak fokozódott. Tiltakoztam is, hogy az irányító testület tagjai közé bevették, s csak a reflexszerűen működő nemzedékösztön meg a cikkíró szándék bírt rá, hogy hallgatagon belenyugodjak. De most nektek is azt ajánlom, ne dolgozzatok tovább, legalábbis ti, írók, párt gyanánt. Eltekintve attól, hogy a párt beszennyezett fogalom, amelyről értelmiség, munkásság hallani sem akar – párt itt csak mint koalíciós párt maradhat fent (s az súlyos, íróhoz nem illő megalkuvást jelent), vagy mint illegális párt, amit abban a pillanatban elnyomnak. Ha politikus barátainkban ott él a tevékenység láza, segítség életre jönni a Parasztszövetséget, a falusi parasztanácsokat, ezeknek nemléte valóban súlyos hiány a forradalmi szervek frontján. Az persze más kérdés, hogy a Petőfi Párt mint párt, egyszerűen elalszik-e, bevárja feloszlátása botrányát, vagy maga mondja ki, hogy a mostani körülmények közt nem működhet, s a hozzá húzó vidéki csoportoknak paraszttanácsok alakítását ajánlja.

3. De akár folytatjátok, akár nem a Parasztpárt működését, óvlak titeket az írók presztízsére alapított túlzott akciótól. Ez a presztízs nem olyan nagy, mint hisszük – a Kormányzó Tanács terve pl. a munkásokban csak megütközést keltett. Isteni szerencse, hogy csak tervezetnek adták elő, s nem „államcsíny”-szerűen deklaráltátok. Macskaköröm közé teszem a szót, annyira nevetségessé tettük volna e senkivel meg nem beszélt, semmiféle erőre nem támaszkodó, levegőbe puffantott deklarációval magunkat. A tojás-kiáltványról sem mondhatok több jót; remélem, sikerült lebeszélni róla a kitalálóját. Ilyen időben, érzésem szerint, hallgatásra, az elszenvetés készségére s a megmaradt erők csendes sündisznóállásba zárására van szükség. Erre tér át imponáló erejével a munkásság is, mi se handabandázzunk hát, hanem zárkózzunk fel mellé, s éadjuk be a képzelt támogató szerepével.

4. Kétségtelen, hogy a Kádár-kormány vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk. De azért vegyük tekintetbe valódi szerepét is. Az oroszokat nem hívta be, azok rakták oda, s ha nem akarta egy Rákosi-kormánynak átengedni az országot, vállalnia kellett a hatalmat. Azóta is adja, golyószóróval a hátában, a kacsintó jeleket; nyilvánvaló például, hogy nem szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik előbb-utóbb. Ha románok vagy

csehek lennénk, rögtön tudnánk, milyen álláspontot kell elfoglalni egy ilyen kormányral szemben: mennyire támadni, szorongatni s mennyire pajzsul használni sötétebb erők ellen. Egyik barátunk szavaiból azt látom, hogy bennünk nincs meg ez az érzék, s ha rajta állna, vállalná e kormány elsöpréséért a felelősséget, megkímélve az oroszokat a harmadik beavatkozás botrányától. A munkások ösztöne, úgy látom, ebben is egészségesebb.

5. Mindezek az életén rég kívülálló, a kötelességérzet megmaradt reflexeitől visszarángatott ember észrevételei, aki gondolataiért, sajnos, nem tud fizikumával, jelenlétével, tanácskozáskézségével is helytállni. A tanácsra egyetlen jogcím, hogy sorsotokban – ha úgy fordul – osztolni fog s akar.

Szeretettel:

Németh László

Budapest, 1956. november 26.

Németh László élete levelekben. I. k. 1949–1961. Összeállította Németh Ágnes, a Jegyzeteket és az Utószót írta Domokos Mátyás. Budapest, Osiris, 2000. 1171. levél. 401. o.

Befejező megjegyzések

Amikor Németh László halála után, 1976–77-ben a hagyatékát feldolgoztuk, több gyűrött, vékony A/5 méretű irkalapból álló iratcsomót félretettünk, mert láttuk, hogy azok tartalma akkor nem publikálható. Azután ezek bekerültek az író hátrahagyott levelei és kéziratai közé, s csak mostanában adódott idő és energia, hogy a félretett (viszonylag kevés) anyagot áttekintsük.

Amikor a nehezen olvasható, már több helyen elmosódott kéziratokat átböngésztük, világossá vált, hogy miért tettük félre azokat.

Németh László 1956-ban, a *Galilei* bemutatása után Szigligetre utazott, a forradalmi időszak első felét ott élte át. Onnan Pestre visszatérve bekapcsolódott a forrongó szellemi és politikai életbe (Petőfi Párt), és sorozatban írta újságcikkeit. Erről az életszakaszáról számolt be később a *Magam helyett* című önéletrajzának¹ csak mostanában megjelent záró fejezetében². November 4-én elhagyta otthonát, szinte

¹ *Magam helyett*. Németh László Munkái sorozat. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. In: *Homályból homályba*.

² L. e. kötetben: 23. o. (A szerk.)

napról napra vándorolt ismerőstől ismerősig, majd átmenetileg egy máriaremetei nyaralóban kötött ki. Közben különböző helyeken hagyott kéziratredékeket, sőt a közölt verset is (l. e kötet 67. oldalán) egyik lánya lakásán.

November közepén a máriaremetei nyaralóban írta *A magyar forradalomról* című tanulmányát, amit (ahogy ez a Vázlatból látható) eredetileg 13 fejezetre tervezett. Ez csak részben készült el, illetve az eredetileg Kádárról írott részt megsemmisítette, mert közben valószínűleg megváltozott a véleménye Kádárról. Az új változat a közölt *A Kádár-kormányról* című írás, ez 1956. november végére–december elejére készült el. Ezután, 1956. november 26-án egy Tamási Áronnak írott levélben fogalmazta meg álláspontját az írók és más értelmiségiek követendő magatartásáról.

Jelen kötet összeállításával az volt a célunk, hogy az eddig csak különböző helyen és különböző időben megjelent írásokat együtt elérhetővé tegyük. A közölt írások, a három, akkor újságban megjelent cikk kivételével az író kézzel írott fogalmazványainak átírásai. Az író módszere az volt, hogy a kézírással fogalmazványokat legépeltette, majd a gépiratot javította véglegesre. Ez a javító véglegesítés, a már említett három cikk kivételével, elmaradt. A megmaradt, kézzel, helyenként ceruzával írott kéziratok a papír minősége és a szerző többszörös javításai miatt csak nehezen olvashatóak, néhány olvashatatlanul

elmosódott szót pedig nem lehetett rekonstruálni. Ezt a közölt szövegben (...) módon jeleztük. Ahol nem egészen vagyok biztos a dátumban, ott a keltezést [szögletes zárójelben] adom meg.

Németh Judit

TARTALOM

Görömbei András: Németh László és a magyar forradalom (In: <i>Hitel</i> , 2011. áprilisi írás bővített változata)	5
Magam helyett folytatás.....	23
Emelkedő nemzet	53
Pártok és egység	59
Nemzet és író	64
(A tortúra...) Vers	67
A magyar forradalomról	69
1. Váratlan tűnemény	69
2. Visszanyomott nemzet	71
3. Akaratlan nevelők	76
4. Körtök a szabadságból	85
5. Felrobbant nemzet	92
6. Nagy Imre próbája	98
7. Volt-e ellenforradalom?	103
8. Az orosz beavatkozás	110
[10] A világ szeme	117
[11] A magyar ellenállás	126
Vázlat „A magyar forradalomról” tanulmányhoz	127
A Kádár-kormány	130
1956. novemberi jegyzet	139
Kézirattörédék. 1956. november 2.	142
Levél Tamási Áronnak	147
Németh Judit: Befejező megjegyzések	151

A NAP KIADÓ KIADVÁNYAI NÉMETH LÁSZLÓTÓL – NÉMETH LÁSZLÓRÓL

Németh László: A magyar forradalomról. Magyar esszék sorozat.

Összeállította Németh Judit. Az Előszó

Görömbei András munkája 2500 Ft

Németh László: Abscheu (Az Iszony német nyelven) 1750 Ft

Németh László: Die Revolution der Qualität

(Világirodalmi tanulmányok német nyelven)..... 1750 Ft

Németh László: Írások a hipertóniáról. Összeállította

Németh Magda..... 1294 Ft

Németh László: Levelek Magdához. Különleges könyvek sorozat.

Összeállította Németh Magda 1400 Ft

Domokos Mátyás: Írósors. Németh Lászlóról.

Magyar esszék sorozat 1200 Ft

In memoriam Németh László – A minőség forradalmára.

In memoriam sorozat. Sorozatszerkesztő Domokos Mátyás.

Összeállította Monostori Imre..... 2200 Ft

Németh Magda: Mélységből mélységbe. Németh László és családja,

1944–1945. Különleges könyvek sorozat..... 2000 Ft

Olasz Sándor: A nyugati igény. Németh Lászlóról.

Magyar esszék sorozat 2500 Ft

A NAP KIADÓ MAGYAR ESSZÉK SOROZATA

Ágh István: <i>Fénylő Parnasszus</i>	1500
Csokits János: <i>Egy tükör cserepei</i>	1740
Csoóri Sándor: <i>A széttzilált nemzet</i>	2900
Csoóri Sándor: <i>Az elhalasztott igazság</i>	2900
Csoóri Sándor: <i>Elveszett utak. Év Könyve-díjas</i>	1560
Csoóri Sándor: <i>Tizenhét kő a parton</i>	2900
Domokos Mátyás: <i>A porlepte énekes (Weöres Sándorról)</i>	1200
Domokos Mátyás: <i>Az olvasó fényűzése I–III.</i>	3780
Domokos Mátyás: <i>Írórsors (Németh Lászlóról)</i>	1200
Domokos Mátyás: <i>Nem-múló múlt</i>	1705
Domokos Mátyás: <i>Szembesülés (Írókkal, művekkel)</i>	1320
Görömbei András: <i>Azonosságtudat, nemzet, irodalom</i>	1750
Görömbei András: <i>Irodalom és nemzeti önismeret</i>	1645
Illyés Gyula: <i>A törzs szavai (Írások az anyanyelvről)</i>	1170
Kiss Gy. Csaba: <i>A haza mint kert</i>	1464
Kiss Gy. Csaba: <i>Hol vagy, hazám?</i>	2900
Kodolányi Gyula: <i>A fény rétegei</i>	2900
Kodolányi Gyula: <i>A hullám taraja</i>	1740
Komlós Aladár: <i>Kritika és kritikusok</i>	2200
Kosztolányi Dezső: <i>Innen-onnan (Szerk.: Lengyel András)</i>	2500
Lengyel András: <i>A törvény és az üdv metszéspontjában</i>	1440
Márkus Béla: <i>Külön sors – külön irodalom</i>	1320
Márkus Béla: <i>Mennyei elismervény</i>	2500
Mohay Tamás: <i>Töredékek az ünnepről</i>	1740
Monostori Imre: <i>Helykeresések. Év Könyve-díjas</i>	1450
N. Horváth Béla: <i>Egyéniség és valóság</i>	1512
Németh László: <i>Die Revolution der Qualität (Német nyelven)</i>	1750
Németh László: <i>Írások a hipertóniáról (Szerk.: Németh Magda)</i>	1750
Olasz Sándor: <i>A nyugati igény (Németh Lászlóról)</i>	2500
Páskándi Géza: <i>A megvallás</i>	2000
Somlyó György: <i>Írjak? Ne írjak?</i>	1524
Szőrényi László: <i>Petrarca Budapesten</i>	2500
Vasy Géza: <i>„Haza a magasban” (Illyés Gyuláról)</i>	2900

ISBN 978 963 332 005 1

9 789633 320051

2500 Ft